

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

DEVİRİMDEN DARBEYE: MISIR'DA DEMOKRASIYE
GEÇİŞ ÇABALARININ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BÜŞRA ÖZTEKİN

GAZİANTEP-2019

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

DEVİRİMDEN DARBEYE: MISIR'DA DEMOKRASİYE
GEÇİŞ ÇABALARININ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

BÜŞRA ÖZTEKİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ALİ SERDAR ERDURMAZ

GAZİANTEP-2019

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Büşra ÖZTEKİN tarafından hazırlanan “Devrimden Darbeye Mısır’da Demokrasiye Geçiş Çabalarının Analizi” başlıklı tez, 04 / 07 / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Ali Serdar ERDURMAZ

Tez Danışmanı

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilal ULUSOY

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ŞÖHRET

Gaziantep Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

**Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü**

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘Devrimden Darbeye: Mısır’da Demokrasiye Geçiş Çabalarının Analizi’ başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.
04/07/2019.

Büşra ÖZTEKİN

ÖNSÖZ

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde Ortadoğu halkları tarafından dile getirilen demokrasi talepleri, bu ülkelerde demokratikleşmenin mümkün olup olmadığı sorusunu akıllara getirmiştir. Bu bağlamda çalışmada, Arap Baharı sürecini yaşayan ülkelere biri olan Mısır'da demokrasiye geçiş süreci ve süreci başlatan aktörler ele alınarak incelenmiştir; devrimi başlatan aktörlerin devrim sonrasında bir uzlaşma sağlayamamasından dolayı geçişin tamamladığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleriyle katkıda bulunan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Ali Serdar ERDURMAZ'a, bu süreçte beni yalnız bırakmayan aileme, çalışma arkadaşlarıma ve desteğini esirgemeyen kıymetli dostlarıma teşekkür eder; çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

Gaziantep, 2019

Büşra ÖZTEKİN

ÖZET

2010 Aralık ayından itibaren Ortadoğu'da yaşanan devrimlerle bölgede yaşanan rejim değişiklikleri ve demokratikleşme süreçleri, üzerinde durulması gereken çalışma alanlarından biri olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreci yaşayan ülkelerden biri olan Mısır'da halk, otuz yıllık bir rejime son vermiş ve demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Bu tez de Mısır'ın 2011 yılında yaşadığı devrim sonrasında içine girdiği sürecin demokratikleşme ile bağlantısı olup olmadığını, Mısır'da demokrasiye geçişi başlatan etkenleri, bu süreçte yer alan aktörlerin demokratikleşmeyle olan ilişkisini, demokratikleşme teorileri bağlamında incelemiştir. Geçiş teorisinin ağırlıkta olduğu bu inceleme sonucu; devrim sonrasında aktörler arasında sağlanamayan uzlaşının demokratikleşme sürecini etkilediği, bunun sonucunda yaşanan darbeyle geçiş sürecinin sona erdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Mısır'da demokrasi, demokratikleşme.

ABSTRACT

Since December 2010, the regime changes and the democratisation processes proved to be one of the defining subjects of academic focus. Egypt, as one of the countries that experienced such a democratization process in the so called the “Arab Spring” period, ended the thirty year-long regime and made efforts to bring about democracy. This study aims to uncover whether there is a connection between the democratization process and the revolution itself, by examining the the forces and the actors involved in this transitional era, in light of various democratization theories. As a result of this analysis, which is dominated by the transition theory, it was concluded that the compromise could not be achieved between actors after the revolution affected the democratization process and the transition process ended as a result of the coup.

Keywords: Arab Spring, democracy in Egypt, democratization.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	2
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Araştırmanın Yöntemi	3

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Demokrasi	4
2.2. Demokratikleşme	12
2.2.1. Geçiş Süreci	14
2.2.2. Kurumsallaşma	17
2.3. Demokratikleşme Teorileri	22
2.3.1. Modernleşme Teorisi	25
2.3.2. Geçiş Teorisi	30
2.3.3. Yapısal Teori	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE MISIR	44
3.1. Arap Baharı Dalgasının Mısır'a Ulaşması (25 Ocak 2011-11 Şubat 2011)	44
3.1.1. Devrimi Başlatan Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Etkenler	49
3.1.2. Devrimde Yer Alan Aktörler	55
3.2. Yüksek Askeri Konsey Dönemi (11 Şubat 2011-30 Haziran 2012)	62
3.3. Muhammed Mursi Dönemi (30 Haziran 2012-3 Temmuz 2013)	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUMLAR	72
-----------------------------------	-----------

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ	77
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	79
-----------------------	-----------

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Geçiş Dönemi Temel Aktörler.....	38
Tablo 2. Mısır'da Geçiş Döneminde Temel Aktörler.....	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

- Şekil 1. Demokratikleşmede Bir Faktör Olarak Ekonomik Gelişme 26
- Şekil 2. Mısır'da Eğitim Seviyelerine Göre Genç İşsizlik Oranları (2008-2009) 54

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
FJP	:	Freedom and Justice Party (Hürriyet ve Adalet Partisi)
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
MENA	:	Middle East and North Africa (Ortadoğu ve Kuzey Afrika)
MK	:	Müslüman Kardeşler
NAC	:	National Association for Change (Değişim için Ulusal Birlik Cephesi)
OHAL	:	Olağanüstü Hal
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu
UDP	:	Ulusal Demokrat Parti
YAK	:	Yüksek Askeri Konsey

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Demokrasi günümüzde tüm dünyada pek az kimsenin karşı çıktığı bir siyasal rejim tipi haline gelmiştir. Demokratikleşme dalgalarının ve otoriter devletlerin demokrasi konusunda izledikleri yolların karşılaştırmalı analizi üçüncü demokratikleşme dalgası ile birlikte olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde de dünyada hızla yayılan demokratikleşme dalgası, 2010 Aralık ayından itibaren Ortadoğu'da yaşanan devrimlerle yeniden hatırlanmıştır. Ortadoğu'da yaşanan devrimlerle birlikte bölgede demokratik rejim talepleriyle ayaklanmalar başlamıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreci yaşayan ülkelerden biri olan Mısır'da halk, otuz yıldır iktidarda olan bir diktatörü devirmiştir. Mısır'da tabandan gelen değişim isteği o zaman için başarılı olmuş ve hem Mısır hem de bölge için önemli bir süreç başlamıştır. Devrimden darbeye kadar olan 2.5 yıllık süreçte (25 Ocak 2011-3 Temmuz 2013) Mısır'daki demokratikleşme çabaları da bu sebeple bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda tez; 'Mısır'ın 2011 yılında yaşadığı devrim sonrasında içine girdiği sürecin demokratikleşme ile bağlantısı var mıdır?' sorusunu sorarak Mısır'ın demokratikleşme çabalarını ve bu süreçte rol alan aktörlerin tarihi gelişimleri içerisinde birbirleriyle olan ilişkilerini analiz edip demokratikleşme çabalarının başarıya ulaşp ulaşmadığını problem edinmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Mısır'da Arap Baharı sonrasında darbeye kadar olan süreçte demokrasiye geçiş çabalarını demokratikleşme teorileri çerçevesinde sistematik bir biçimde ele alarak analiz etmektir. Belirlenen hedef kapsamında demokratikleşme teorileri ışığında geçişin hangi koşullardan ne tür koşullara dönüştüğü, bu dönüşümde hangi aktörlerin yer aldığı ve etkilediği, geçişin başarıya ulaşp ulaşmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Belirlenen hedef kapsamında literatürdeki demokrasiye geçiş teorileri kullanılacak olup, aktörlerin sürece katılımı ve etkisi incelenecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Arap dünyasında 2010 yılının Aralık ayından itibaren başlayan ve rejim değişimlerine yol açan olayların en çok etkilediği ülkelerden biri de Mısır olmuştur. Mısır'ı önemli yapan hususlardan biri Arap coğrafyasındaki ve İslam dünyasındaki yeridir. Bu sebeple halk ayaklanmaları sonucu Mübarek'in devrilmesi ile gerçekleşen bu devrim, hem Mısır hem de Ortadoğu bölgesi için önem taşımaktadır. Bu denli önem taşıyan bir devrimin Mısır'da neleri değiştirdiği ya da değiştirmediği, demokrasiye geçiş çabalarına Mısır'ın yönetim sisteminin açık olup olmadığı, diğer bölge ülkeleri için örnek oluşturabilecek bir demokrasiye ulaşım ulaşılmadığının incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

1. Demokrasiye geçiş çabası içindeki ülkelerin geçiş sürecinde karşılaştıkları ve ileride karşılaşılabilecekleri olası güçlükler ve riskler vardır.
2. Demokrasiye geçişler, yalnızca demokratikleşme dalgaları sırasında gerçekleşmemiştir. Demokratikleşme dalgaları dışında da demokrasiye geçişler yaşanabilir.
3. Demokrasinin nihai ve evrensel bir politik değer olarak görülmesi ve kimsenin karşı çıkmadığı bir siyasal rejim halini alması, iktidar mücadelesi aracı olarak kullanılmasına yol açabilir.
4. Demokratik bir geçişi başlatan unsur, demokratik istekleri kabul eden bir siyasi toplumun varlığıdır.
5. Mısır'da demokrasiye geçişte rol oynayan temel aktörler, ideoloji ve siyasal statüler üstü bir uzlaşım sağlayamayabilirler.
6. Otoriter rejimin çöküşü, demokrasiye geçişin tamamlanması anlamına gelmemektedir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu alışma; Mısır'ın devrim ve devrim sonrası darbeye kadar olan 2.5 yıllık süreci (25 Ocak 2011-3 Temmuz 2013) incelemektedir.
2. Bu alışma; geçiş sürecinde aktif rol alan sivil toplum kuruluşları, siyasi aktörler ve orduyu (i aktörler) ele almaktadır.

1.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu alışma nitel araştırma yöntemleriyle hazırlanmış olup; çalışmada veri tabanlarından ve kütüphanelerden elde edilen birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Demokrasi

Demokrasi kavramı, çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Özellikle Doğu Bloku Komünist rejimlerin çöküşünden sonra demokrasi, nihai ve tartışılmaz olarak görülen politik değerleri açısından modern siyasi arenada önemli bir kavram haline gelmiştir. Ancak demokrasinin tartışılmaz değerinin ve benzersiz meşruluğunun evrensel kabul görmesinin merkezinde sorunlu bir paradoks vardır. Herkes demokrasiyi desteklediğini ve demokratik olduğunu savunsa da demokrasinin ne olduğu üzerinde mutabakat azdır (Hyland, 1995: 36). Demokrasi kavramının aynı zamanda, Eflatun ve Aristo'ya kadar giden temel bir söyleme dayanması (Sartori, 2014: 18), demokrasinin tanımlanmasını ve anlaşılmasını güçleştiren bir durumdur. Yaklaşık 25 yüzyıl önce icat edilmiş olan kavramın, geçen zaman içinde toplumsal, kurumsal ve düşünsel değişimlere bağlı olarak dönüşerek çok bileşenli bir hal alması bu durumu zorlaştıran sebeplerden biridir. İkinci bir sebep de demokrasinin günümüzde hemen hemen kimsenin karşı çıkmadığı bir siyasal rejim halini almış olmasıdır. Böylelikle demokrasi, bir iktidar mücadelesinin aracı da olabilmektedir. Örneğin, demokrasi uğruna yapılan askeri müdahaleler, demokrasi adı altında otoriter yönetimler kurulması ve otoriter rejimleri güçlendirecek söylemlerin üretilmesi demokrasi kavramının içini boşaltan ve onu araçsallaştıran bir durumdur (Çınar, 2016: 206). Kavramın anlaşılmasını güçleştiren bir diğer sebep de beşeri yönetim biçiminin son evresi olarak liberal demokrasinin dışında bir alternatifi kabul etmeyen - Tarihin Sonu tezi gibi- ve demokrasi kavramını var olan yalnızca bir demokrasiye indirgeyerek tanımlayan yaklaşım biçimidir (Çınar, 2016: 206; Fukuyama, 1989: 4).

Demokrasi saydam bir kelimedir, bir başka ifadeyle sözcük anlamı ile dildeki anlamı kolaylıkla iç içe geçebilmektedir. Bu yüzden demokrasiyi sözcük anlamına göre tanımlamak kolaydır. Nitekim sözlük anlamına göre demokrasi, halk iktidarı ya da iktidarın halka ait olması demektir. Ancak bu tanımlama sözcüğün Yunanca çevirisinden ibarettir. Oysa demokrasi bir şeyi temsil etmektedir. Sözcüğün yalnızca ne anlama geldiğini bilmek yeterli değildir. Aynı zamanda o sözcüğün nasıl bir şey olduğunu da ortaya koymak gerekir. Sözcüğe nasıl bir şey olduğuyla ilgili verilen sıfat bazen yanıltıcı olabilir. Fakat normatif amaçlar için de gereklidir. Yani norm

(olması gereken), tanımdan (olandan) daha önemsiz değildir. Dolayısıyla ‘demokrasi nedir?’ sorusunu ‘demokrasi ne olmalıdır?’ sorusundan ayırmaya imkân yoktur. Demokrasi; idealleri ve değerleri sürdükçe var olur. Bu sebeple demokrasi, hem olanı hem de olması gerekeni içeren bir tanım ile açıklanmalıdır. Sadece olan üzerinde yoğunlaşıldığında ortaya kötü kullanılmış bir gerçeklik çıkmaktadır. Hep olması gerekene önem verildiğinde ise yetkincilik (perfectionism) ve idealizm engeline takılır. Kısacası demokrasi onun idealleri ile gerçeği arasındaki karşılıklı etkileşimden, olan ile olması gerekenin çekişmesinden doğar ve bunlara göre şekillenir (Sartori, 2014: 23-34). Demokrasi, ancak onun bir uygarlığın değerlerini gösteren ve özetleyen bir kısaltma olduğu bilinirse kullanışlı bir anlam kazanır. Bu kısaltmanın da tarihi geçmişini göz ardı etmemek gerekir (Sartori, t.y.; 145). Bu sebeple demokrasinin ne olduğu, ne olması gerektiği ya da olmadığıyla ilgili açıklanmasından önce ilk ortaya çıktığı Antik Yunan Demokratiası¹ ele alınacak, daha sonra günümüz modern dünyasındaki demokrasi kavramına geçilecektir.

Demokrasi, siyasal ve bilimsel dilde kullanılan, Yunan kökenli özel bir ifadedir. Kavram, Yunancada halk, halk kitlesi ya da tam yurttaşlık anlamına gelen ‘demos’ kelimesi ile egemen olmak veya iktidar olmak anlamına gelen ‘kratein’ kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu bakımdan demokrasi, kısaca halkın (demos) doğrudan veya dolaylı egemenliği ya da iktidar kullanımı, çoğunluğun egemenliği ya da halk egemenliği anlamına gelir (Meier’den [1972] aktaran Schmidt, 2002: 13). Demokrasi daha özel anlamda, ilk olarak M.Ö. 5. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Antik Yunan şehir devletlerinde uygulandığı gibi bir halk meclisinin egemenliği olarak da tanımlanabilir (Hasnen’den aktaran [1991] Schmidt, 2002: 13).

Bir yönetim şekli olarak demokrasi kavramı, Yunan filozoflarına kadar uzanır ve ilk olarak M.Ö. 5. yüzyılda Yunan tarihçi Herodot tarafından kullanılmıştır (Huntington, 1996: 3; Holden, 2007: 6). Herodot Tarihi’nde demokrasi; monarşinin kibir, tutarsızlık, gelenek ve yasaları çiğnemek, insanları yargılamadan öldürtmek, kadınları kendi zevklerine hizmet etmeye mecbur kılmak gibi olumsuzluklardan muaf bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Çınar, 2016: 208). Bundan dolayı Herodot zamanından beri demokrasi; halkın idaresini temsil eden ve toplumun çoğunluğunun hükmü ile idare edilen hükümet tarzı olarak bilinmektedir (Bryce, 1939: 6). Aristoteles ise demokrasiyi; egemenliğin, siyasal eşitlik ve erişkin yaştaki halkın siyasal

¹ Antik Yunan’da uygulanan demokrasi ifade edilmek istenirken ‘Demokratia’, teorik olarak demokrasi ifade edilmek istenirken ‘Demokrasi’ sözcüğü kullanılmıştır.

katılım hakkına sahip olduğu ve oy verme hakkına sahip bu kitlenin tamamının ya da çoğunluğunun çıkarına uygun hareket edildiği bir kurumlar düzeni olarak tanımlar. Bu tanıma göre demokrasi; çoğunluğun egemen olduğu devlet şeklidir ve özellikle kamusal işlerin düzenlenmesinde geniş kitlerle birlikte hareket etmek, egemenlerin egemenlik altında olanlara hesap verme görevi ve tüm yurttaşların aynı haklara sahip olması bakımından, azınlığa dayanan oligarşi veya tek kişi egemenliğine dayanan monarşi gibi yönetim şekillerinden ayrılır. Ancak Antik Yunan düşünürlerinin birçoğuna göre demokrasi iyi bir yönetim şekli değildir. Aristoteles'in devlet şekilleri öğretisinde demokrasi kötü olarak anılmaktadır. Aristoteles'e göre iyi düzenden sapmanın en kötü hali tiranlık, devamı oligarşi, ardından da demokrasi gelir (Schmidt, 2002: 13-29). Demokrasi özgür ancak fakir çoğunluğun kötü yönetimidir (Göze, 2016: 667). Platon ise *Devlet* adlı eserinde demokrasiyi 'Yozlaşmış Devlet Şekilleri' başlığı altında tartışmıştır (Schmidt, 2002: 28). Demokrasi; oligarşi yönetiminde, insanların zengin olmak istemelerinin sonucunda ortaya çıkan bir yönetimdir. Demokraside devlet adamının nasıl yetiştirilmesi, hangi bilgilere sahip olması gerektiği düşünülmez. Platon'a göre iktidara gelmek için, kişinin kendisini halkın dostu olarak göstermesi yeterlidir (Göze, 2016: 668).

Demokratia; daha çok varlıklı vatandaşların katıldığı, siyasetin şiddetli bir taraftar mücadelesine dönüştüğü, dostların ve aile bireylerinin isteklerine hizmet edildiği, siyasal tartışmaların hitabeti güçlü olan kişiler tarafından yapıldığı, hak kavramının keyfi uygulamalarla istismar edildiği 'demokratikleştirilmiş' istikrarsız bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. Bu sebeple demokrasiyi savunan hemen hemen Antik Yunan düşünürü yoktur. Buna rağmen demokratia; bir doğrudan demokrasi tecrübesini yansıttığından, halkın kendi kendisini yönettiği bir ideal rejim olarak anılmaktadır. Bu bağlamda demokratianın üç önemli mirası olduğu söylenebilir. Birincisi, toplum örgütlenmelerini sağlaması ve belirli bir siyaset anlayışını yansıtması bakımından önemli olmasıdır. İkincisi, vatandaşların yönetime katılması ve kamusal hayata atılmasıyla aktif vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü ise istisnasız olarak tüm vatandaşların kura ve rotasyon ile idari makamlara gelebilmesinin ve Meclis'in doğal üyeleri olmasının getirmiş olduğu eşitlikçiliktir (Çınar, 2016: 208-201).

Demokrasi kuramı Atina demokrasisinin çöküşünden iki bin yıl sonra kayda değer biçimde yaygınlaşmıştır. Magna Carta'dan, İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerine uzanan bir dizi gelişme ve özellikle doğuştan kazanıldığı düşünülen ayrıcalıklar düzenini eleştiren

Aydınlanma felsefesiyle, demokrasinin kuram ve uygulamasına ilişkin zamanla yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. (Sen, 1999: 4; Schmidt, 2002: 13-16, 45) . Ancak demokrasi asıl hüviyetini, 19. yüzyılla beraber Kuzey Amerika ve Avrupa’da vatandaşlık kapsamının genişlemesiyle kazanmıştır. Demokrasinin kitleselleşmesi ise 20. yüzyılda pek çok coğrafyayı kapsayacak biçimde normal bir yönetim formuna dönüşmesiyle olmuştur (Akgün ve Özşahin, 2011: 35). Böylece demokrasi, siyasal düzenlerin pek çoğu için bir üst kavram haline bürünmüştür. Bu siyasal düzenlerin çok azı Antik Yunan döneminin halk meclisi egemenliğini kullanmıştır. Birçoğu; temsili demokrasiyle yetişkin nüfusa katılım haklarının büyük bir kısmını vererek parlamento ya da halk meclislerinin egemenliği üzerinde yasaların üstünlüğünü vurgulamasından dolayı Antik Yunan’dan ayrılmaktadır (Schmidt, 2002: 13-16, 45). Bu sebeple modern demokrasi halkın seçtiği temsilcilerin halk adına, halk için yönetimini ifade etmesi ve dolaylı olması açısından demokratiadan farklılaşmaktadır (Çınar, 2016: 210).

Demokratikleşme çabaları, eski demokrasi öğretilerinden sınırlı düzeyde bir şeyler taşıyabilir. Günümüz modern dünyasında demokrasiden ne anlaşıldığı, Atina demokrasinden ne kadar farklı olduğunun da kanıtıdır. Ancak günümüz demokrasisi de içerisinde birçok farklı anlam ve değer barındırmaktadır. Bu farklılıkların sebebi kuşkusuz herkesin demokrasiyi kendine göre tanımlamasıdır. Bu tanımlamalar da farklı demokrasi anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda gelişmiş olan, bilimsel ve pratik siyaset bakımından çığır açan demokrasi anlayışı Max Weber’in demokrasi tanımıdır. Weber demokrasiyi iktidardan pay alma, taraftar toplamak için propaganda hakkı tanıyan, yetkin yöneticilerin rekabetine dayanan bir sistem olarak görmektedir (Schmidt, 2002: 114-115).

Bir yönetim şekli olarak demokrasi² kavramı, modern kullanımı bakımından Batı toplumlarında 18. yüzyıl sonlarındaki devrimci değişimlerden kaynaklanır. 20. yüzyıl ortalarında demokrasinin anlamı üzerindeki tartışmalarda yönetimin otoritesinin kaynağı ağır basmaktadır (Huntington, 1996: 3-4). Örneğin Abraham Lincoln’un meşhur demokrasi tanımı ‘halkın halk tarafından halk için yönetimi’ şeklindedir (Holden, 2007: 6). Dolayısıyla demokraside temel yöntem; liderlerin, yönetilenler tarafından yarışmacı seçimler yoluyla seçilmiş olmasıdır. Bu demokrasi anlayışının formülleştirilmesi Weber’in tanımlamasını daha sistematik hale getiren Joseph Schumpeter tarafından yapılmıştır. Schumpeter, ‘*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*’

² Çalışmada bundan sonra kullanılan ‘Demokrasi’ sözcüğü, modern dönem demokrasisini ifade etmektedir.

adlı eserinde Klasik Demokrasi Teorisi olarak adlandırdığı ve demokrasiyi ‘halkın iradesi’ (kaynak) ve ‘ortak iyilik’ (amaç) olarak tanımlayan görüşü eleştirmektedir (Huntington, 1996: 3-4). Schumpeter’e göre demokrasi; bireylerin halkın politik kararlara varmak üzere halkın oyu için, rekabet içeren bir mücadele sonucu karar alma iktidarının kazandığı bir sistemdir (Schumpeter, 2007: 350). Schmitter ve Karl, Schumpeter’in tanımını biraz daha ileriye taşıyarak yönetenlerin yönetilenlere karşı olan sorumluluğunu da dikkate alarak demokrasiyi şu şekilde tanımlamışlardır:

‘Modern siyasi demokrasi, yönetenlerin, yaptıklarından dolayı, seçilmiş temsilcilerinin rekabeti ve işbirliği yoluyla, dolaylı olarak hareket eden vatandaşlar tarafından, kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimidir’ (Schmitter ve Karl, 1991: 4).

Schmitter ve Karl’a göre temsilciler, ister seçilmiş olsun ister atanmış, modern demokrasilerde kilit rolü oynarlar. Bu temsilcilerin çoğu profesyonel politikacıdır ve hiçbir demokrasi temsilciler olmadan var olamaz. Bu sebeple demokrasilerde temel sorun bir politik elit sınıfının olup olmaması değil, aksine bu temsilcilerin nasıl seçildiği ve eylemlerinden dolayı sorumlu tutulup tutulmadığıdır (Schmitter and Karl, 1991: 8).

Demokrasi kavramının çok yaygın kullanılmasına rağmen üzerinde mutabakata varılmış bir tanımının olmamasının sebebi de siyasette bu kavramın çok sık ve her türlü durum için herkes tarafından kullanılıyor olmasıdır (Schmitter and Karl, 1991: 3). Bundan dolayı siyaset bilimciler ve düşünürler demokrasiyi belirli bir metot ve usul oluşturarak anlamaya çalışmışlardır. Bu metotların hiçbiri tek başına demokrasiyi tanımlamaya yetmez, ancak demokrasinin sürekliliği için bu metotlara da ihtiyaç vardır. Demokrasi dışındaki başka siyasal sistemlerin de isteklere ve değerlere yönelik amaçları vardır. Her bir sistemin istek ve değerlere ulaşma biçimi farklıdır. Demokratlaşmadan önceki toplumların (örneğin feodal toplumun) değerleri bir durgunluk getirmiştir. Diğer taraftan, komünist devletlerin ulaşmak istedikleri değerleri yerine getiren kapalı bir iktidar grubudur. Demokrasilerde ise hedefler demokratik usuller içinde, demokratik bir süreç içerisinde belirlenir. Belirlenen bu hedeflere de demokratik yollardan ilerlenir. Bu sebeple demokrasiye ideallerine borçlu olan tek rejim denebilir. İşte bu ideallerinden dolayı demokrasi gereklidir (Sartori, 2014: 24).

Demokrasiyi belirli kriterler çerçevesinde değerlendiren Charles Tilly de ‘Herhangi bir ülkenin demokrasi olarak nitelendirilmesine nasıl karar vermeliyiz?’ sorusunu sorarak demokrasiyi anlamaya çalışır. Soru basit görünse de ciddi sonuçlarının olduğu açıktır. Tilly burada asıl önemli olanın dünyada var olan rejimlerin politik duruşu, insanların bu rejimlerdeki yaşam kalitesi ve demokratikleşmenin açıklanması olduğunu ileri sürer. Tilly’e göre demokrasi ve demokratikleşmeyi gözlemleyenler, şu dört yaklaşımdan birini seçmektedir ve buna göre değerlendirmelerini yapmaktadırlar:

1. Anayasal yaklaşım; bir rejimin siyasal faaliyetlerle ilgili çıkarmış olduğu yasalara yoğunlaşır. Geniş tarihsel karşılaştırmalarda anayasal biçimlerin ve anayasal kriterlerin birçok avantajı vardır. Ancak gündelik pratiklerle yasaların ne kadar örtüştüğü sorunu anayasal yaklaşımı genellikle yanıltıcı hale getirir.

2. Tözel yaklaşımlar; incelenen rejimin ortaya koyduğu politikalara ve sağladığı yaşam koşullarına odaklanır. Bir rejimin toplumsal eşitliği, insanların refahını, kişisel özgürlüğünü sağlayıp sağlamadığına bakılır. Eğer sağlıyorsa, anayasasına bakılmaksızın bu rejimi demokrasi olarak ele almak mümkündür. Ancak bir rejim yoksulsa ama aynı zamanda rejimin yurttaşları arasında bir eşitlik varsa, bu rejimin, oldukça zengin ancak yurttaşları arasında eşitsiz bir gelir dağılımı olan bir rejimden daha demokratik olduğu sonucuna varmak da doğru değildir.

3. Prosedürel yaklaşımları savunanlar; bir rejimin demokratik olup olmadığına hükümet pratiklerinin dar bir aralığını seçip analiz ederek karar verirler. Prosedürel tanımları destekleyenler, seçimleri dikkate alır ve çoğunluğun katıldığı ve rekabete dayalı seçimlerin hükümetin politikalarını etkileyip etkilemediğini irdelerler. Seçimler rekabete dayanmıyor ve muhalifleri dağıtmak için bir fırsat olarak kullanılıyorsa, prosedürel yaklaşımları savunanlar bu seçimleri demokrasinin kriterlerine uymadığından kabul etmezler. Fakat seçimler hükümette ciddi değişikliklere yol açıyorsa demokrasinin prosedürel varlığını taşıyor demektir.

4. Süreç yönelimli yaklaşımlar ise anayasal, tözel ve prosedürel yaklaşımlardan dikkate değer şekilde farklılaşmaktadır. Bu yaklaşım, bir duruma demokratik denilebilmesi için bazı kriterlerin olması gerektiğini savunur (Tilly, 2014: 23-25). Tilly bu sebeple Robert

Dahl'ın belirlediği kriterleri dikkate almaktadır. Dahl demokrasi için süreç yönelimli etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerinde son sözü söyleme hakkı, yetişkinlerin dâhil olması kriterlerini zorunlu görür (Dahl, 2015: 48).

Tanımlama hatasına düşmekten kaçınmanın yollarından biri de demokrasinin tanımını, ideal bir sistemin detaylarıyla tanımlaması olarak kabul etmektir. Böylece mevcut siyasal sistemlerden hangisinin ideale yaklaştığını değerlendirme imkanı olur (Holden, 2007: 5). Robert Dahl da modern temsili demokratik yönetimlerin bir bütün olarak ele alındığında, tam bir bütünlük sağladığı için bunlara özel bir isim verilmesi gerektiğini savunur. Bu sebeple modern demokrasileri poliarşik demokrasi (polyarchy) olarak tanımlar (Dahl, 2015: 104). Hiçbir sistemin, ideali mükemmel bir şekilde yakalaması beklenemez, bu yüzden Dahl'a göre sadece poliarşiler vardır (Holden, 2007: 5). Poliarşi, tek kişinin yönetiminden (monarşiden) ya da azınlığın yönetiminden (oligarşi veya aristokrasi) farklı olarak 'çok kişinin yönetimi' anlamına gelmektedir (Dahl, 2015: 104). Dahl, poliarşiyi geniş ölçekli demokratik yönetimler olarak niteler ve bunun için şu sekiz özelliğinin olması gerektiğinin altını çizer:

1. Örgüt kurma ve katılma özgürlüğü,
2. İfade özgürlüğü,
3. Oy kullanma hakkı,
4. Kamu kurumları için atanabilme hakkı,
5. Siyasal liderlerin destek ve oy için yarışma hakkı,
6. Alternatif bilgi kaynaklarına ulaşım (haber alma hakkı),
7. Özgür ve adil seçimler,
8. Oylara ve diğer tercihlere göre şekillenmeye dayanan hükümet politikaları için gerekli kurumların varlığı (Dahl, 1971: 3).

Birçok teorisyene göre bu sekiz şart modern demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Bu sekiz şarta ek olarak Philippe Schmitter ve Terry Karl, Dahl'ın demokrasi şartlarına iki tane

ekleme yaparak demokrasiyi devlet siyaseti üzerinden de okumaya çalışmaktadırlar. Schmitter ve Karl'a göre ;

9. Halk tarafından seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini seçilmemiş organların ezici muhalefetine maruz kalmadan kullanabilmelidirler. Eğer ordu mensupları, devlet yöneticileri veya atanmış memurlar, seçilmiş olan sivillerin özgürce karar alma kapasitelerini sınırlarsa ya da halkın seçilmiş temsilcileri tarafından alınan kararları veto ederse demokrasi tehlikeye girer.

10. Devlet kendi kendini yönetebilmelidir. Seçilmiş hükümet kendi ülkesel alanları dışındaki makamlardan icazet almamalıdır. Devlet diğer siyasi sistemler tarafından yapılan baskılardan bağımsız hareket edebilmelidir (Schmitter ve Karl, 1991: 9).

Demokrasinin var olabilmesi ve gelişebilmesi için demokrasinin yukarıda açıklanan bu tanımlayıcı koşullarına uyulması gerekmektedir. Schmitter ve Karl'a göre bu etkin prensipler ile demokratik rejimlerin gerçekte nasıl işlediği analiz edilir (Whitehead, 2002: 11). Unutulmamalıdır ki bu koşulların hiçbiri tek başına demokrasiyi tanımlamaya yetmez. Bir bütünlük sağlaması açısından her koşulun var olması, demokrasinin kalıcılığı ve sürdürülebilirliği için şarttır (Schmitter ve Karl, 1991: 8). Bu çalışmada da yukarıda açıklanmış olan koşulların ve prensiplerin yerine getirildiği bir demokrasi tanımı benimsenmiştir. Ancak bu çalışmanın bağımlı değişkeni demokrasi değil, demokratikleşmedir. Amaç, otoriter olan bir ülkenin niçin belli bir dönemde demokratik olmaya çalışmasının açıklanmasıdır. Odak noktası, rejimlerin varlığı değil, rejim değişimleridir (Huntington, 1996: 32).

Sadece bir demokrasi yoktur, aksine birden çok demokrasi çeşidi vardır. Dolayısıyla yalnızca bir demokrasi kuramı değil, birçok demokrasi kuramı da vardır. Bundan dolayı eski ve yeni demokrasiler üzerine hem olanı niteleyen ve açıklayan ampirik kuramlar hem de olması gerekeni irdeleyen normatif kuramlar ortaya çıkmıştır (Schmidt, 2002: 21). Demokrasinin pek çok tipinin mevcut olması, bu demokrasilerin farklı uygulamalarının farklılık gösteren bir dizi etki yaratmasına da yol açmaktadır. Bu sebeple demokrasi siyasal sistemler içerisinde en popüler sistem olmasına rağmen, korunması ve sürdürülebilmesi en zor olanıdır. Kaçınılmaz olarak demokratik yönetimler kendilerini bazı çelişkiler ve paradokslar içerisinde bulurlar. Bu paradoks ve çelişkilerin yol açtığı gerilimleri yumuşatabilmek ve uzlaştırabilmek kolay değildir.

Demokratik yönetime sahip olmak isteyen her ülkenin bunu gerçekleştirmek yol ve yöntemleri kendisinin bulması gerekmektedir (Diamond, 1990: 48). Kısacası, demokrasinin kendine özgü biçimi, hem bir ülkenin sosyo-ekonomik şartlarına hem de yerleşik devlet yapısı ve siyasi pratiklerine bağlıdır (Schmitter ve Karl, 1991: 4). Dolayısıyla demokrasinin bir ülkedeki varlığı o ülkenin iç dinamiklerinin okunmasıyla anlaşılabilir.

2.2. Demokratikleşme

Demokratikleşme, yirminci yüzyılda önemli bir küresel fenomen olmuştur. 1970'lerden balayarak hızla yayılmaya balamıtır. 1975 yılında dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin en az %86'sı, 1995 yılının sonuna gelindiğinde ise sadece %26'sı otoriterdir (Potter, 1997: 1). 1974 ile 1990 yılları arasında en az otuz ülke demokrasiye geçmiş ve böylece dünyadaki demokratik yönetimlerin sayısı hemen hemen iki katına çıkmıştır (Huntington, 1991: 12). Bu minvalde demokratikleşme meselesi, demokrasinin tesis edilmesinde akıan hedeflerin ve sonuçlarının üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple iki amaca hizmet etmektedir:

1. Demokrasinin tesis edilmesinde akıan hedefleri sistematikletirmek,
2. Demokrasinin etkin olarak tesis edilmesi için akıan hedeflerin kökenlerini ve sonuçlarını analiz etmek (Grimm ve Leininger, 2012: 391).

Eğer demokrasi hem bağlamsal olarak değişken hem de deontolojik bir kavram olarak kabul edilirse, demokratiklemenin sabit ve nesnel kriterlerle tanımlanmasının yapılamayacağı belirtilmektedir. Demokrasi bir gerçek ve değer kombinasyonunun yanı sıra i gerginliği de içeren bir kavramdır. Laurence Whitehead bu sebepten dolayı demokratiklemeyi karmaşık, uzun vadeli, dinamik ve ucu açık bir süreç olarak tanımlamaktadır. Whitehead'e göre demokratikleşme daha fazla kurala, konsensusa ve daha katılımcı bir politikaya doğru bir ilerlemeyi yansıtır. (Whitehead, 2002: 26-27) .

Demokratikleşme sözcüğü demokratik bir yönde hareket eden siyasi değişiklikleri ifade eder (Potter, 1997: 3). Geoffrey Pridham'a göre demokratikleşme, otoriter ya da totaliter bir rejimden yeni bir liberal demokrasiye kök salan bütün bir rejim değişikliği sürecini tanımlayan bir emsiye terimdir. Her ne kadar liberal demokrasiye yönelik eleştiriler artsa da rejim

dönüşümlerinde tercihler genellikle liberal demokrasiden yana olduğundan Pridham, demokratikleşmeyi liberal demokrasi ile özdeşleştirmiştir. Unutulmamalıdır ki demokratikleşme liberalleşmeyi gerektirir, ancak çok daha geniş ve daha özel bir politik kavramdır. Liberalleşme demokratik olmayan yönetimlerde de medyada daha az sansür, işçi sınıfı eylemlerine izin vermek gibi durumlarda görülebilir. Demokratikleşme ise hükümet denetimini kazanma hakkı üzerinde açık tartışmayı; bunun için de kimin yöneteceğinin belirleneceği özgür rekabetçi seçimleri gerekli kılar. Dolayısıyla her demokratikleşme liberalleşmeyi içerir ama her liberalleşme demokratikleşmeyi tam olarak ifade etmeyebilir. (Linz ve Stepan, 1996: 3).

Tilly ise demokrasi, demokratikleşme ve demokratikleşmenin geri çevrimi (de democratization) sürecini analiz etmek için bazı kriterler belirlemiştir. Bu kriterleri belirlerken demokratikleşme ve demokratikleşmenin geri çevriminin merkezine devlet-yurttaş mücadelesini koyar (Tilly, 2014: 30-31). Demokrasinin derecesi hakkında karar verirken devletin yurttaşlarının talepleriyle ne ölçüde uyumlu hareket ettiğine odaklanmak gerektiğini vurgular. Tilly'ye göre, devlet ve yurttaşların talepleri arasındaki uyumun ne derece arttığını ve azaldığını ölçerek demokratikleşme ve demokratikleşmenin geri çevriminin ne boyutta olduğuna karar verilebilir. Demokrasi, demokratikleşme ve demokratikleşmenin geri çevrimini belirleyen kriterler ise şunlardır:

1. Genişlik,
2. Eşitlik,
3. Koruma,
4. Karşılıklı bağlayıcı istişare.

Tilly'in bu kriterlerine göre eğer bir rejim, devletle yurttaşları arasındaki ilişkilerde geniş ve eşit ise aynı zamanda bu ilişki korunan ve karşılıklı bağlayıcı istişareyi içeriyorsa demokratiktir. Bu durumda demokratikleşme; daha geniş, daha fazla korunan ve daha fazla bağlayıcı istişarenin sürdürülebilirliğine bağlıdır. O halde demokratikleşmenin geri çevrimi de daha sınırlı, daha az korunan ve daha az bağlayıcı istişare anlamına gelmektedir. Kısacası bir rejimin bahsi geçen bu dört kriterden daha yukarıya doğru hareketi demokratikleşme, daha

aşağıya doğru olan hareketi ise demokratikleşmenin geri çevrimidir denebilir (Tilly, 2014: 33-36).

Demokratikleşme teorisinin geliştirilmesi ve karşılaştırmalı bir çalışma yapılması, kavramsal olarak açık ve net olarak bir tanım yapılmasına bağlıdır (Pridham, 2000: 16). Demokratikleşme hem çok aşamalı hem de çok boyutlu bir süreç olarak görülmelidir. Çok aşamalıdır; çünkü öncelikle liberalleşme benimsenmeli, daha sonra otoriter rejimin yıkılmasıyla demokrasiye geçiş (transition) safhasına varılmalı, nihayetinde de yeni kurulan demokrasi kurumsallaştırma (consolidation) aşamasına getirilmelidir. Böylelikle hem demokratikleşme başarıya ulaşmakta hem de kurumsallaşma tamamlanmaktadır. Demokratikleşme aynı zamanda çok boyutludur, çünkü liberal demokrasilerin fonksiyonları da çok boyutludur. Bu süreç hem yeni kurulların ve prosedürlerin oluşumunu hem de toplumsal düzeyin yanı sıra elitler ve diğerleri gibi farklı düzeyler arasındaki etkileşim ve bağlantıların araçlarını içerir. Kısacası demokratikleşme; dönüşüm (transformation), liberalleşme, demokrasiye geçiş, demokratik kurumsallaşma safhalarından oluşan uzun soluklu bir süreçtir (Pridham, 2000: 17-18). Farklı bölgelerde ya da ülkelerde yaşanan demokratikleşmenin yol açtığı rejim değişikliklerini, bu safhaları analiz ederek anlamak mümkün hale gelmektedir. Bu çalışmada da özellikle demokrasiye geçiş süreci derinlemesine incelenecek, bunun yanı sıra bütünlük ifade etmesi açısından kurumsallaşma süreci de açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Geçiş Süreci

Demokratikleşme sürecinin ilk safhası olan geçiş süreci, bir siyasi rejim ile başka bir siyasi rejim arasındaki aralık olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle demokratik geçiş süreci, otoriter bir düzen ile demokrasi arasındaki mesafe olarak kabul edilir (Stradiotto ve Guo, 2010: 7). Geçiş; bir yandan otoriter bir rejimin dağılması sürecinin başlayıp, diğer yandan demokrasinin kurulmasıyla ya da devrimci bir alternatifinin ortaya çıkışı ile sınırlandırılmıştır. Geçiş sürecinin en önemli özelliklerinden biri geçiş sürecinde siyasi oyunun kurallarının belli olmamasıdır (O'Donnell ve Schmitter, 2013: 5). Geçişler, bir demokrasi oluşturmak için ön koşuldur, ancak kalıcı sonuçlar doğuyorlar mı ya da yeni demokrasinin ayakta kalıp nihayetinde kurumsallaşmasına yardımcı oluyorlar mı soruları önemlidir. Literatürdeki genel fikir birliği, demokratik geçişlerin yeni bir demokrasi için şekillendirici ve belirleyici olduğunu ve bu geçiş

tarzının, yeni demokrasinin şeklini ve konsolide olup olmadığını açıklamasına yardımcı olacağına işaret etmektedir (Stradiotto ve Guo, 2010: 5).

Demokratikleşmeyi etkileyen tek faktör geçiş de değildir. Bununla birlikte geçiş sürecinin kendine özgü önemli bir politik faktör olduğu unutulmamalıdır. Gerardo L. Munck ve Carol Skalnik Leff'e göre rejim değişikliği dönemi olarak tanımlanan geçişler, oluşum ya da kurucu anlardır. Bu nedenle geçişler, toplumu daha sonraki politik gelişmeleri şekillendiren bir yolun (path) üzerine yerleştirmektedir. Demokratikleşmenin de bu yollara bağlı analizinin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu geçiş yollarının potansiyel etkilerini reddetmektense tartışmak daha faydalıdır. Geçiş biçimlerinin anahtar kavramını açıklığa kavuşturmak ve bu kavramın belirleyici niteliklerinin ortaya çıkardığı önemli siyasal mirası nedensel mekanizmaları ile tartışmak gerekmektedir. Geçiş biçimi, geçiş sürecini yürüten aktörlerin kimliği ve kullandıkları stratejiler açısından tanımlanmaktadır. Bu geçiş biçiminin; elit rekabet modelini etkilemek suretiyle geçiş sonrası rejim ve siyasetini, geçiş döneminde hazırlanan kurumsal kuralları ve aktörlerin oyunun yeni kurallarını kabul veya reddetme eğilimlerini nasıl şekillendirdiğini ölçmek; demokrasilerin ortaya çıkıp çıkmadığını, nasıl ortaya çıktığını ya da konsolide olup olmadığını anlamamıza yardımcı olacaktır (Munck ve Leff, 1997: 343).

Geçişler daha otoriter egemenliğin çeşitli biçimlerinden daha açık, kapsayıcı ve hesap verebilir demokratik yönetimlere doğru ilerleme umuduyla gerçekleşir. Bütün otoriter rejimler birbiriyle aynı değildir. Dolayısıyla otoriter rejimleri demokratikleşmeye iten unsurlar da aynı değildir. Bu sebeple geçişe sebep olan unsurlarla ilgili 'gelirler bağlamında büyük belirsizlik, otoriter bir gerileme olasılığı hakkında yüksek düzeyde korku, siyasi oyunun kurallarının nasıl tanımlandığına dair sürekli değişkenlik, otoriter bir yönetimdeki tutucular (hardliner) ve ılımlılar (softliner) arasındaki önemli ayrımlar' gibi bir dizi genel özellik belirlenmiştir. Aynı zamanda geçiş sonrası hükümetin; silahlı kuvvetleri siyasetten çekme, geçmiş insan hakları ihlalleriyle ilgili usulleri oluşturma, siyasi katılım mekanizmaları düzenleme, uzun süreli bastırılmış talepleri yönlendiren kurucu seçimlerin toplanması da dahil olmak üzere siyasal iktidarın nasıl düzenlendiği ve uygulandığı konusunda fikir birliği sağlama gibi temel görevlerini de tespit etmişlerdir (Arnson ve Lowenthal, 2013: vii-xiv).

Manfred G. Schmidt, otoriter devletten demokrasiye geçişler konusundaki yeni araştırmaların basitleştirilerek ifade edilmesi için altı farklı geçiş yolu belirlemiştir: Bu altı geçiş yolu şunlardır:

1. Demokrasinin bir işgal gücü tarafından yürürlükten kaldırılmış olduğu ölkelerin dışarıdan itme ile demokrasiye geçiş,
2. Bir işgal gücünün, otoriter ya da totaliter bir rejime karşı kazandığı askeri zaferden sonra demokratik oyun kurallarının yeniden yürürlüğe girmesi ile geçiş,
3. Eski rejimin sivil ve askeri grupları tarafından ya da eski rejim ile muhalefet arasında sağlanan; aynı zamanda daha sonraki demokratik bir rejim için temel oluşturacak bir pakt şeklinde gerçekteştirilen demokrasiye geçiş,
4. Egemen bloğun ilgili taraflarının katılımıyla sağlanan rejime indirgenmiş reformdan farklı olarak, eski düzenin reformcuları tarafından muhalefetin katılımıyla eski rejimin geniş ölçüde değiştirilmesi ile geçiş,
5. Yıkma, çökme, değiştirme ve 'Ruptura' şeklinde olan geçiş. Ruptura kopma anlamına gelmektedir. Ruptura tarzı geçişte muhalefet grupları demokratikleşmede önderlik rolünü üstlenirler. Eski rejim çöker ya da devrilir,
6. Geniş ölçüde devrimci değişme yolu ile geçiş (Schmidt, 2002: 307-308).

O'Donnell ve Schmitter ise geçişin ağırlıklı olarak iç faktörlerden kaynaklandığını, ama uluslararası düzeyde ideolojik kısıtlamaların da uzun vadede rejim içerisindeki aktörler üzerinde bir etkiye sahip olduğunu ve uluslararası ekonomideki aşağı yönlü bir dönüşün olumsuz etkilerinin geçişte önemli bir faktör olduğunu savunmaktadırlar. Bununla birlikte sosyal ve politik süreçlerin simetrik olmadığını da vurgulamaktadırlar (O'Donnell ve Schmitter, 2013: 19). O'Donnell'a göre çok farklı sonuçları içeren iki türlü geçiş vardır. İlk geçiş esas olarak otoriter rejimi baltalamaya yöneliktir ve demokrasiden yana olmasından ziyade daha çok anti otoriterdir. İkinci geçiş, siyasi hayat için yeni, demokratik kurallar dizisinin kurumsallaştırılmasıyla ilişkili daha kapsamlı ve daha karmaşık bir süreç gerektirir. Bu analitik ayırım, demokratik geçişlerin evrimleştiği en önemli anları ayırt etmeye yarar (Munck, 1994: 356). Dolayısıyla geçişin başlama ve bitiş noktalarını belirlemek sürecin anlaşılması için gereklidir. Juan Linz ve Alfred Stephan'ın

demokratik geçiş tanımı bu sürecin nasıl tamamlanacağını açıkça ifade etmektedir. Bu tanıma göre bir demokratik geçiş; seçilmiş hükümeti oluşturan siyasi yöntemler noktasında uzlaşmaya varıldığında, bir hükümet serbest ve halkın doğrudan oyu ile iktidar olduğunda, bu hükümetin fiili (*de facto*) otoritesi yeni politikalar ürettiğinde ve yeni demokrasinin ortaya çıkardığı yürütme, yasama ve yargı kuvvetlerinin bu gücü diğer organlarla resmi (*de jure*) olarak paylaşmadığında tamamlanmış sayılmaktadır (Linz ve Stephan, 1996: 3).

Demokratik geçiş, güç aktarımının ana unsur olduğu, eski rejimin dağılması ve yeni bir rejimin kurulması gibi iki farklı aşamadan oluşan bir ara evredir. Otoriter rejimler ile demokratik ardılları arasındaki temel fark, demokratik yöneticilerin muhalif grupların mevcut iktidara ve politikalarıyla mücadele etme hakkını koruması ve aynı zamanda muhalefetle rekabetçi seçimlerle rekabet edebilmesidir. Stradiotto ve Guo'un '*Transitional Modes of Democratization and Democratic Outcomes*' adlı makalelerinde ise demokratik geçiş; demokratik değerleri ve hedefleri teşvik eden, muhalefeti hoş gören, pazarlık ve uzlaşmayı mümkün kılan, yukarıdan veya aşağıdan veya her ikisinin birleşiminden başlatılan demokratik bir siyasi sistem kurmayı amaçlayan, iktidar için mücadele etmesine izin verilen farklı siyasi güçlerin yer aldığı çoğulcu bir yapıyı kurumsallaştıran, siyasi yapıların temel dönüşümüne olanak sağlayan ve iktidarın transferini mümkün kılan bir politik süreç olarak tanımlanmaktadır (Stradiotto ve Guo, 2010: 7).

2.2.2. Kurumsallaşma

Demokrasiye geçiş, demokrasinin ilk aşamasını oluştururken; demokratik kurumsallaşma mevcut demokrasilerin kalitesi ve devamlılığına dair bir olgu olarak değerlendirilebilir. (Akgün ve Özşahin, 2011: 41). Demokratik kurumsallaşma (konsolidasyon) her zaman demokratik geçişten daha uzundur ve aynı zamanda kitlesel tutumları içeren ve yeni rejimin meşrulaştırılmasını gerektiren daha geniş ve muhtemelen daha derin etkileri olan bir aşamadır. Konsolidasyon öncelikle geçiş sürecini kuşatan belirsizliklerin kademeli olarak kaldırılmasını, ardından yeni demokrasinin tam olarak kurumsallaşmasını, demokrasinin kurallarının içselleştirilmesini ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılmasını gerektirir (Pridham, 2000: 20). Demokrasilerin kurumsallaşma sürecinde iki koşulun öne çıktığı görülmektedir. Birincisi; siyasi rejimin demokratik gerilemesine veya çöküşüne neden olabilecek tehlikelerden uzaklaşması, ikincisi ise sistemin istenilen ya da arzulanan düzeyde bir demokratik performans sergilemesidir.

Başka bir deyişle kurumsallaşmada demokrasilerin sürekliliği ve dayanıklılığına yapılan vurgu ‘negatif kurumsallaşmayı’, eksiklerin giderilmesi ve demokrasinin derinleşmesine yapılan vurgu ise ‘pozitif kurumsallaşmayı’ ifade etmektedir (Schedler, 1998: 94-95).

Negatif kurumsallaşma, geçiş aşamasından kalan sorunların çözümü ve genel olarak demokratikleşmeye yönelik ciddi zorlukların kaldırılması değilse de sınırlandırılması anlamına gelir. Bu kurumsallaşma biçimi, rejimin konsolidasyonu sırasında özellikle elitler ve onların davranışlarıyla ilgilidir. Negatif kurumsallaşma genel olarak konsolidasyonun ilk aşamasında görülür. Pozitif kurumsallaşma ise daha geniş yönleri ifade eder. Demokratik değerlerin hem seçkin (elit) hem de kitle (mass) düzeyinde dahil edilmesini ve böylelikle yeni demokrasi için sistemi destekleyici siyasi kültürün oluşmasını gerektirir. Kısacası pozitif kurumsallaşma uzun vadeli değişim anlamına gelirken, negatif kurumsallaşma daha kısa bir zaman aralığı ile sağlanabilir. Kurumsallaşmanın bu iki tamamlayıcı biçimi farklı adımlarda ilerlediği gibi farklı aktörler ve etkiler içerir. Ancak her ikisi de kurumsallaşma için önemlidir ve seçkin ve kitle seviyeleri arasında kurumsallaşma tanımlarında bazen unutulmuş iki yönlü bir etkileşimdir (Pridham, 2000: 20-21).

Rejimlerin demokrasi olarak değerlendirildiği dönemin uzunluğu veya demokratik çöküşün gerçekleşmesine kadar olan süre demokratik kurumsallaşma olarak adlandırılmaktadır (Pevehouse, 2002: 617-618). Demokratik kurumsallaşmayı farklı parametreleri dikkate alarak minimalist ve maksimalist olmak üzere ikinci bir çerçeveden değerlendirmek de mümkündür (Akgün ve Özşahin, 2011: 42). Minimalist kurumsallaşma seçme ve seçilme hakları ekseninde ele alınmıştır. Bu bakış açısına göre; kesintisiz tekrarlanan iki seçim ve yönetimin el değiştirmesi, demokrasinin yerleştiğinin temel göstergesidir (Huntington, 1996: 259). Diğer taraftan maksimalist kurumsallaşma, seçim merkezli bir demokrasi idealinin ötesine geçerek, demokratik kurum ve kuralların demokratik değerler olarak hem politik aktörler hem de sıradan bireylerce içselleştirilmesini zorunlu kılar. Başka bir ifadeyle, demokrasinin bir kültür olarak benimsenmesi maksimalist tanım çerçevesinde ele alınmaktadır (Akgün ve Özşahin, 2011: 43).

Birçok bilim insanı, kurumsallaşmış demokrasi tanımlarını iletirmek için, demokrasinin genel kalitesini artıracak tüm rejim özelliklerini sıralamıştır. Linz ve Stepan ise demokratik konsolidasyonu daha dar bir anlamda ele alarak; davranışsal, tutumsal ve anayasal boyutları birleştiren bir tanımları tercih etmiştir. Davranışsal olarak; önemli bir gücü olmayan ulusal,

toplumsal, siyasi veya kurumsal aktörlerin önemli kaynakları harcayarak ve demokratik olmayan bir rejim oluşturmadan veya şiddete yönelmeden ya da devletten ayıran bir dış müdahaleye başvurmadan hedeflerine ulaşmayı denediklerinde demokrasinin kurumsallaştığı ifade edilmektedir. Tutumsal olarak; ekonomik ve siyasi bir kriz baş gösterdiğinde bile halkın büyük bir çoğunluğunun, oluşacak siyasi değişimin, kesinlikle demokrasi parametreleri içerisinde gerçekleşmesi gerektiğine ve demokratik kurumlar ile prosedürlerin tek yol olduğuna inanması demokrasinin kurumsallaştığını göstermektedir. Anayasal olarak ise siyasi karışıklıklar kurulu normlara göre çözüldüğünde ve bu normların ihlalinin hem etkisiz hem de pahalıya mal olacağı gerçeğine toplumdaki tüm aktörler inanır hale geldiğinde demokrasi kurumsallaşmış demektir. Kısaca kurumsallaşma ile demokrasi; toplumsal, kurumsal ve hatta psikolojik olarak derinden içselleştirilecek ve rutin bir hale gelecektir (Linz ve Stephan, 1996: 5-6).

Demokrasi bir devletin yönetim biçimidir. Hiçbir modern politika, devlet olmadan demokratik olarak kurumsallaşamaz. Dolayısıyla bir devletin varlığı olmadan orada kurumsallaşmış bir modern demokratik rejim olamaz (Linz ve Stephan, 1996: 7). Örneğin, vatandaşlarının haklarını korumak ve vatandaşlarının talep ettiği diğer bazı hizmetleri sunmak için demokratik hükümet, sınırları içerisinde tekelinde olan meşru güç kullanımını devreye sokabilir. Bundan dolayı kurumsallaşmış bir demokrasi; temel işlevlerini (vatandaşların korunması, vergilerin toplanması, hizmetlerin sunulması) düzenli, öngörülebilir ve yasal bir şekilde yerine getirebilecek bir devlet gerektirir (Suleiman, 1999: 143). Eğer bu şekilde işleyen bir devlet mevcutsa, birbirine bağlı ve karşılıklı olarak birbirini güçlendiren diğer beş koşul da demokrasinin kurumsallaşması için zorunludur. Bu beş koşul ise şöyledir:

1. Özgür ve hareketli bir sivil toplumun gelişimi için koşullar mevcut olmalıdır.
2. Nispeten özgür ve saygın bir siyasi toplum olmalıdır.
3. Vatandaşların özgürlüğü ve bağımsız örgütlenme hakkını resmi olarak garanti altına alan hukukun üstünlüğü olmalıdır.
4. Yeni demokratik hükümet için elverişli bir devlet bürokrasisi olmalıdır.
5. Kurumsallaşmış bir ekonomik toplum olmalıdır (Linz ve Stephan, 1996: 7).

Bir devletteki sosyal yapıyı ve sosyal ilişkileri tanıma dahil etmediğimiz takdirde, demokratik hükümet sistemini tanımlamak nispeten kolaydır. Liderler arasında serbest yarışmayı gerçekleştirmek adına dernek kurma, haber alma gibi temel hürriyetlere dayanan, siyasal tercihlerin serbestçe ifadesine imkan veren sistemlere demokratik sistemler denmektedir. Bu yarışma; liderlerin ülkeyi yönetme iddialarının, düzenli aralıklarla ve zora dayanmayan yollarla geçerli kılınmasını içermektedir. Demokratik bir sistem hiçbir etkin siyasal makamı yarışma dışında bırakmaksızın ve siyasal toplumun herhangi bir üyesini tercihini açıklamaktan alıkoymaksızın bunu gerçekleştirir (Linz, 2017: 25-26). Bundan dolayı, demokrasinin yol gösterici ilkesi yurttaşlıktır. Bu ilke, yönetime eşitler arasında yapılan seçimlerin meşruluğuna saygı gösterme yükümlülüğü getirmektedir. Aynı zamanda yöneticileri, bu tür seçimlerin etkinliğini artırmak için otoriteyle hareket etme ve siyaseti tehdit unsurlarının kalıcılığına karşı korumakla yükümlü kılar (O'Donnell ve Schmitter, 2013: 7). Carsten Q. Schneider ve Philippe C. Schmitter da *'Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization'* adlı makalelerinde kurumsallaşmayı; ilgili aktörler arasında karşılıklı güven ve güven sağlama olasılığı olan süreç veya süreçler olarak tanımlamaktadırlar. Böylece sırayla, düzenli, belirsiz fakat görev ve etki için sınırlanmış rekabet mümkün olmaktadır. Kurumsallaşmanın aktörler üzerinden okunmaya çalışıldığı bu makalede, on iki temel kriter belirlenmiştir. Bu kriterlere göre;

1. Herhangi önemli bir siyasi parti mevcut anayasada büyük değişiklikler yapamaz.
2. Düzenli seçimler yapılır ve sonuçlarına kamu otoritesi ile büyük muhalefet partileri tarafından saygı duyulur.
3. Seçimler adil ve özgür yapılmalıdır.
4. Önemli siyasi partiler ve gruplar önceki seçim koşullarını reddetmez.
5. Seçim dalgalanmaları önemli ölçüde azalmıştır.
6. Seçilen yetkililer ve temsilciler, ülkelerindeki seçilmemiş gruplar tarafından davranışlarında kısıtlamaya zorlanamazlar.
7. İktidardaki ilk dönüş ya da iktidardaki partilerin ittifaklarında kayda değer bir değişim, hâlihazırda ortaya konan kurallar çerçevesinde gerçekleşir.

8. İktidardaki ikinci dönüş ya da iktidardaki partilerin ittifaklarında kayda değer bir değişim, hâlihazırda ortaya konan kurallar çerçevesinde gerçekleşir.
9. Dernek oluşumu ve davranış kurallarını düzenleyen resmi ve gayri resmi anlaşmaların yapımına karar verilmiştir.
10. Yürütme biçimini düzenleyen kuralları konusunda resmi ve gayri resmi sözleşmeye varılmıştır.
11. Bölgesel yeterlilik bölüşümlerini düzenleyen kurallar konusunda resmi ve gayri resmi anlaşmaya varılmıştır.
12. Mülkiyet ve kitle iletişim araçlarına erişim kurallarına ilişkin resmi ve gayri resmi anlaşmaya varılmıştır (Schneider and Schmitter, 2007: 61-68).

Tüm bu tanımlamalara rağmen konsolidasyon kavramının sorunlu bir tarafının olduğunu kabul etmek gerekir (Bingöl, 2009: 112). Çünkü demokratikleşmenin dinamik süreci, uzun süren ve sonuçsuz bir siyasi mücadele ile ortaya çıkmaktadır (Rustow, 1970: 352). Dolayısıyla otoriter bir yönetimden geçiş demokrasi üretebilir veya liberalleştirilmiş bir otoriter rejime (dictablanda) ya da sınırlı, liberal olmayan bir demokrasiye de (democradura) dönüşebilir (Diamond, 2002: 24). Demokrasi öncesi dönemden sonra ilk kez yapılan adil ve özgür seçimlerle kurulan yeni hükümet ile biten geçiş dönemi sonrası başlayan demokrasinin kurumsallaşması süreci, geçişin kendisinden çok daha uzun ve zor bir süreçtir. Demokratik seçim düzenlemeleri yapmak önemlidir, ancak bu düzeni yeniden tersine çevirmeden sürdürmek daha önemlidir ve geçişi başaran herkes düzeni devam ettirememiştir. Ayrıca, demokrasiyi konsolide eden faktörler ve gereklilikler ile demokrasiye geçişi sağlayan faktörler aynı olmayabilir. Otoriter yönetimden geçiş ile demokrasinin sürdürülebilirliği de farklıdır. Bu farklılık göz ardı edilmeden kurumsallaşmış bir demokrasi için; geçiş dönemi, ülkenin ekonomik sistemi, politik kültürü ve yapılan anayasal düzenlemeleri kapsayan bir analiz dikkate alınmalıdır (Beetham, 1994: 157-160). Bundan dolayı, demokratikleşmenin uzun vadeli, karmaşık ve kısmen ucu açık bir süreç olduğu unutulmadan daha kapsamlı ve açıklayıcı bir tanımla desteklenmesi gerekir. Demokratik bir geçiş başlamadan önce, demokratik istekleri kabul eden bir siyasi toplum olmalıdır. Rejim değişikliği gerçekleştikten sonra aynı toplum, siyasi katılım için yeni olanaklara açık olmak zorundadır. Demokratikleşmeyi teşvik edebilecek toplumsal değişkenleri karakterize etmek için

çeşitli alternatif stratejiler üretilmelidir. Sürecin istikrarı ve genel yönü, genişletilen bu toplumsal stratejilere bağlı olacaktır (Whitehead, 2002: 68). Demokratikleşmenin iki ayrı yönü olan otoriter rejimden kurtuluş ve demokratik bir anayasa ise süreç içerisinde öncelikli olarak görülmektedir (Przeworski, 1995: 66). Demokratik geçişini tamamlamış pek çok ülkenin konsolide olmadığı dikkate alınarak; demokratik kurumsallaşmanın tanımlanmasına yönelik kuramsal bir çerçeve çizilmesinin ve kurumsallaşma açısından belirleyici değişkenlerin tespit edilmesinin sorunlu demokrasilerin anlaşılması bakımından çok önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Akgün ve Özşahin, 2011:41).

2.3. Demokratikleşme Teorileri

İçinde yaşadığımız yüzyılın en önemli siyasal olgularından birinin ‘demokratikleşme’ ya da ‘demokrasiye geçiş’ olduğundan şüphe yoktur (Özbudun, 1993: 9). Bu nedenle demokratikleşmenin toplu olarak yaşandığı demokratikleşme dalgaları da literatürde geniş yer tutmaktadır. Bir demokratikleşme dalgası, belli bir zaman dönemi içerisinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru olan ve birden fazla ülkeyi içeren bir geçiştir. Bir dalgada, tam demokratikleşemeyen ama liberalleşen ya da kısmi olarak demokratikleşen ülkeler de olabilir. Modern dünyada üç demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. Dalgaların her biri az sayıda ülkeyi kapsamış ve her dalga sırasında demokratik olmayan yönde de bazı geçişler yaşanmıştır. Üstelik bütün demokrasiye geçişler, demokratikleşme dalgalarıyla birlikte gerçekleşmemiştir. İlk iki demokratikleşme dalgasının her birinden sonra, demokrasiye geçmiş olan ülkelerin bir kısmının demokratik olmayan yönetimlere dönüştüğü bir ters dalga yaşanmıştır (Huntington, 1996: 11). 1970’li yılların ortalarında Güney Avrupa’daki üç otoriter rejimin (İspanya, Portekiz ve Yunanistan) demokrasiye geçişi ile başlayan üçüncü demokratikleşme dalgası; Avrupa’nın ve Latin Amerika’nın hemen hemen tümünü, Asya’nın önemli ülkelerinden bir kısmını kapsamına almış, Afrika ve Ortadoğu’da da etkisini hissettirmeye başlamış, en az 30 ülke demokratik olmayan sistemden demokrasiye geçmiştir (Özbudun, 1993: 9).

Demokratikleşmeyi açıklamak için çok sayıda teori ileri sürülmüş ve çok sayıda değişken belirlenmiştir. Huntington’a göre; yüksek bir genel ekonomik refah düzeyi, gelir ve servetin nisbeten eşit dağılımı, piyasa ekonomisi, ekonomik gelişme ve sosyal modernleşme,

güçlü bir burjuvazi ve güçlü bir orta sınıf, yüksek okuryazarlık, toplum içi şiddetin aşağı düzeyde olması, siyasal kutuplaşmanın alt düzeylerde olması, demokrasiye bağlı siyasi liderler, hukuka ve insan haklarına saygı, siyasal ve sosyal değerler üzerinde oydaşma gibi etmenler bir ülkedeki demokratikleşmeye ışık tutan değişkenlerdir. Bu değişkenlerle demokrasi ve demokratikleşme arasında bir ilişki kurulabilir. Ancak her değişken ve teorinin bütün ülkelerde geçerliliği olduğunu ve demokrasiyi açıkladığını söylemek yanıltıcı olabilir. Farklı ülkelerdeki siyasal gelişmeleri açıklamak için ortak ve evrensel düzeyde bir bağımsız değişken aramak da sonuçsuz kalır. Demokratikleşmenin sebepleri, bir ülkeden diğerine ve bir zamandan başka bir zamana göre farklılık gösterir. Bu sebeple hiçbir faktör tek başına, bütün ülkelerde veya bir ülkede demokrasinin gelişmesini açıklamaya yeterli değildir (Huntington, 1996: 35-37).

Demokratikleşme; ne tamamen istikrarlı ne de önceden belirlenmiş bir sonuca yönelik bir hareket sürecidir (Whitehead, 2002: 32). Demokratikleşme tanımı üzerinde bir fikir birliği olmadığı gibi demokratikleşme teorileri ile ilgili de bir uzlaşma yoktur. Bazı araştırmacılar, demokratikleşmenin ekonomik kalkınma ile ilgili bağlantılı olduğunu öne sürerken; bazıları da demokratik bir rejimin işleyişinde kurumlara önem atfetmektedir. (Hood, 2015: 26). Bu farklı yaklaşımlara rağmen demokratikleşme çalışmalarında teorik bir kapsamın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur (Pridham, 2000: 2). Böylelikle bu süreci incelemek ve belli bir yöntem bilim oluşturmak için çeşitli bilimsel yaklaşımlar ve teoriler geliştirilmiştir (Whitehead, 2002: 32).

Pridham'a göre demokratik kurumsallaşmadan kaynaklanan endişelerin artması, bir teori inşasını zorunlu kılmıştır. Bu durum; kurumsallaşmanın uzun vadeli olmasından dolayı, sosyoekonomik koşullar ile ilgili yapısal yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Geçiş ise kurumsallaşamayan yeni demokrasiler dışında, oldukça kısa bir süreçtir. Dolayısıyla kısa süreli olan aktör temelli yaklaşımlar rejim değişikliği teorisinin kapsamını daraltmaktadır. Rejim değişikliğini 'İşlevselci Teori, Milletlerüstü Teori ve Genetik Teori' olmak üzere üç başlık altında inceleyen Pridham'a göre bu teoriler; sırasıyla sosyoekonomik koşullara, uluslararası etki ile eğilimlere ve siyasi elitlerin kararlarına vurgu yapmaktadır. Teorileri bu şekilde sınıflandırmak dar anlamlara indirgemek için değil, güçlü ve zayıf yönlerini öne çıkararak aralarında etkileşim ve vurguyu ortaya çıkarmaktır (Pridham, 2000: 5).

Jan Teorell ise *'Determinants of Democratization'* adlı kitabında, demokratikleşmeyi açıklamak için tekil örneklerde karmaşık ve nedensel mekanizmaları hesaba katma kabiliyetini kaybetmeden; rejim değişikliklerinin farklılığını, zaman ve mekan boyutunu kapsayacak kriterler olmaması gerektiğini belirtmektedir. Yapısal kısıtlamaların, sosyal aktörlerin istek ve inançlarını nasıl ve ne zaman etkilediğini belirterek yapı ve kurum ayrımını aşmalı; aynı zamanda bu aktörlerin kararlarını niçin bu şekilde aldıklarını ve bu kararların etkileşiminin rejim değişikliği açısından nasıl bir sonuç ürettiğini anlayacak bir bakış açısı geliştirilmelidir. Bugüne kadar ortaya konan demokratikleşme teorileri bu standartların altında kalmaktadır. Bazı sosyal bilimciler toprak bütünlüğü ve ülke bazında teoriler geliştirirken; bazıları da oyun teorisi üzerinden tündengelim yöntemiyle vaka çalışmalarına odaklanmışlardır. Teorell'e göre göze çarpan bu farklılığın altında demokratikleşme çalışmalarının yapısını şekillendiren 'Yapısal, Stratejik ve Sosyal Güçler Geleneği' olmak üzere üç temel teori mevcuttur (Teorell, 2010: 16-17).

Demokratikleşme çok aşamalı ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle rejim değişikliklerinin dinamikleri, farklı boyutları arasındaki etkileşimler gözlemlenerek analiz edilebilir. Bu etkileşimlerin niteliği ve yoğunluğu, olumlu ya da olumsuz bir şekilde gelişebilir (Pridham, 2000: 4). Bu kriterlerin ve farklılıkların tümünü kapsayan ve açıklayan teoriler inşa etmek de mümkündür. David Potter, David Goldblatt, Margeret Kiloh ve Paul Lewis'in birlikte kaleme almış oldukları *'Democratization'* adlı eserde genel bir çerçeve çizerek demokratikleşmeyi üç teori ile açıklamaya çalışmışlardır. Modernleşme Teorisi, Geçiş Teorisi ve Yapısal Teori olarak sınıflandırılan bu üç teorinin her birinin önemli teorik farklılıklarının bulunabileceği belirtilmiştir. Ancak Potter, bu farklılıkların genel bir yaklaşım içerisinde sınıflandırmanın mümkün olabileceğini; çünkü bu teorilerin her birinin, diğer ikisinde olmayan fikirleri ve analitik yöntemleri paylaşma eğiliminde olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu üç temel yaklaşımın paylaştığı ortak çıkarların olduğunu; örneğin her üçünün de devletin doğasındaki değişim ve bu değişimin etkilediği demokratikleşme beklentileri hakkındaki görüşlerine açıklama getirdikleri; fakat bunu farklı yollardan gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Kısaca her bir yaklaşımın diğer ikisinden tamamıyla farklı bir açıklama getirmediğini; buna karşın her bir teorinin vurgusunun bütünü ile farklı olduğunu söylemektedir (Potter, 1997: 10-11). Bu çalışma kapsamında David Potter'ın ve Jan Teorell'in ortaya koymuş olduğu

demokratikleşme teorileri ele alınacaktır. Konunun bütünlüğü açısından Pridham'ın yapmış olduğu sınıflandırmalardan da yararlanılacaktır.

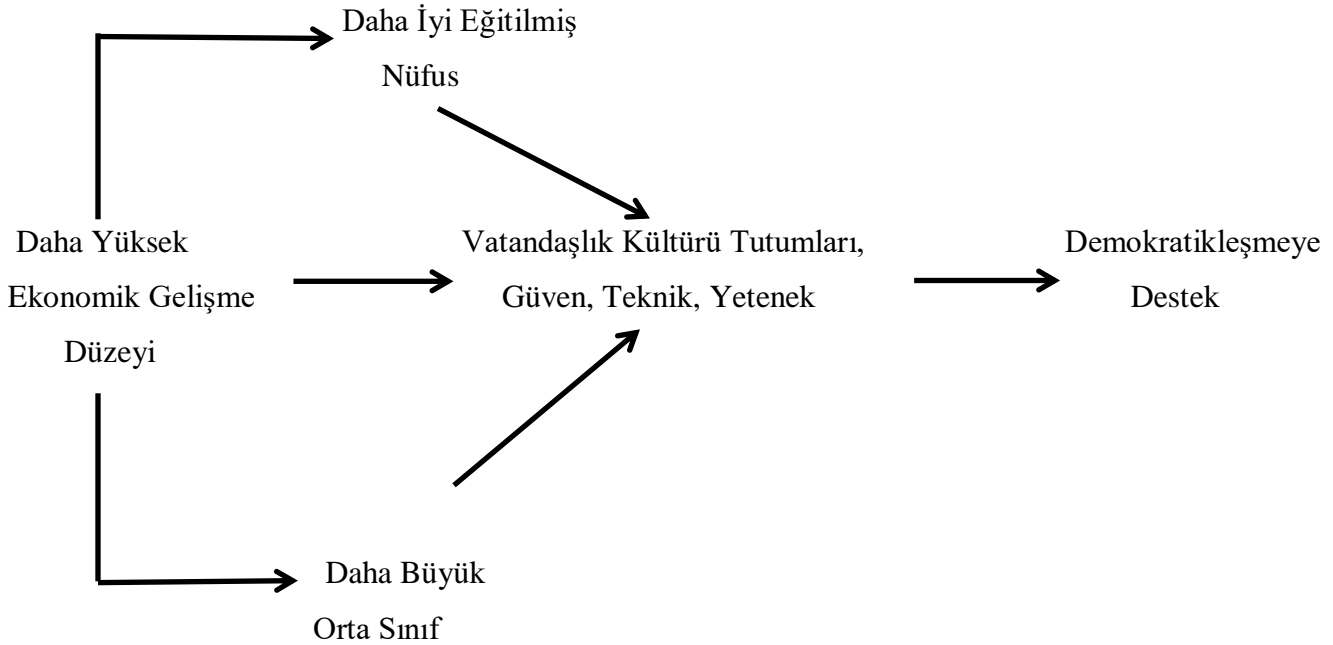
2.3.1. Modernleşme Teorisi

Demokratik kurumların her an, her yerde, kolayca kurulabileceğini varsaymanın gerçekçi olmadığı düşünülmektedir. Demokrasinin ortaya çıkması için bazı sosyal ve kültürel düzenlemelerin ortaya çıkması ve sürekliliğini koruması gerekmektedir. Demokrasiye elverişli koşulların ortaya çıkmasında ise ampirik kanıtlara göre modernleşme sürecinin ilerlemesinin etkisi olduğu belirtilmektedir. Modernleşme, sanayileşme ile bağlantılı bir toplumsal değişim sürecidir. Harekete geçtikten sonra, yaşamın tüm yönlerine nüfuz etme, mesleki uzmanlaşmayı, kentleşmeyi, yükselen eğitim seviyelerini, artan yaşam koşullarını ve hızlı ekonomik büyümeyi getirme eğilimindedir. Bunlar, sosyal hayatı ve siyasal kurumları dönüştüren, siyasete artan kitlesel katılımı getiren ve uzun vadede demokratik siyasal kurumların kurulmasını mümkün kılan, kendini güçlendiren bir süreç oluşturmaktadır (Inglehart and Welzel, 2009: 33-34).

Modernleşme kavramı, uzun bir tarihe sahiptir. 19. ve 20. yüzyıllarda Marksist modernleşme teorisi; özel mülkiyetin kaldırılmasının sömürüyü, eşitsizliği ve çatışmayı sonlandıracağını savunmuştur. Rekabetçi kapitalist modernleşme teorisi ise ekonomik gelişmenin, yükselen yaşam standartlarına ve demokrasiye yol açacağı fikrini desteklemiştir. Bu iki modernleşme modeli, Soğuk Savaşın büyük bir bölümünde şiddetli bir şekilde rekabet etmiştir (Inglehart and Welzel, 2009: 34-35). Bu dönem içerisinde modernleşme teorisinin, Marksizm'in yaptığı hatayı yaptığı söylenmektedir. Bunun sebebi ise modernleşme teorisinin, yaşamın politik ve diğer sosyal yönlerinin sadece ekonomik koşulların bir ürünü olduğunu savunmasıdır. Ekonomik başarı, devletin ve devlet içindeki bireylerin öncelikli hedefi olarak görülmektedir. Ancak ekonominin büyük önem taşıdığı doğru olsa da, rejimin başarısında ekonomiden daha büyük öneme sahip olabilecek aktörlerin de mevcut olduğu belirtilmektedir. İktisadi faaliyeti siyasal değişimin tek ölçütü olarak gören, bu nedenle de genişleyen ve ekonomik modernleşmeden çok daha fazlasını içeren liberalizmin hedeflerini teorisyenlerin gözden kaçırdığı düşünülmektedir (Hood, 2015: 47). Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, modernleşme kavramı yeniden tanımlanmıştır. Böylece küresel ekonomik kalkınmanın aktörleri nereye götüreceği konusunda net bir yansıması olan yeni bir modernleşme teorisi ortaya

çıkmıştır. Yeni modernleşme teorisi ise son demokratikleşme dalgası, demokratik barış teorisi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin artması gibi devam eden kültürel değişimlere ışık tutmaktadır (Inglehart and Welzel, 2009: 35).

Demokratikleşme üzerine çalışan teorisyenlerin önemseydiği ya da öncelediği faktörler farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Almond ve Verba'nın beş ülkeden anket verilerinin analizinde ulaştıkları sonuca göre, eğitim katılımcı bir kültür için hayati önem taşıyan tutum ve değerleri yaratmada en önemli faktördür. Deutsch ve Pye'a göre ise demokratik prosedürlerin güçlendirilmesinde önemli olan sosyal kaynaşmanın inşası için birleştirici bir kitle iletişim sistemi gereklidir. Öte yandan Lerner ve Lipset, siyasi demokrasinin önkoşulları olarak birbirleriyle ilişkili sosyal ve ekonomik koşulları bir arada sunmuşlardır. Lerner, Ortadoğu ülkelerinden anket verilerini kullanarak; kentleşme, eğitim ve medya gelişimini (veya iletişimi) demokratik kalkınma süreci için temel faktörler olarak belirlemiştir (Arat, 1988: 21-22). Huntington ise bütün bu faktörleri **Şekil.1**'de gösterildiği gibi özetlemiştir:

Şekil 1. Demokratikleşmede Bir Faktör Olarak Ekonomik Gelişme

Kaynak: Huntington, 1996: 66.

Demokratikleşmenin açıklanmasına yönelik kullanılan bir dizi düşüncenin başlangıç noktasında Seymour Martin Lipset'in '*Siyasi İnsan*' çalışmasındaki '*İktisadi Gelişme ve Demokrasi*' adlı denemesi ise oldukça önemlidir. Lipset'e göre demokrasi; bir ülkenin sosyoekonomik gelişimine veya modernleşme düzeyine bağlıdır (Potter, 1997: 11). Siyaset sistemlerini toplumun diğer yanlarına bağlayan en büyük genelleme, demokrasinin iktisadi gelişme seviyesi ile ilişkili olduğudur. Bu genellemeye göre, bir devletin geliri ne kadar yüksek ise demokrasiyi yaşatma şansı da o kadar yüksek denebilir (Lipset, 1964: 28). Lipset; demokratikleşmenin nedensel faktörleri gibi toplumun sosyoekonomik özelliklerini vurgulayıp, karşılaştırmalı araştırma yaparak odak noktasının sistem özelliklerine kaydığı yeni bir eğilim başlatmıştır. Bu nedenle dört grup ülke için sosyoekonomik gelişimin ortalama değerlerini ve aralığını karşılaştırmıştır:

1. Avrupalı ve İngilizce konuşan istikrarlı demokrasiler,
2. Avrupalı ve İngilizce konuşan istikrarsız demokrasiler ve diktatörlükler,
3. Latin Amerika demokrasileri ve istikrarsız diktatörlükler,
4. Latin Amerika'da istikrarlı diktatörlükler.

Lipset, bu karşılaştırma ile sosyoekonomik gelişim düzeyleri ve demokratik gelişim arasında pozitif bir doğrusal ilişki olduğunu öne sürmektedir. Buna göre; sanayileşme, kentleşme, yüksek eğitim standartları ve toplumun genel refahında istikrarlı bir artış içeren ekonomik gelişmenin, demokrasiyi besleyen temel bir koşul olduğu ve sisteminin tamamının etkinliğinin bir işareti olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Lipset'e göre belirli bir demokratik sistemin istikrarı yalnızca modernizasyondaki sistemlerin verimliliğine değil, aynı zamanda siyasi sistemlerin etkinliği ve meşruluğuna da bağlıdır (Arat, 1988: 22).

Gelir ile demokrasi arasındaki uyum, Lipset tarafından geliştirilen modernleşme teorisinin mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Modernleşme teorisine göre demokrasi, sadece eğitilmiş ve zengin toplumlarda mümkün görünmektedir. Bu konudaki ortak görüş, iktisadi refah ve eğitim seviyesindeki artışın demokratikleşmeyi de beraberinde getirdiği yönündedir (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 77). Ayrıca Lipset'in ekonomik gelişmeyle birlikte orta sınıfın (burjuvazinin) güçlenmesi ile hoşgörü, siyasal bilinç ve siyasal katılım gibi orta sınıf değerlerinin toplumda yaygınlaşmasına katkı sağladığına dair vurgusu ekonomik gelişmişlik-siyasal kültür

ilişkinde de ışık tutmuştur. Ancak Lipsetyen ekonomik gelişmişlik-siyasal kültür ilişkisine yönelik çeşitli kuramsal çekincelerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yapılacak olan analizlerde burjuvazinin devlet aygıtı ile olan bağları dikkatli bir biçimde analiz edilmelidir. Bu bağlamda burjuvazinin üstlenmiş olduğu rollerin ve diğer sınıflarla olan ilişkileri bağlamında almış olduğu pozisyonların, incelenen ülkelerin özgün koşulları çerçevesinde dikkate alınması önemlidir. Örneğin, orta sınıfa atfedilen olumlu rolün her zaman için geçerli olmayacağı, burjuvazinin demokratikleşme taleplerine duyarsız kalabileceği, bu nedenle kurulmaya çalışılan ekonomik gelişme-demokrasi ilişkisinin geçerliliğini yitirebileceği de vurgulanmıştır (Akgün ve Özşahin, 2011: 46-47).

Lipset'in daha sonraki teorisyenler tarafından genişletilen argümanı, sosyoekonomik gelişmenin politik demokrasi üzerindeki etkisi hakkında bir tartışma başlatmıştır (Arat, 1988: 22). Modernizasyon, demokrasinin oluş sıklığının ekonomik kalkınma ile ilişkili olmasının bir nedeni olabilir ve bu, çoğu yorumcunun Lipset'e atfettiği bir şeydir. Lipset'in en etkili eleştirmeni O'Donnell, Lipset'in tezini şöyle yorumlar: 'Diğer ülkeler ekonomik açıdan gelişmiş uluslar kadar zengin olursa, siyasi demokrasiler haline gelmeleri çok muhtemeldir.' Demek ki demokrasi içten gelişen bir şeydir. Çünkü otoriterlik altında gelişimden veya büyümeden kaynaklanır. Bu teoriye göre, beklenen olayların dizisi şudur ki; gelişmekte olan ve bir gelişme seviyesine ulaştığında demokratik hale gelen zayıf otoriter ülkelerden biri bir şekilde büyümenin bir seviyesine ulaşır, bu da demokrasi için bir eşiktir. (Przeworski and Limongi, 1997: 158).

Bahsedilen tüm bu teorik yaklaşımların demokratik konsolidasyondan ziyade demokratik geçiş üzerine yoğunlaştığını belirtmek gerekmektedir (Akgün ve Özşahin, 2011: 46). Ayrıca ekonomik performansın şekillendirilmesinde politik kurumların önemi büyük ölçüde fark edilmesine rağmen, politik kurumları neyin belirlediği konusunda yapılan çalışmaların da az olduğu bilinmektedir (Acemoğlu and Robinson, 2001: 938). Demokratik konsolidasyon literatüründe sosyoekonomik kuram ile ilgili, yukarıda bahsedilen eksiklikler üzerine yapılan en önemli çalışma Przeworski, Alvarez, Cheibub ve Limongi'ye aittir. 'What Makes Democracy Endure?' adlı makalede yazarlar ekonomik gelişmenin demokratik dönüşümden ziyade demokrasilerin dayanıklılığıyla ve uzun ömürlülüğü ile ilişkili bir değişken olduğunu vurgulamaktadırlar (Akgün ve Özşahin, 2011: 46). Makalede rastgele seçilen herhangi bir

ülkenin bir yıl sonra demokratik bir rejime sahip olması için hangi koşulların mevcut olması gerekir sorusuna ‘demokrasi, etkinlik, ılımlı enflasyon ile büyüme, azalan işsizlik, elverişli bir uluslararası iklim ve parlamenter kurumlar’ olarak cevap verilmektedir. Bu çalışmada Przeworski ve arkadaşları, 1950-1990 yılları arasında 135 ülkede politik rejimlerin hayatta kalma ve yıkılma vakalarını incelemiştir. Öncelikle diktatör rejimler üzerinde ekonominin etkisine bakılmıştır. Buna göre zayıf diktatörlüklerin zayıf demokrasilerden daha fazla gelişme ihtimali olmadığı, gelişmiş diktatörlüklerin de zayıf diktatörlüklere göre daha demokratik olma ihtimalinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır (Przeworski vd., 1996: 39-40). Diktatörlüklerin gelir seviyeleri yükseldikçe daha istikrarlı hale geldiği de saptanmıştır. Gelir düzeyi 1000 doların altında ve 4000 doların üzerinde olan diktatör rejimlerde diktatörlüğün azalma olasılığının düşük, 1000-4000 dolar gelir düzeyinde olduğunda bu olasılığın yüksek olduğu gözlenmiştir. Diktatörlüklerde gelir düzeyi eğer 6000 dolar seviyesine ulaşırsa, bu durumda demokrasiye geçişler daha az olası hale gelir sonucuna varılmıştır (Przeworski and Limongi, 1997: 159-160).

Przeworski ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada daha sonra demokratik rejimlerde, gelir düzeyinin demokrasiyi sürdürme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna göre; demokratik rejime sahip olan bir ülkede, ekonomik kalkınma düzeyinin demokrasinin hayatta kalma olasılığı üzerinde çok güçlü bir etkisi vardır. Böylelikle Lipset’in ‘bir ülke ne kadar zenginse demokrasiyi sürdürme olasılığı o kadar fazladır’ önermesi doğrulanmıştır. Zayıf demokrasilerde ise yıllık kişi başına düşen gelirin 1000 doların altında olduğunda demokrasinin kırılgan hale geldiği saptanmıştır (Przeworski vd., 1996: 40-41). Ekonomik gelişme ile demokrasi ve demokratikleşme arasındaki ilişkiyi karmaşık bulan Huntington’a göre ise bu durum, zamana ve mekana bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Uzun vadede ekonomik gelişme, demokratik rejimlerin temelini oluşturur. Kısa vadede çok hızlı ekonomik büyüme ve ekonomik krizler ise otoriter rejimleri zayıflatabilir. Ekonomik faktörlerin demokratikleşme üzerinde önemli etkileri olmakla birlikte, bu faktörler belirleyici değildir. Ekonomik gelişme düzeyi ile demokrasi arasında genel anlamda bir bağlantı olsa da, hiçbir ekonomik gelişme düzeyi tek başına demokratikleşmeyi yaratma açısından yeterli değildir (Huntington, 1996: 56,69).

2.3.2. Geçiş Teorisi

Nasıl 1950'lerin son yılları ile 1960'lı yıllarda, Üçüncü Dünya Ülkelerinin çoğunda yeni demokrasiler çökmeye başlamışsa; 1970 ve 1980'li yıllarda otoriter rejimlerde de benzer bir kriz baş göstermiştir. Bu süreç, 1980'lerin sonunda Sovyet İmparatorluğunun çökmesi ile Doğu Avrupa Ülkeleri ve eski Sovyetler Birliğı Cumhuriyetleri'nin, demokrasiye geçmiş veya geçmekte olmalarıyla zirveye ulaşmıştır (Özbudun, 1993: 13-14). 1974'te başlayan ve 1990'ların başında da devam eden demokratik yönetimlerin bu artışı, o dönemin siyasi imzası niteliğinde olup 'Üçüncü Demokratikleşme Dalgası' olarak adlandırılmıştır (Munck, 1994: 355; Guo, 1999: 133). Bu dönemde yapılan akademik çalışmalar; demokrasinin krizi ve çöküşü sürecinden, otoriter rejimlerin krizi ve demokrasilere geçişi sürecine doğru kaymıştır. Bu çalışmalardan çıkan en önemli sonuçlardan biri de geçiş sürecinin hayli belirsiz ve sonuçlarının önceden kestirilmesinin güç oluşudur. Buna göre; bir otoriter rejimin çöküşü, kesin olarak demokrasiye geçiş anlamına gelmez. Çöken otoriter rejimin yerini daha da baskıcı bir otoriter rejim alabilir ya da siyasal örgüt ve yöntemlerin kurumsallaşmadığı, kısa ömürlü yönetimlerin birbirini izlediğı kaotik bir süreç doğurabilir veya geçiş süreci, yaygın bir şiddete dayanan çatışmalara yol açarak devrimci bir rejimle sonuçlanabilir (Özbudun, 1993: 13-14). Hawkins bu durumu; demokrasiye geçişin karşıtı otoriterliğe geçiş değil, demokratik bir geçişin olmaması olarak yorumlamıştır (Hawkins, 2001: 441).

Juan J. Linz'e göre ise demokratik olmayan bir rejimin demokrasiye geçiş ihtimalini ve yollarını belirleyen en önemli unsur, bu rejimin totaliter ya da otoriter bir rejim oluşudur. Linz demokratik olmayan rejimleri totaliter ve otoriter olarak iki ana grupta toplamış, aralarında bulunan farklılıklara değinerek demokrasiye geçiş ihtimallerini incelemiştir. Buna göre; otoriter rejimler kendi iç dinamikleri sonucunda değişebilir ve demokrasiye dönüşebilirler. Bu dönüşümün nasıl olacağını daha anlaşılır hale getirmek için Manfred G. Schmidt, otoriter devletten demokrasiye geçişleri altı farklı kategoriye ayırmıştır . Schmidt'e göre bu geçiş yolları şöyledir: Demokrasinin bir işgal gücü tarafından yürürlükten kaldırılmış olduğu ülkelerin dışarıdan itme ile demokrasiye geçiş; bir işgal gücünün, otoriter ya da totaliter bir rejime karşı kazandığı askeri zaferden sonra demokratik oyun kurallarının yeniden yürürlüğe girmesi ile geçiş; eski rejimin sivil ve askeri grupları tarafından ya da eski rejimin ile muhalefet arasında sağlanan; aynı zamanda daha sonraki demokratik bir rejim için temel oluşturacak bir pakt

şeklinde gerçekleştirilen demokrasiye geçiş; egemen bloğun ilgili taraflarının katılımıyla sağlanan rejime indirgenmiş reformdan farklı olarak, eski düzenin reformcuları tarafından muhalefetin katılımıyla eski rejimin geniş ölçüde değiştirilmesi ile geçiş; yıkma, çökme, değiştirme ve 'Ruptura' şeklinde olan geçiş; geniş ölçüde devrimci değişme yolu ile geçiş (Schmidt, 2002: 307-308). Totaliter rejimler ise hem barışçı iç dönüşümlere hem de darbelere karşı dayanıklıdır ve ancak bir dış zorlama ile yıkılabilir (Linz, 2017: 19-30).

Przeworski'ye göre rejim dönüşüm çalışmaları makro ve mikro olmak üzere iki türe ayrılma eğilimindedir. Birincisi nesnel koşullara odaklanır. İkincisi ise siyasi aktörlere ve stratejilerine odaklanma, ilgi alanlarını ve algılarını vurgulama, olasılıklar ve seçimler açısından sorunları formüle etme eğilimindedir. Makro odaklı çalışmalar, kısa vadeli politik dinamikleri ihmal ederek çoğunlukla ekonomik ve sosyal olan nesnel koşulları vurgulamaktadır. Bu çalışmalar demokrasiyi ekonomik kalkınmanın, sınıf yapısı dönüşümlerinin, yüksek eğitimin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Mikro odaklı çalışmalar ise somut tarihsel durumlardan etkilenen siyasi aktörlerin stratejik davranışlarını vurgulamaktadır (Przeworski, 1986: 47). Demokratikleşmenin gerçekleşmesi için yüksek düzeyde eğitim, kentleşme ve öncelikli olarak refah düzeyine ulaşılması gerektiğini savunan Seymour Martin Lipset'e karşın Dankwart Rustow demokrasiye geçişin yer ve zamana bakmaksızın kendiliğinden gerçekleşebileceğini iddia eder. Bu çalışmalara istinaden 'Demokrasiye geçiş rastgele bir süreç midir, yoksa ülkeler geçişten önce bazı ön koşulları yerine getirmek zorunda mıdır?' sorusunu soran Przeworski'ye göre; gelir ve demokrasi arasındaki pozitif ilişki; geçiş ihtimalini artırarak değil, mevcut demokrasileri yıkımdan izole ederek ortaya çıktığını göstermektedir (Albertus and Menaldo, 2012: 151).

Lipset, Almond ve Moore, makro düzeydeki sosyal koşullar veya demokrasinin sosyoekonomik ve kültürel önkoşulları ile meşgul olmuş, demokrasinin sebeplerini, etkilerini açıklamaya ve ilişkilerinin doğasını netleştirmeye çalışmışlardır. Çok sayıda ülkede yaptıkları nicel çalışmalarla, demokrasi ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Lipset servet, sanayileşme, kentleşme ve eğitim düzeyinin demokratikleşme üzerindeki uzun vadeli nedensel etkisine odaklanırken; diğer yazarlar sivil kültürün, sınıf çatışmalarının, çıkar gruplarının, dinlerin rolünü vurgulamaktadırlar (Guo, 1999: 134-135). Lipset, ekonomik gelişmeyle birlikte orta sınıfın güç kazanması ve akabinde hoşgörü, siyasal

bilinç ve siyasal katılım gibi orta sınıf değerlerinin toplumda yaygınlaşmasına vurgu yaparak ekonomik gelişmişlik ile siyasal kültür ilişkisine ışık tutmuştur. Moore ise ‘burjuva yoksa demokrasi de yok’ diyerek, orta sınıfın demokratik dönüşüm sürecindeki baskın rolüne vurgu yapmıştır (Akgün ve Özşahin, 2011: 46).

Lipset’in tezine ve modernleşme yaklaşımına, 1970 yılında Dankwart Rustow, yazmış olduğu ‘*Transition to Democracy*’ makalesi ile meydan okumuştur. Rustow, Lipset ve diğerlerinin korelasyonlarının şimdiki zamanı işaret ettiğine, aynı zamanda; ‘Bir demokrasinin devamlılığını ve istikrarını en iyi şekilde hangi faktörler koruyabilir?’ gibi işlevsel bir soru sormalarına yol açan merak tarafından motive edildiklerine dikkat çekmiştir. Rustow’un demokrasiye meyilli, gelişmekte olan ülkelerle ilgilenmesi, demokrasinin ilk etapta nasıl oluştuğuna dair oldukça farklı bir soru sormasını sağlamıştır. Rustow, bu tür bir soruyla başa çıkmak için, farklı ülkelerin örnek olaylarının bütünsel olarak ele alındığı tarihsel bir yaklaşımın, işlevsel gereklilikleri aramaktan ziyade analiz için sağlam bir temel oluşturduğunu savunmaktadır (Potter, 1997: 13-14). Hangi koşulların demokrasiyi mümkün kıldığı sorusuna cevap vermeye çalışan Rustow, bir geçiş modelinin zamanla homojenleşen ve istikrarlı bir süreç olan demokratik evrimi sürdürmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Rustow’un bu makalesinin ayrıntılı bir teori oluşturma çalışması yoktur, ancak aktör bazlı geçiş açıklamaları için sık sık atıfta bulunulan bir eser olduğu bilinmektedir (Pridham, 2000: 10).

Rustow, özellikle demokrasiye geçişin dünya çapında tek tip bir sürecinin olmadığını; her zaman aynı sosyal sınıfları; aynı tür siyasi meseleleri; hatta aynı çözüm yöntemlerini içermediğini öne sürmektedir. Dolayısıyla aynı ülkede ve sürecin aynı aşamasında bile, siyasi tutumların nüfus içinde eşit şekilde yayılması ihtimali yoktur. Bu nedenle dinamik bir geçiş modeli, farklı grupların demokrasiye karşı bir itici güç sağlama olasılığını barındırmalıdır. Kısacası, demokratik evrim zaman içerisinde homojenleşen istikrarlı bir süreç değildir. Ancak belirli koşulları arka plan faktörleri olarak ortaya koymak ve sürecin; hazırlık, karar ve konsolidasyon aşamalarında çok önemli olabilecek diğer faktörlere adım adım ilerlemek gerekmektedir. (Rustow, 1970: 345). Bu bağlamda Rustow, yukarıda bahsi geçen makalesinde tüm ülkelerin demokratikleşme sürecinde uğradığı genel bir rota çizmektedir. Bu rotanın 4 ana aşaması vardır (Potter, 1997: 15). Birinci aşama, arka plan koşulu olarak bilinen ‘Ulusal Birlik’

olarak belirtilmektedir. Ulusal Birlik, en basit ifadeyle, vatandaşların büyük çoğunluğunun hangi siyasi topluluğa ait olduğuna dair hiçbir şüphesi veya zihinsel çekinceleri olmaması şeklinde açıklanmaktadır. Ulusal Birlik aşamasının, diğer tüm demokratikleşme aşamalarından önce gelmesi gerektiği, aksi halde zamanlamasının alakasız olduğu şeklinde bir arka plan koşulu olarak listelenmiştir (Rustow, 1970: 351-352).

İkinci aşama; uzun ve sonuçsuz bir siyasi mücadele olarak ortaya çıkan ve dinamik demokratikleşme süreci olarak adlandırılan ‘Hazırlık Aşamasıdır’ (Rustow, 1970: 352). Örneğin, bu siyasi mücadele; sanayileşme sürecinde öne çıkan ve statükoyu korumak isteyen eski seçkinler ile bu eski seçkinlerin siyasetinde önemli bir yer talep eden yeni üretim eliti arasında yaşanabilir. Her ülke farklı bir mücadeleden geçmesine ve tarihsel detaylar her durumda farklı olmasına rağmen, muhalif grupları arasında her zaman büyük bir çatışma vardır. Kısacası demokrasi, barışçıl bir evrimin sonucu olarak değil; bir çatışmadan, hatta şiddetten doğmaktadır. Bu durum, demokrasinin ilk aşamalarda neden bu kadar kırılabilir olduğunu ve neden bu kadar çok ülkenin hazırlık aşamasından üçüncü aşama olan, aynı zamanda ‘Birinci Geçiş’ olarak bilinen safhaya geçemediğini açıklamaya yardımcı olur (Potter, 1997: 14).

‘Birinci Geçiş’ ya da ‘Karar Aşaması’ üçüncü evre olarak nitelendirilmektedir. Karar; tercih anlamına gelmektedir ve demokrasinin tercih edilmesi durumu, ilk iki aşama gerçekleşmeden ortaya çıkmaz (Rustow, 1970: 356). Rustow’un bu teorisinde siyasi seçkinlerin demokratik kuralları benimsemeleri için her zaman bilinçli bir tercih vardır (Potter, 1997: 14). Demokrasi lehine yapılan bu tercih ise çok sayıda gücün etkileşiminden kaynaklanmaktadır (Rustow, 1970: 356). Bu aşama, sonucu olmayan siyasal mücadeleye taraf olanların demokratik kurallara uymaya ve benimsemeye karar verdikleri, her birine de yönetim içerisinde pay verilen tarihi bir an olarak görülmektedir (Potter, 1997: 14). Son evre olan ‘Alıştırma Aşaması’ ya da ‘İkinci Geçiş Aşaması’ demokratik kuralların benimsenmesi olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, politika sadece iktidar olmak için bir rekabetten ibaret değildir. Çıkar çatışmasından ya da gelecekle ilgili belirsizlikten kaynaklansa da insan grupları arasındaki çatışmaları çözme sürecidir. Bu çok taraflı tartışma; deneme ve yanılma sürecini, ortak bir öğrenme deneyimini içerir (Rustow, 1970: 358). Demokrasiyi kurma kararında uzlaşmaya taraf olan siyasi elitlerin bazıları, isteksizce buna katlanmış olsa da sonunda demokratik kurallara alışmış ve içtenlikle

inanılan yeni bir elit kuşağı ile başarılı olmuşlardır. Böylelikle demokratik bir rejimin kurulduğunun söylenebileceği belirtilmiştir (Potter, 1997: 14). Sonuç olarak Rustow, oluşturduğu bu modelin 3 ana iddia sunduğunu söylemektedir. İlk olarak demokrasinin oluşumunda bazı bileşenlerin zorunlu olduğunu, bir ulusal birlik duygusunun olması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer iddia ise sağlam ve ciddi bir çatışma gerektiğini göstermektedir. Üçüncü olarak da demokratik kuralların bilinçli bir şekilde benimsemesi gerektiğini söylemektedir ve nihai olarak hem seçmenlerin hem de politikacıların bu kurallara alışması gerektiğini belirtmektedir (Rustow, 1970: 361).

Thomas Carothers'ın '*The End of The Transition Paradigm*' adlı makalesi ise demokratikleşme süreçlerine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Carothers; geçiş paradigmasının siyasi karışıklıkların yaşandığı uzun bir zaman diliminde faydalı olduğunu, ancak giderek açık bir şekilde gerçekliğin bu modele uymadığını söylemektedir. Politika yapıcılarının geçiş sürecinde (transitional) olduğu konusunda ısrar ettikleri birçok ülkenin demokrasiye geçiş sürecinde olmadığını ve devam eden demokratik geçişlerin çok azının modeli izlediğini belirtmektedir. Carothers'e göre geçiş paradigması uzun süre varlığını devam ettirmiştir, ancak daha iyi bir bakış açısının oluşturulmasının vakti gelmiştir. Demokratikleşme üzerine yeni bir bakış açısı geliştiren Carothers, geçiş paradigmasının beş temel varsayımının olduğunu belirtmektedir. Bu varsayımlardan birincisi, bu varsayım diğer varsayımları kapsamaktadır, diktatörlükten uzaklaşan herhangi bir ülkenin demokrasiye geçiş yönünde olduğunu göstermektedir. İkinci varsayım, demokratikleşmenin belli bir aşamada ortaya çıkma eğiliminde olduğu yönündedir. Buna göre; diktatörlük rejiminde çatlakların ortaya çıktığı bir açılım dönemi, demokratik bir fermente dönem ve politik liberalleşme dönemi vardır. Bu dönemde en belirgin kırılma ise tutucular (hardliners) ve ılımlılar (softliners) arasındadır. Seçimlerin demokratikleşme sürecinde belirleyici öneme sahip olduğunu belirten üçüncü varsayıma göre ise demokrasi demek seçim demektir. Başka bir deyişle, demokrasiye geçişlerde seçimler yalnızca bir temel taşı değil; aynı zamanda zaman içinde meydana gelecek demokratik reformlar için anahtar bir üreticidir. Dördüncü varsayıma göre, geçiş ülkelerindeki ekonomik düzey, siyasi tarih, kurumsal miras, sosyokültürel gelenek ya da diğer yapısal özellikler, geçiş sürecinin başlangıcını veya sonucunu belirleyen temel etmenler arasında sayılmamaktadır. Son olarak beşinci varsayım; geçiş paradigmasının üçüncü dalgayı oluşturan demokratik geçişlerin tutarlı, işleyen devletler üzerine

inşa edildiği varsayımına dayanır. Buna göre, demokratikleşme sürecinin, devlet kurumlarının yeniden tasarlanmasını içerdiği varsayılmaktadır (Carothers, 2002: 6-8).

Demokratikleşmenin ayırt edilebilir iki boyuta sahip olduğu düşünülmelidir. Birincisi; rekabet edebilirliği artırmak, yani politik liberalleşme ya da çoğulculuk. İkincisi ise politik eşitlik, yani kapsayıcılıktır. Tam bir demokratikleşme; hem rekabetçiliği hem de katılımı gerektirir (Hinnebusch, 2006: 374). Genel faktörler, demokratikleşme için elverişli şartları oluşturur ama demokratikleşmeyi zorunlu kılmaz. Demokratik rejimi eğilimler değil, insanlar kurar. Bundan dolayı, siyasi liderlerin ve halkın eyleme geçmesi gerekir (Huntington, 1996: 102). Ancak geçiş dönemlerinde hangi sınıfların, sektörlerin, kurumların veya diğer grupların rol oynayacaklarını, hangi alternatifi destekleyeceklerini, hangi tercihlerde bulunacaklarını önceden tahmin etmek zordur (Özbudun, 1993: 14). Aynı sosyal sınıfları, aynı siyasi sorunları ve hatta aynı çözüm yöntemlerini içeren dünya çapında geçerli tek tip bir demokrasiye geçiş sürecinden bahsedilemeyeceği ifade edilmektedir (Rustow, 1970: 345). Geçişin nerede olduğu konusu açık olmakla birlikte, nereye doğru olduğu konusu da sorundur. Bundan dolayı demokratik olmayan bir sistemden geçiş niyeti açıkken, bu geçişin demokrasiye mi, yoksa demokrasi olduğunu iddia eden bir sisteme doğru olduğunu tahmin etmek mümkün değildir (Bingöl, 2009: 113). Bu anlamda geçiş teorisi; beklenilmeyenle beklenenin eşit önem taşıdığı, aktörlerin kısa süreli siyasal hesaplarının, uzun dönemli olan uluslararası ortamın etkisi veya sosyoekonomik çoğulculuşma olarak bilinen yapısal faktörlerden daha büyük rol oynayabileceği bir süreç olarak nitelendirilir (Özbudun, 1993: 14).

Guillermo O'Donnell, Phillippe Schmitter ve Laurence Whitehead'in 1986 yılında derledikleri '*Transitions from Authoritarian Rule*' adlı kitap dizisi, geçiş teorilerine öncülük etmiş çalışmalardandır. Bu üç yazar, otoriter rejimlerden demokrasilere geçişte; eski rejimin yöneticileri ile muhalefetin liderleri arasında yapılan ittifak ya da anlaşma önemli bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Bu yazarlara göre demokrasi; otoriter rejimdeki ve muhalefetteki ılımlı grupların müzakereler sonucu yaptıkları anlaşmaların sonucudur. Geçiş dönemindeki kararları, oyun kuramı ya da rasyonel tercih kuramı ile açıklayan yazarlar da mevcuttur. Oyun kuramını savunan yazarlar, bireylerin çıkarları demokrasiye geçişle örtüştüğü takdirde rejim değişikliğinin olacağına vurgu yapar. Oyun kuramı rasyonel olduğu varsayılan aktörler arasındaki çatışma ya da işbirliği yapma ihtimallerini inceler. Rasyonel tercih kuramı ise aktörlerin aldıkları

kararları rasyonellik çerçevesinde inceleyen, oyun kuramını da kapsayan daha geniş bir çalışma alanıdır. Rasyonel kurama göre demokrasi, kurumsallık demektir. Kendi çıkarlarını korumak isteyen aktörler, stratejik tercihlerde bulunarak demokrasinin kurallarını belirlemişler ve belirli bir süre sabit kalacak bir sonuç ortaya çıkarmışlardır (Gürsoy, 2014: 92). Bu bağlamda demokrasiye geçişte oluşturulan kurumlar önemlidir. Demokrasinin anayasa gibi önemli kurumları bu geçiş sürecinde iyi düzenlenirse aktörlerin yeni rejimde kendilerini tehdit altında hissetmeleri önlenemez. Fakat kötü inşa edilmiş kurumlar da demokratikleşme sürecini tersine çevirebilir (Przeworski, 1986: 58-61).

Rasyonel tercih ya da oyun kuramının demokratikleşmeye uygulanması, Robert Dahl'ın 1971 yılında yayınladığı 'Polyarchy' kitabında iki değişkenle açıklanmıştır: Hoşgörünün maliyeti ve bastırmanın maliyeti (Gürsoy, 2014: 92). Hoşgörünün maliyeti, otoriter rejim liderlerinin muhalefete izin vermenin bedelidir. Seçimleri kaybetmek, değişen politikalara katlanmak ve muhalefette yer almak, hoşgörünün bedeline örnek olarak gösterilebilir. Bastırmanın maliyeti ise otoriter rejim liderlerinin muhalefeti güç kullanarak bastırmasının bedelidir. Kendi toplumu tarafından kınanmak, silah ve maddi kaynakları harcamak bastırmanın maliyeti olarak görülebilir. Dahl'a göre aktörler bu iki maliyet ile kar-zarar karşılaştırmasına bakarak demokrasiye geçip geçmemeye karar verirler. Eğer bastırmanın maliyeti yüksek ve hoşgörünün maliyeti düşükse, sonuç demokratik açılandır. Ancak bastırmanın maliyeti düşük ama hoşgörünün maliyeti yüksek ise otoriter rejim devam edecek demektir (Dahl, 1971: 15).

Alfred Stepan demokrasiye geçişin sekiz yolu olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan üçü savaş ve fetih gibi dış faktörlerin ağırlıklı olduğu demokratikleşme yollarıdır. Demokratikleşmenin dış kaynaklı olmadığı yollar ise 'Reform, Kopma ve Sözleşme' olarak belirlenmiştir. Reform; demokratikleşme hareketinin otoriter rejimin kendi yöneticileri tarafından başlatılarak sonuca ulaştırılması, kopma; eski rejimin zorla yıkılması, sözleşme ya da pakt ise otoriter rejimin yöneticileri ile demokratik muhalefet arasında bir uzlaşma olarak tanımlanmaktadır (Özbudun, 1993: 19). Demokrasiye geçişle ilgili literatürde, genellikle sözleşme yolu, demokrasiye geçişi sağlamanın ideal yolu olarak gösterilmektedir. O'Donnell ve Schmitter'a göre geçişin biçimi, yeni rejimin özelliklerini belirler; özellikle, eğer silahlı kuvvetler çökmüş değilse, başarılı bir geçiş ancak görüşmeler ve sözleşmeler yoluyla sağlanabilir. Bunun

siyasal anlamı, demokrasiden yana olan güçlerin ihtiyatlı davranmaları ve demokrasi karşılığında tavizler vermeye hazır olmaları gerektiğidir (Przeworski, 1995: 97-98).

Geçişler; çeşitli grupların demokrasiden yana ya da demokrasiye karşı olarak, başka amaçlar uğruna iktidar için mücadele ettikleri karmaşık süreçler olarak görülmektedir. Demokratikleşme karşısındaki tutumları bakımından süreçlerin en önemli aktörleri; tutucular, liberal reformcular, hükümet koalisyonundaki demokratik reformculardır. Muhalefette ise ılımlı demokratlarla devrimci aşırılar olmak üzere iki grup vardır. Hükümet koalisyonu içinde çoğunlukla, bazı gruplar demokratikleşmeden yana tavır alırken; diğerleri buna karşı çıkmışlar, başkaları da sınırlı reformu veya liberalleşmeyi desteklemişlerdir. Muhalefetin demokrasiye karşı tutumları da genellikle bölünmüştür. **Tablo.1**'de görüldüğü gibi David Potter, geçiş döneminde bu siyasi aktörleri otoriter koalisyon içerisinde olanlar ve muhalefette yer alanlar olarak iki başlık altında değerlendirmektedir. Otoriter bir rejim içindeki politik liberalleşme, baskının gevşetilmesi ve belirli sivil özgürlüklerin yaratılması ile başlar. Bu hareketlerin mutlak surette demokratikleşmeye yol açması beklenemez, baskıcı rejim geri de dönebilir. Ancak liberalleşme en ciddi şekilde başladığında; çeşitli siyasi aktörler, rejim ve muhalif güçler arasındaki tarihsel etkileşime katılmaya başlar. Bunlar arasında otoriter koalisyon içindeki tutucular ve ılımlılar, muhalefet içindeki fırsatçılar, ılımlılar ve köktenciler vardır (Potter, 1997: 15). Çeşitli süreçler veya olaylar politik liberalleşmeyi tetikleyebilir. Örneğin otoriter rejimin askeri ya da ekonomik olarak başarısız olması bu tetiklemeyi gerçekleştirebilir. Otoriter rejimin iktidarda kalmasının maliyetinin artmasıyla yaşanabilecek olan krizler ve meşruiyet problemi de demokratikleşme yolunda ilerlemeyi sağlayabilir (Potter, 1997: 15-16).

Tablo 1. Geçiş Dönemi Temel Aktörler

Otoriter Koalisyonda Yer Alanlar		Muhalefette Yer alanlar		
Tutucular (Hardliners)	İlmlılar (Sofliners)	Fırsatçılar (Opportunists)	İlmlılar (Moderates)	Köktenciler- Radikaller (Radicals)
Kesinlikle Otoriter yönetimi sürdürmek için kararlı olanlar	Muhtemel liberalleşme ya da demokratikleşme hakkında muhalefetle müzakere etmeye istekli olanlar	Demokratikleşmeye ciddi bir bağlılık duymayan ancak demokrasiye geçiş ihtimalinde bir şeyler elde etmeye çalışan eski rejim destekçileri	Geleneksel elitlerin konumuna saygı göstererek demokratikleşme tarafarı olanlar	Otoriter koalisyona taviz vermek istemeyen ve büyük demokratik dönüşüm talepleri olanlar

Kaynak: Potter, 1997: 15.

Huntington'a göre ise demokratikleşme süreçlerinde üç temel siyasi grup arasında etkileşim yaşanır. Birincisi; iktidarla muhalefet, ikincisi; iktidar koalisyonunda yer alan reformcularla tutucular, üçüncü grup ise muhalefetteki ilmlılarla aşırıları arasındaki etkileşimdir. Bütün geçişlerde bu üç temel etkileşim rol oynamıştır. Ancak bu etkileşimlerin kısmi önemleri ve işbirlikleri, geçiş sürecinin genel durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Dönüşümlerde, iktidar koalisyonu içindeki reformcularla tutucular arasındaki etkileşim en önemlisi sayılmış; dönüşüm ancak, reformcular tutuculardan, iktidar muhalefetten, ilmlılar da aşırılarından daha güçlü oldukları takdirde gerçekleşmiştir (Huntington, 1996: 116-119). Eğer geçiş dönemindeki ilk seçimde iktidara gelen parti ya da grup daha sonraki bir seçimi kaybedip seçimi kazananlara iktidarı barışçı şekilde devrederse; seçimi kazananlar da iktidarı daha sonraki bir seçimi kazananlara barışçı şekilde devrederlerse, demokrasi yerleşmiş sayılabilir. Yöneticilerin seçim yoluyla seçilmesi, demokrasinin olmazsa olmazıdır ve yöneticiler ancak seçimler sonucunda iktidarı bırakmaya razı oldukları takdirde demokrasi gerçektir (Huntington, 1996: 259-260).

Özetle, modernleşme teorisi ve yapısal teori, yapısal değişkenlere dikkat çeken ve demokratikleşmenin nedenlerinin uzun tarihsel süreçler içerisinde arayan yaklaşımlardır. Geçiş teorileri diye adlandırılan bu yaklaşımda ise odak nokta aktörler, bireyler ve onların karar alma

mekanizmalarıdır. Geçiş teorileri, bir otoriter rejimin yıkılmadan önceki birkaç yılı ve geçiş esnasındaki devre ile demokrasi kurulduktan sonraki kısa dönem gibi, daha kısıtlı zaman süreçlerinde odaklanırlar (Gürsoy, 2014: 90).

2.3.3. Yapısal Teori

Bugün demokrasi ve demokratikleşme merkezli araştırmalar kapsamında incelenen yapısal teori, genellikle demokratik konsolidasyona etkileri açısından incelenmektedir. Özellikle etnik ve dinsel olarak bölünmüş toplumlarda, iktidar paylaşımı için elverişli kurumların demokrasinin konsolidasyonunda belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Siyasal temsilin ve egemenliğin paylaşımının hangi kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği, siyasal aktörler arasında çatışmanın önüne geçilmesi ve uzlaşımın sağlanması gibi konular bu teori için öncelikli ele alınan başlıklardır (Akgün ve Özşahin, 2011: 44). Buradaki açıklayıcı odak, uzun vadeli tarihsel değişim süreçleri üzerinedir. Bununla birlikte, geçiş yaklaşımının aksine, demokratikleşme süreçleri siyasi elitlerin kurumu tarafından değil, öncelikle iktidar yapılarını değiştirerek açıklanmaktadır (Potter, 1997: 18). Bu nedenle, seçim sistemi yasama ve yürütme arasındaki güç paylaşımı ve egemenliğin ülke üzerindeki paylaşım biçimi gibi kimi unsurlar demokrasilerin geleceğini tayin edecek değişkenler olarak işlev görmektedir. Başka bir ifadeyle; kurumsal yapının başkanlık sistemi mi parlamenter sistemi mi olduğu, parti ve seçim sisteminin nasıl düzenlendiği, egemenliğin üniter mi yoksa federal bir nitelik mi taşıdığı gibi kurumsal düzenlemelere ait özellikler demokratik konsolidasyon için önemlidir.

Bu bağlamda üzerinde tartışılan ilk mesele parlamenter sistem-başkanlık sistemi tartışmasıdır (Akgün ve Özşahin, 2011: 45). Pek çok kuramcı başkanlık sisteminin; iki başlılıktan kaynaklanan meşruiyet eksikliği ya da kazananların her şeyi elde etmesi sonucu (winner take all) gücün tek elde toplanması gibi birtakım olumsuzlukların demokratik konsolidasyon açısından negatif bir etkisinin olduğu konusuna dikkat çekmiştir (Linz, 1990: 56). Kimi çalışmalarda da başkanlık sistemine yönelik yapılan eleştirilerin genellemeci olduğu; ayrıca başkanlık sisteminin demokrasi üzerinde yaratacağı etkinin seçim sistemine bağlı olacağı belirtilmektedir (Horowitz, 1990: 78; Akgün ve Özşahin, 2011: 45). Benzer bir diğer eleştiri ise başkanlık sisteminin, ancak başkanlık makamının zayıf bir meclisin kontrolüne bırakılması halinde sorunlu bir yapı ortaya

çıkarcasını yönündedir. Seçim sistemlerinin çoğunlukçu ya da nispi temsili esas almasının, en az başkanlık veya parlamenter sistem arasında yapılacak tercih kadar önem taşıdığı belirtilmektedir. Özellikle etnik ve dinsel olarak bölünmüş toplumlarda azınlıklara yeterli temsil imkanı sağlaması açısından nispi temsil sisteminin çoğunlukçu seçim sistemlerine göre daha elverişli olduğuna dair bir uzlaşıdan söz edilebilir (Akgün ve Özşahin, 2011: 45).

Lipset'in; 'ülkelerin ne kadar kapsamlı bir toplumsal modernleşme süreci yaşarsa o oranda demokratikleşmesi olasıdır' önermesi, kuşkusuz karşılaştırmalı siyasette önemli bir yer edinmektedir. Daniel Lerner'in kısmen üzerinde durduğu gibi, Lipset de ülkelerin az ya da çok, eş zamanlı veya paralel olarak modernleşmenin farklı yönleri olan sanayileşmeye, kentleşmeye, eğitim seviyesinin yükselmesine, milli gelirin artmasına, teknoloji ve iletişimin yayılmasına devam etme eğiliminde olduğu fikrini sürdürmektedir. Lipset'in bu hipotezi, karşılaştırmalı demokratikleşme çalışmaları içinde hala en köklü olan en tartışmalı ilişkilerden birini ortaya koymaktadır (Teorell, 2010: 17). Yapısal teori de, modernleşme teorisi gibi, ekonomik gelişme ile demokratikleşme arasında bir bağlantı kurar. Ancak bu teori kapitalizm ve rejim değişikliği arasında doğrusal bir ilişki kurmaz ve her ülkenin aynı ya da benzer bir modernleşme yolu izleyeceği düşüncesini reddeder. Bu nedenle yapısal teori, modernleşme teorisine göre daha kötümserdir. Demokratikleşen ülkelerin belli bir dönemde kendilerine özgü şartlara sahip olduklarını, bu şartlara sahip olmayan toplumların demokrasiye aynı şekilde geçemeyeceğini vurgulamaktadır. Bir başka deyişle; demokrasi ne otomatik olarak, ne de toplumların istemesi ya da aktörlerin eylemleri ile ortaya çıkar. Bu bağlamda yapısal teori, demokratikleşmeyi açıklarken bireysel eylemlerden ziyade sınıfsal ve kolektif eylemlere önem vermektedir. Demokrasinin ortaya çıkmasına yol açan faktörler, ancak tarihsel bir analiz ve karşılaştırmalı metotlarla açığa çıkacak makro değişkenlerdir. (Gürsoy, 2014: 88-89). Bu nedenle yapısal teorinin üzerinde durduğu iktidar yapılarının tarih boyunca kademeli olarak değişimi, uzun vadeli süreçleri kapsar (Potter, 1997: 19).

Barrington Moore, 1966 yılında yayınlanmış olan '*Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*' adlı kitabında vakalar açısından birçok ülkeyi, sonucu ve bölgeyi kapsayan analizler yapmıştır. Sadece demokratikleşmeyi değil, aynı zamanda faşist ve komünist rejimlerin doğuşunu da açıklamaya

çalışmıştır. Moore, tarihsel açıdan önemli ülkelerdeki modernleşme yollarını detaylı bir şekilde incelemektedir. İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) örneklerinden yola çıkarak, ticari tarıma geçişle beraber köylü sınıfının sayıca azaldığı, büyük toprak ağalarının güçlerinin kısıtlandığı, devletin çok güçlü olmadığı ve burjuva sınıfının kuvvetlendiği durumlarda sonucun demokratikleşme olduğunu savunmaktadır (Gürsoy, 2014: 89). Başka bir ifadeyle Moore; köylüler, lordlar, kent, burjuvazi ve devlet olarak belirlediği dört yapının arasındaki ortak ilişkilerin değişme şeklinin, liberal demokrasinin politik biçimine yol açtığı sonucuna varmaktadır. Bu bağlamda Moore demokratik gelişme için; çok güçlü bir devletten ya da bağımsız bir toprak aristokrasisinden kaçınmak için bir dengenin geliştirilmesi, uygun bir ticari tarıma dönüşme, toprak aristokrasisinin zayıflaması, köylülere ve işçilere karşı oluşturulabilecek aristokrat-burjuva koalisyonun önlenmesi, burjuvazi tarafından yönetilen geçmişten devrimci bir ara olmak üzere beş koşul olduğunu belirtmiştir (Moore, 1966: 430-431). Moore'un fikirleri zaman zaman 'burjuva yoksa demokrasi yok' (no bourgeoisie, no democracy) diye özetlense de diğer sınıfların etkisinin yok sayılmaması gerektiği vurgulanmıştır (Moore, 1966: 418; Gürsoy, 2014: 89). Moore'a göre burjuvazinin varlık gösterdiği ama aynı zamanda toprak ağalarının da güçlü olduğu durumlarda bu iki sınıf, merkezileşmiş ve güçlü devleti de yanlarına alarak işçileri ve ticari tarıma rağmen sayıları azalmamış olan köylüleri bastırabilirler. Böyle bir durumu yaşamış olan Almanya ve Japonya'da faşist rejimler kurulmuştur. Son olarak, komünist rejimler Rusya ve Çin'de olduğu gibi güçlü bir köylü sınıfının varlığını sürdürdüğü, toprak ağalarının kuvvetinin azaldığı ve mutlakiyetçi bir devletin olduğu durumlarda alttan gelen devrimler yoluyla gerçekleşmiştir (Gürsoy, 2014: 89).

Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens ve John D. Stephens, 1992 yılında yayınladıkları '*Capitalist Development and Democracy*' adlı kitapta, Moore'a benzer bir şekilde, demokrasiyi üç alandaki güç dengelerine bağlamaktadırlar. Bu alanlar; devlet ve toplum, ekonomik sınıflar ve uluslar ötesi yapılarıdır. Ruescheyemer ve arkadaşları, modernleşme teorisinin ana savı olan ekonomik gelişmişlik ile demokrasi arasındaki ilişkiyi kabul etmekle beraber bu iki değişken arasındaki ilişkinin temel nedeninin değişen sınıf dengeleri olduğunu vurgulamaktadırlar. Kapitalizm ile birlikte demokrasi karşıtı olan toprak ağalarının gücü azalmakta ve işçi sınıfının gücü bu nispette artmaktadır. Bu yazarlara göre, modernleşme teorisinin aksine demokrasi için asıl önemli olan orta sınıfın büyümesi değil, alt sınıfın gücünün

artmasıdır. İşçi sınıfı her şart ve koşulda kendisi için seçme ve seçilme hakkı ile demokrasiyi istemektedir. Ancak işçiler kendi başlarına demokratikleşmeyi gerçekleştiremezler. Demokrasi ancak burjuva ile işçiler ittifak ederlerse mümkün olabilmektedir. Böyle bir işbirliği için de burjuvanın kendini işçi sınıfının tehdidi altında hissetmemesi ve elde etmek istediği haklara alt sınıf ile ittifaka girdiğinde ulaşabilmesi gerekmektedir (Gürsoy, 2014: 89-90).

Demokratikleşmeyi açıklamaya çalışan yapısal teorinin hem güçlü hem de zayıf yönleri bulunmaktadır (Teorell, 2010: 19). Yapısal teorinin son derece genel olması ve çoğunlukla istatistiklerin olasılıklarını yansıtan, dünya görüşü içinden kapsamlı deneysel testlere tabi tutulması güçlü yönleri olarak belirtilmektedir. Ancak yapısal teori, sınıflar arasındaki ilişkilere, güç dengelerine ve ittifaklara vurgu yapması bakımından eleştirilmektedir. Yapısal demokratikleşme teorisinin mikro temellerden yoksun olması da yine zayıf yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bireysel iradenin neredeyse önemsiz kabul edildiği bu teoride bireylerin tahlil etme yetisi de önemli değildir (Gürsoy, 2014: 90). Bu nedenle sebepleri inceleyen yapısal yaklaşımın; daha çok demokratikleşmeye sebebiyet verenleri incelemesi beklenmektedir (Teorell, 2010: 19).

Demokrasi sözcüğünün geçirdiği tarihsel değişiklikleri ve bütün sahte kullanımlarını bir yana bırakılacak olursa, genellikle anlaşıldığı haliyle bu kavramın üç bileşen içerdiği söylenebilir. Birincisi; siyasal seçkinlerin güç ve etkilerinin, sahip oldukları halk desteği oranına tekabül etmesini güvence altına almayı amaçlayan kurumlar vardır. İkincisi olan yasa; bireysel veya toplu çıkarlar ile devlet arasında özerk bir aracı vasıta olarak iş görür ve yönetici seçkinlerin bir aleti değildir. Üçüncüsü ise hem yurttaşların yasa önünde eşitliğini hem de seyahat, konuşma, dernek kurma, din ve mülk edinme özgürlüğü gibi temel insan haklarını garantileyen bir hukuki yapısının tesis edilmiş olmasıdır (Kolakowski, 1990: 47). Kısaca bir rejim; devletle yurttaşları arasındaki politik ilişkiler geniş, eşit, korunan ve karşılıklı bağlayıcı istişareyi içerdiği ölçüde demokratiktir. Buna göre demokratikleşme; bir rejimin böyle bir istişareye doğru hareketinden, demokratikleşmenin geri çevrimi de böyle bir istişareden uzağa doğru hareketinden meydana gelir (Tilly, 2014: 309).

Bu bölümde demokrasi ve demokratikleşme kavramları ile demokratikleşme teorileri genel hatlarıyla ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi demokratikleşme karmaşık, uzun vadeli, dinamik ve ucu açık bir süreçtir. Burada bütün süreçleri ve yönleri ile bu kavramları açıklamak elbette mümkün değildir. Bu nedenle hem demokrasi ve demokratikleşme kavramları hem de demokratikleşme teorileri sınırlandırılarak ele alınmıştır. Ayrıca tek bir teorinin tezin konusunu açıklamakta yetersiz kalacağı düşünüldüğünden demokratikleşme teorileri, bu tez için gerekli olan modernleşme, geçiş ve yapısal olmak üzere üç teori ile açıklanmıştır. Tezin ileriki bölümlerinde, bu bölümde üzerinde durulan kavramlar ve teoriler kullanılarak araştırma sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE MISIR

Bir önceki bölümde demokrasi ve demokratikleşme kavramları açıklanmaya çalışılmış, demokratikleşme teorileri; modernleşme, geçiş ve yapısal teori olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Böylelikle bu bölümde anlatılacak olan aktörlerin ve olayların teorik alt yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise Arap Baharı'nın başlangıcı ile birlikte Mısır'a nasıl ulaştığı ve sonrasında yaşanan gelişmeler üç bölüm şeklinde ele alınacaktır. Arap Baharı'nın Mısır'a ulaşması (25 Ocak 2011-11 Şubat 2011), Yüksek Askeri Konsey Dönemi (11 Şubat 2011-30 Haziran 2012) ve Muhammed Mursi Dönemi (30 Haziran 2012-3 Temmuz 2013) ayrıntılı olarak işlenerek, devrimde rol alan aktörler ve devrimin nedenleri izah edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Arap Baharı Dalgasının Mısır'a Ulaşması (25 Ocak 2011-11 Şubat 2011)

Savaşlar, devrimler, ayaklanmalar ancak toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlar hazır olduğunda meydana gelir. Şartlar hazır olduğunda ise savaşın ya da devrimin ortaya çıkması için bir tek kıvılcım yeterlidir (Zengin, 2015). Arap dünyasındaki kurumların kırılabilirliği ve bölgedeki yapısal, sosyoekonomik ve siyasi krizler de göz önüne alındığında, ayaklanmaların bir anda ortaya çıkması gibi bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir (Gerges, 2014: 21). Arap dünyasında yaşanan ve Arap Baharı olarak isimlendirilen ayaklanmaların kıvılcımını yakan Tunuslu Muhammed Buazizi isimli bir gençtir. 17 Aralık 2010 günü Sidi Buzid şehrinde yaşayan 26 yaşındaki seyyar satıcı Buazizi, ailesinin ve kendisinin geçimini sağladığı tezgâhına zabıta tarafından el koyulmasına tepki göstererek kendisini ateşe vermiştir. Yaşanan bu olaya tepki olarak aynı gün Sidi Buzid kentinde protestolar başlamış ve Tunus başta olmak üzere, yıllarca bastırılmış hakların iç dinamikleriyle birleşerek Ortadoğu'daki birçok ülkeye sıçramıştır. Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve Bahreyn'e sıçrayan bu kıvılcım, halkların yıllardır özlem duyduğu kişisel özgürlüklerini ve siyasi haklarını talep ettikleri, uzun yıllardır iktidarda olan devlet başkanlarının istifasını istedikleri, serbest ve adil seçim arzularını dile getirdikleri bir toplumsal ayaklanmaya dönüşmüştür. Özgürlük meydanlarında bir araya gelen insanların 'ekmek, adalet, özgürlük ve insan onuru' talepleri sloganlaşarak ortak bir arzuya evrilmiştir

(Gerges, 2014: 22). Tüm dünyanın gözleri önünde cereyan eden bu ertelemeli başkaldırı anı; gerek ulusal düzeydeki yönetime, gerek küresel çapta güçsüz kılınmaya karşı bir isyan noktası olarak görülmektedir (Dabaşı, 2015: 25).

Mısır'da Enver Sedat'ın yerine geçen eski bir Hava Kuvvetleri mensubu ve savaş uçağı pilotu olan Hüsnü Mübarek'in 30 yıllık iktidarı göreceli istikrarlı olsa da siyasal liberalleşme açısından önemli adımların atılmadığı bir dönem olmuştur. Mübarek dönemi; kendinden önceki Cemal Abdül Nasır ya da Enver Sedat dönemlerine kıyasla savaşların olmadığı, parlamentoların daha uzun süre görevde kaldığı nispeten daha istikrarlı bir periyod olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği ile Doğu Bloğunun yıkıldığı ve demokrasi dalgasının dünyada güçlendiği dönemde, Mısır'da bireysel özgürlükler konusunda çok az bir ilerleme görülmüştür. Siyasal partilerin ve sivil toplum örgütlerinin sayılarında ve örgütlenme serbestliğinde az da olsa bir ilerleme görülmüş; Nasır ve Sedat döneminden kalan siyasal tutuklular serbest bırakılmış; yargının yürütmeyi denetleme yetkileri arttırılmış; basın ve ifade özgürlüğünde gelişme kaydedilmiş ancak, beklenen demokratik dönüşüm gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda; Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in ekonomik ve politik yaklaşımlarında Nasır kadar baskıcı olmadığı, Enver Sedat kadar da serbest bir anlayışı takip etmediği görülmüştür. Kısacası, devletin baskın gücünün Mübarek döneminde de devam ettiği ve bireysel özgürlüklerin merkezi otoriteyi tehdit etmeyecek şekilde geliştirildiği söylenebilir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 41-42).

2000'li yıllar, Mübarek rejimine karşı daha sonra yaşanacak 2011'deki büyük çaplı ayaklanmanın temelini oluşturacak bazı gelişmelere sahne olmuştur. Bu nedenle, Arap Baharı belirli bir gelişmeye ya da soruna karşı verilen ani bir tepki olarak görülmemektedir. Uzun bir süre pek çok sebep üst üste gelmiş; muhalifler ve aktivistler Mübarek rejimine karşı sosyal seferberlik hareketi başlatmışlardır (Gerges, 2014: 34). Örneğin; Arap dünyasında, Filistin mücadelesini destekleyen ve ABD'nin bölgedeki politikalarına karşı çıkan gösterilere sıkça rastlanmaktadır. 2000 yılındaki İkinci Filistin İntifadası'nı desteklemek için Mısır'da çok sayıda gösteri düzenlenmiştir. Üç yıl sonra ABD Irak'ı işgal ettiğinde ise tekrar alevlenen bu protesto hareketi kendini *Kefaya* (Yeter) Hareketi olarak tanımlamıştır. Bu gösteriler yalnızca İsrail işgaline ve ABD müdahalesine değil; aynı zamanda Mübarek rejimi yönetimindeki olağanüstü hal durumuna, muhalefet liderlerinin tutuklu olmasına ve Mübarek rejiminin zengin ettiği çevreye yönelik bir 'yeter' olarak yorumlanmıştır.

Aralık 2006'da, Mısır'ın en büyük tekstil fabrikasında çalışan ve sayıları 24.000 ile 28.000 arasında değişen işçilerin taahhüt edilen fakat ödenmeyen ikramiyelerini geri kazanmaları ile sonuçlanan grevle birlikte gösteriler yeniden başlamıştır. Sonraki beş yıl içerisinde de devam eden bu grevler yalnızca işçilerin ekonomik statülerinin değişimi için mücadeleyi değil; aynı zamanda 2011'deki olayların zeminini de oluşturmuştur. Tahrir Meydanı'nda aktif rol alan gruplardan biri olan 6 Nisan Gençlik Hareketi, Aralık 2006'da başlayan ve 2008'de de büyüyerek devam eden tekstil grevlerini destekleyen Mısırlı gençlerin çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. 6 Nisan Gençlik Hareketi, internet üzerinden örgütlenmeye başlamış ve 2011'de Tahrir Meydanı'ndaki destekçi ve organizatör ağının altyapısını kurmuştur (May, 2016: 27). Bu arada Mübarek rejimi, huzursuzluğun büyük ölçekli bir halk hareketine dönüşmesini önlemek amacıyla en etkin muhalefet olan Müslüman Kardeşleri (MK) zayıflatmak için liderlerini tutuklamış ve faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Rejim, özellikle İslamcı korkusunu muhalifler ve solcular arasında bölünmelere yol açmak için kullanmıştır (Gerges, 2014: 35). 6 Nisan Gençlik Hareketi'ni ve genel itibarıyla Mısır direnişini körükleyen ise genç bir aktivist olan Halid Said'in İskenderiye'de polis tarafından öldürülmesi olayıdır (May, 2016: 27). Bu olay, polis devletine karşı daha fazla Mısırlının gösteri yapması noktasında bir etki yaratmıştır (Gerges, 2014: 35). Haziran 2010'da Said'in oturduğu bir kafede polis tarafından öldürülmesi olayı, deforme olmuş yüzünün morgda çekilen bir fotoğrafının 'Hepimiz Halid Said'iz' isimli bir site üzerinden internette yayınlanmasıyla kısa zamanda birçok kişiye ulaşmıştır (May, 2016: 27).

25 Ocak 1952'de silahlarını karakola teslim etmeyi reddetmeleri sonucu İngiliz ordusu tarafından öldürülen 50 polis memurunu anmak için 25 Ocak günü, 2009 yılında Hüsnü Mübarek tarafından Ulusal Polis Günü ilan edilmiştir. Mübarek'in bu günü ulusal tatil ilan etmesindeki amaç; kendi başkanlığını muhafaza etmesine yardımcı olan, minnet duyduğu güvenlik güçlerini halkın gözünde tanınır hale getirmek olarak görülmüştür. İki yıl sonra aynı tarih, Mübarek'in istifasıyla sonuçlanacak olan olayların da başladığı gün olmuştur (May, 2016: 24). Mısır'da o tarihe kadar benzeri görülmemiş bir olay olarak nitelendirilen devrimin öncülüğü ile toplanma çağrısını; Devrimci Sosyalistler, Kefaya, Hepimiz Halid Said'iz sayfasının kurucusu Wael Ghonim gibi genç Mısırlı erkekler ve 6 Nisan Gençlik Hareketi sözcüsü Esmâ Mahfuz gibi genç Mısırlı kadınlar yapmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 44; Telci, 2013: 15). 25 Ocak 2011'de bu çağrıyla on binlerce Mısırlı 'Öfke Günü' adını verdikleri Mübarek Rejimi aleyhtarları gösteriler için sokağa çıkmıştır (Dabaşı, 2015: 44).

Siyasal alanda iktidarın sağlanması ve elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden biri de meşruluktur. Bir siyasal sistemde, yönetilenler iktidarın meşruluğuna inandıkları ölçüde onun kararlarına kendiliklerinden uyma eğilimi gösterirler. Bu kararlara uymayı ise olağan, hatta gerekli görürler. Bu durumda iktidar zora başvurma gereği duymadan itaati sağlamış olur. Yönetilenler arasında iktidarın meşruluğuna olan inancın zayıflaması ya da azalması halinde ise iktidarın kararlarına kendiliğinden uyma eğilimi de zayıflayacaktır. İktidar ise itaati sağlamak için kuvvete, şiddete ya da tehdide başvurma yoluna gidecektir. Kısacası kuvvet kullanma ve meşruluk birbirleriyle ters orantılıdır. Diktatörlükler, şiddet ve baskı yöntemlerine başvurmadan çekinmeyen katı ve otoriter rejimler olsa da bu durum onların güçlü olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, rejimin meşruluk temelini zayıf olması nedeniyle, ayakta kalabilmek için kuvvete başvurmak durumunda olduklarını göstermektedir (Kapani, 2016: 95-96). Bu bağlamda Tahrir Meydanı işgali, şiddetsiz bir şekilde başlamamıştır (May, 2016: 28). Binlerce gösterici Kahire'nin merkezinden başlayarak, iktidar partisi olan Ulusal Demokrat Partisi'nin (UDP) merkezine, Dışişleri Bakanlığı'na ve devlet televizyonuna yürümüş; benzer gösteriler ülke çapında diğer şehirlerde de yaşanmıştır. Protestocularla polisler arasında sürtüşmeler yaşanmış, polis göz yaşartıcı bomba ve tazyikli su kullanmıştır (May, 2016: 28; Aljazeera, 2014).

25 Ocak gösterilerinin başarısının ardından, 3 gün sonrası için bir gösteri çağrısı daha yapılmıştır (May, 2016: 28). Bu sırada 27 Ocak'ta Birleşmiş Milletler Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun eski başkanı Muhammed El Baradei göstericilere destek vermek adına Mısır'a gitmiştir. El Baradei; birikimi ve eğitimi ile kimi Mısırlılar tarafından Mübarek yerine geçebilecek bir isim olarak görülmüştür. Bu nedenle, göstericilere olan desteğini açıklaması önem arz etmektedir. Aynı gün Facebook ve Twitter servisleri engellenmiştir. 28 Ocak'ta Cuma namazının ardından devasa bir protesto hazırlığı yapılırken ülke genelinde internet ve cep telefonu mesajlaşma hizmetleri kesilmiştir. Süveyş Kanalı'nda 11 sivil ölmüş ve 170 kişi yaralanmıştır. Ülke genelinde ise 1.030 kişinin yaralandığı bilinmektedir. Bu olayların üzerine Mübarek, hükümeti feshettiğini açıklasa da gösteriler gece boyunca devam etmiştir (Aljazeera, 2014). İkinci Tahrir işgali protestosunun başarısının ardından Mübarek, güvenlik güçlerine gerçek mermi kullanılması emrini vermiş; ancak İçişleri Bakan Yardımcısı bu emre uymayı reddedince Mübarek, orduyu göreve çağırmıştır. Meydanı dolduran protestocular, iç güvenlik mekanizması olan polisin aksine ordunun kendilerine karşı güç kullanmayacağını

düşündüklerinden 29 Ocak'ta Tahrir Meydanı'na gelen Mısır Ordusu, çiçekler ve tezahüratlarla karşılanmıştır (May, 2016: 28).

Gelişmeler karşısında kabineyi görevden alan Mübarek, iktidardan çekilmeyeceğini belirtmiş ve 30 yıllık iktidarı boyunca ilk kez, ülke istihbaratının başındaki isim olan Ömer Süleyman'ı Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atamıştır. 1 Şubat günü televizyon konuşmasında ise gelecek seçimlerde aday olmayacağını; anayasal reformlar yapılacağını; ekonominin düzeltileceğini ve iş imkanlarının artırılacağını söylemiş ancak, görevi bırakmayı yine reddetmiştir (Aljazeera, 2014). Göstericilerin tepkisi bu konuşmanın ardından daha da artmış ve protestolar sabaha kadar devam etmiştir (Telci, 2013: 83). Göstericileri dağıtmak için kullanabileceği askeri destekten yoksun olan Mübarek ve destekçileri, göstericileri dağıtmak için paralı yağmacıları kullanmıştır (May, 2016: 28-29). 2 Şubat günü, rejimin önde gelen siyasi aktörlerinin organize ettiği kitleler, önlerinde parayla tutulan develi baltacılar ile meydana giriş yapmış; meydana develere binmiş Mübarek taraftarları ile göstericiler çatışmaya başlamıştır (Telci, 2013: 84). 'Deve Savaşı' olarak adlandırılan bu kışkırtma sürecinde şiddete başvurmeyen göstericiler; hem otoritelere müdahale için bahane vermekten kaçınmış hem de ordunun kendilerine karşı hoşgörüsünde haklı olduğunu göstermiştir. Günler ilerledikçe göstericiler Tahrir'i boşaltmamak, Mübarek ise görevi bırakmamak için direnmiştir (May, 2016: 29). Mübarek, öfkeli kalabalığı yatıştırmak için çalışan ve emeklilere %15 oranında zam yaptığını duyurmuş ancak, göstericiler Mübarek'in istifasında ısrar etmişlerdir. (Aljazeera, 2014). Yapılan kimi haksız tutuklamalar da bu gösterileri tetiklemiştir. Örneğin; 7 Şubat'ta Hepimiz Halid Said'iz internet sitesinin kurucusu Wael Ghonim bir buçuk hafta kaldığı cezaevinden tepkiler sonucu salıverilmiştir. Televizyona çıkarak göstericilere desteğini belirten bir konuşma yapmasıyla da binlerce yeni gösterici meydana akın etmiştir (May, 2016: 29). 9 Şubat'ta birçok sendika da protestolara katılmış ve Mısır'da genel grev ilan edilmiştir. Mübarek 10 Şubat'ta halka bir kez daha, daha çok reform ve gelecek seçimlerde aday olmama sözü vermiş ama yine de istifa etmemiştir. Tahrir Meydanı'ndaki kalabalıklar ise yine Mübarek'in istifasında diretmeye devam etmişlerdir. 11 Şubat günü ise Tahrir işgalinin on sekizinci gününde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ömer Süleyman televizyonda yaptığı konuşmada Hüsnü Mübarek'in görevinden istifa ettiğini ve Yüksek Askeri Konsey'in (YAK) ülke yönetiminden sorumlu olacağını duyurmuştur. Böylece Mısır'da 30 yıldır devam eden Mübarek yönetimi son bulmuş ve devrim bu anlamda başarıya ulaşmıştır (Dabaşı, 2015: 45; May, 2016: 29; Telci, 2013: 341-342).

3.1.1. Devrimi Başlatan Siyasi, Toplumsal ve Ekonomik Etkenler

Devrim sözcüğü köken itibari ile astronomik bir terimdir ve Kopernik'in *Gökcisimlerinin Devirleri Üzerine* adlı çalışmasında doğa bilimleri terimi olarak kullanılmıştır. Kelime astronomi biliminde, yıldızların düzenli ve belirli bir kurala göre devir yapan hareketler olarak kullanılmıştır. Sözcüğün ayırt edici özelliği ise insani bir etkiye uğramadan karşı konulmaz bir hareket olmasıdır. Hannah Arendt, devrim sözcüğünü doğa bilimleri dışında kullanıldığında bir metafor olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Yine Arendt'e göre devrim sözcüğü yeryüzünde insani meselelere dair kullanıldığında, ölümlüler arasında sonsuz tekrar içinde olan birkaç yönetim şeklinin mukadder ve karşı konulmaz güçle gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Siyasi bir terim olarak da 17. yüzyılda ilk kez İngiltere'de Rump Parlamentosu'nun devrilmesinin hemen ardından monarşinin restorasyonu için kullanılmıştır.

Devrimden söz edilebilmesi için, yenilik tutkusunun mevcut olması ve yeniliğin özgürlük fikriyle ilişkilendirilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu durum elbette devrimlerin bir başkaldırıdan öte bir şey olduğu anlamına gelmektedir. Devrimden bahsedilebilmesi için, değişimin yeni bir başlangıç olarak ortaya çıkması; şiddetin farklı bir yönetim biçimini kurmak, başka bir ifadeyle yeni bir siyasi yapı oluşturabilmek için kullanıyor olması; baskıdan kurtulma mücadelesinin de özgürlük kurmayı hedefliyor olması gerekmektedir (Arendt, 2017: 42-54). Tarihin yol gösterici rolü düşünüldüğünde, nispeten kısa bir zaman aralığında toplumların sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını hızla değiştiren devrimlerin aksine, devrim niteliğindeki hareketlerin devrimci bir sonuç doğurması zaman ve mekana ihtiyaç duymaktadır. Bu süreçte yaşanan devrim niteliğindeki hareketler başarısız olabilir, gasp edilebilir, asimile edilebilir, kurumsallaşabilir, demokrasiye geçişi hızlandırabilir ya da yenilgiyle karşı karşıya kalabilir. Ancak demokratik değişimle ilgili belirsizlikler ve risklere rağmen, Arap dünyasında ortaya çıkan durum, dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olaylar olarak görülmektedir. Ortadoğu'da yaşanan devrimin nedenleri ve bu ayaklanmaların şehirli ve kırsal bölgelerdeki yoksullar arasındaki köklerinin önemini fark edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Arap dünyasındaki kurumların kırılabilirliği ve bu bölgedeki sosyoekonomik ve siyasi krizler göz önüne alındığında, ayaklanmalar sonrası yaşanan siyasi ve sosyal kargaşa doğal olarak kabul edilmektedir.

Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye'deki özgürlük meydanlarında yankılanan sesler hep 'ekmek, özgürlük, sosyal adalet ve insan onuru' olmuştur. Arap halkları daha etkin vatandaşlık, daha temsiliyetçi, daha eşitlikçi siyasi ve ekonomik sistemler için meydanlarda çağrıda bulunmuşlardır. Siyasi özgürlük, sivil ve ekonomik güçlenme mücadelesinde bir araya gelerek birlikte hareket etmişlerdir (Gerges, 2014: 20-21). Tüm bu toplumlarda, siyasal olarak işlevini yitirmiş, temelinde yaygın sosyal dışlanmışlık olan kökleşmiş bir ekonomik sorun yattığı da düşünülmektedir. Hiçbir tekil ve ani devrim bu sorunların tümüne aynı anda çözüm bulamaz. Ancak ekonomik, toplumsal, siyasal ya da kültürel bakış açılarından hiçbirinin, bu toplumsal ayaklanmaların bütünsel mahiyetini tek başına ortaya koyamayacağı da bilinmektedir (Dabaşı, 2015: 28-29). Tunus, siyasi bir değişimin eşliğinde olmasaydı, Bouazizi'nin eyleminin bu kadar etkili olması beklenemezdi. Aynı şekilde eğer Mısırlılar değişime hazır olmasalardı, Tunus Devrimi Mısır üzerinde etkili olmazdı. Bu bağlamda; protestoların Mübarek rejimine duyulan öfkeden daha fazlasını kapsadığı söylenebilir. Ayrıca Mısırlıların hoşnutsuzluğunun ana sebeplerinden biri olmasına rağmen, ABD ve rejimin diğer taraftarlarınca yürütülen neoliberal hükümet politikalarının sebep olduğu ve gitgide artan ekonomik sıkıntılar da tek başına yeterli bir sebep değildir. Rejimin değişmesi için çok daha fazlasının gerekli olduğu bilinmektedir. Mısır gibi yüzölçümü geniş ve nüfusu kalabalık bir ülkede 25 Ocak gösterilerini takip eden Tahrir Meydanı olayları kendiliğinden gelişse de siyasi, ekonomik ve toplumsal etkenleri içerisinde barındırmaktadır (May, 2016: 26). Kısacası Mısır, 2011'deki devrim ayaklanmasının tek bir sebebinin olmadığını veya ayaklanmaya tek bir olayın sebep olmadığını açıkça göstermektedir (Gerges, 2014: 34).

Mısır tarihinde hızlı siyasi değişimlere yol açan dört büyük sosyal ve siyasal hareket vardır. Bu hareketler 1881-1882 Urabi Paşa İsyanı, 1919 Mısır Devrimi, 1952 Kahire Yangını ve Genç Subaylar Darbesi ile 25 Ocak 2011 ayaklanmasıdır. Bütün bu olayların sosyal bir hareketin neden olduğu hızlı bir siyasi değişime yol açtığı görülmektedir (Cole, 2014: 81). Devrimin siyasi ve toplumsal etkenlerine bakıldığında; seçkinler lehine karar alma, dış müdahale, güvenlik kuvvetleri ile çıkar gruplarına ve yönetilemez olarak görülen siyaset alanına bir tepki olduğu söylenebilir. Bu bağlamda yüksek seviyede motive olmuş kolektif eylemler, siyasi alanın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Büyük ölçüde görünür ve yıkıcı dinamikler, yerleşik otoriteler veya güç sahiplerinden değil; aksine kolektif eylemin başını çeken düşük statülü,

yoksul veya rutin dışı, yetkisiz ya da yeni siyasi aktör ve grupların içinden doğmuştur. Mısır Hükümetinin Eylül 2000’de Filistin’deki ikinci İntifadaya anlamlı bir milli yanıt vermede başarısız olması, Mısır’da toplu halk hareketleri için uygun ortamın oluşmasını sağlamıştır. Mübarek’in 2003’te ABD öncülüğündeki Irak işgaline sessizliği, İsrail’in Ağustos 2006’da Lübnan’a saldırması, rejimin yolsuzluklarına yönelik eleştirileri alevlendiren İsrail ile yapılan ticaret ve doğal gaz anlaşmaları, İsrail’in 2008 ve 2009’da Gazze bombardımanı ve sivillerin öldürülmesine tepkisiz kalınması kitleleri yeniden harekete geçirmiştir. Dışardaki bu zayıflık, otoritenin yavaş yavaş kaybolması krizinin sadece bir noktasıdır. Bir diğer tetikleyici sebep ise Hüsnü Mübarek’in toplumun büyük bir kesimi tarafından seilmeyen oğlu Cemal’i bir sonraki devlet başkanı yapma isteğidir. 2000’lerin başından itibaren yapılan özelleştirmelerde Cemal Mübarek’in etkisi halkı rahatsız etmiştir. Cemal Mübarek ve çevresindekilerin ‘*fikr jadid*’ (yeni fikir) olarak nitelendirdikleri girişimle birlikte, iş insanları hükümetinin kurulmasıyla da Temmuz 2004’ten sonra bu özelleştirmeler daha fazla yoğunluk kazanmıştır. Devlete ait fabrika ve işletmeler süratle Mısırlı, Suudi ve diğer mali gruplara satılmış; bunun sonucu olarak da kesintiler, iş güvensizliği, işsizlik gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

2010 yılı itibariyle Mısır’ın, siyasi alanda baskının rızadan daha güçlü olduğu bir ülke haline geldiği söylenebilir. 2010’da yapılan seçimler de halk tarafından şaibeli olarak görülmektedir. Nasır döneminin milli kazanımlarının sonucu olan sosyal ve ekonomik korumaların yerini rejim; demokrasi ve refah ile dolduramamıştır. Sadece Cemal Mübarek ile yolsuzlukla ilişkilendirilen bakanlar, memurlar ve iş insanlarının paylaştığı bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Bu arada Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ülkenin ekonomik büyümesi ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) artışına yaptığı övgüler ile ABD’nin Mısır’ı bölgede bir istikrar unsuru olarak görmesi de halk tarafından kuşkuyla karşılanmıştır (Chalcraft, 2014: 183-195).

Devrimin toplumsal ve siyasi etkenlerini incelerken sivil toplum kuruluşlarının ve siyasi partilerin ne durumda olduğu, tabandaki karşılığının ne anlama geldiğinin bilinmesinde fayda görülmektedir. Mısır’daki sivil toplumun kapsamına ilişkin tahminler çok değişkendir, ancak tüm rakamlar Mübarek rejimi altındaki sivil toplum örgütlerinin çoğaldığını göstermektedir. Mısır hükümetinin kendi verilerine göre 1991’de Mısır’da faaliyet gösteren 12.000’den fazla kayıtlı sivil toplum kuruluşu (STK) mevcuttur. Devlet istatistiklerine göre, Kahire ve diğer büyük şehir

merkezlerinde yoğunlaşan bu STK'ların sayısı 1999'da 14.600'e yükselmiştir. Mısır Devlet Bilgi Servisi'nden gelen raporlar, 2011'de bu sayının 16.800'e çıktığını göstermektedir. Rakamlar açısından bakıldığında Mısır, demokratik bir kültür inşa etmek ve Mısır halkını kamusal hayata dahil etmek için güçlü bir sivil toplum örgütüne sahip görünmektedir. Ancak gerçekte, bu kuruluşlar genellikle bu tür amaçlara hizmet etmelerini sağlayacak özelliklerden yoksundur. Mısır'da STK'lara karşı iki eleştiri getirilmektedir. Bunlardan ilki STK'ların aslında sivil olmadığıyla ilgilidir. Buna göre; liberal olmayan güçlerin egemenliğindeki STK'lar, toplumun ve laikliğin İslamlaştırılması için çalışmaktadır. Bu bakış açısına göre bu STK'lar; kendi görüşünde olmayanı ötekileştiren bir yapıya sahiptir. İkinci eleştiri ise STK'ların aslında devlet tarafından ele geçirildiği, devlet tarafından faaliyetlerinin sınırlandırıldığı ve bağımsız kuruluşlar olmadıkları yönündedir. Bu görüşe göre Mübarek rejimi çok yönlü bir strateji izlemiştir. STK'ların teftiş edilmesi, gözetimi ve mali kontrolü ile uğraşan bir bürokrasi ağı oluşturulmuştur. Bu bağlamda; 84 sayılı kanun ile (2002) STK'ların apolitik olmaları, faaliyetlerinin Sosyal İşler Bakanlığı tarafından izlenmesi ve düzenli olarak raporlar sunulması, üyelik bilgileri ve finansman kaynakları ile ilgili bilgi alınması sağlanmıştır. Ayrıca bu kanuna göre STK'ların uluslararası kuruluşlarla işbirliğine sıkı kısıtlamalar getirilmiştir (Miller vd., 2012: 89-91).

Mısır'da muhalefet partileri ise Mısır sivil toplumunun zayıf yönlerinin çoğunu paylaşmaktadır. Parti siyasetine katılımı yöneten yasal çerçeve, birliklere uygulanandan daha kısıtlayıcıdır. Mübarek yönetimindeki iktidar partisi olan UDP, özellikle MK'i ve liberal demokratik grupları dışlamak için bir haklılık zemini gerekçelendirmek açısından din temelli olan partilerin ya da lüzumsuz olarak görülen siyasi partilerin uygulamalarını reddetme meşruiyetine sahip olan Partiler Kurulu'nu (Lajnat Al-Ahزاب) kontrol etmektedir. İzin verilen tek siyasi alan ise devlet himayesinde ve kontrolünde olan Vefd ve Tecemmu Partileri gibi partilerin faaliyetleridir. Ayrıca bu partilerin kendi iç karar alma süreçlerinin de çoğu zaman demokratik uygulamalarla uyuşmadığı görülmektedir. Çoğu Mısırlı ise, bu partileri seçkinci olduklarından dolayı eleştirmektedir. Ayrıca, ayaklanmalara katılan Mısırlılar; daha önce sivil ve siyasi olarak örgütlenen ancak, demokratik uygulamalara bağlılığı şüpheli olan bu kuruluş ve partilere karşı şüpheyle yaklaşmışlardır (Miller vd., 2012: 91-92). Protestocuların devamlı olarak kullandığı 'özgürlük, ekmek ve sosyal adalet' sloganı ise Arap Baharı'nın arkasındaki politik ve sosyoekonomik etmenleri bir araya getiren ve özetleyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır. En çok

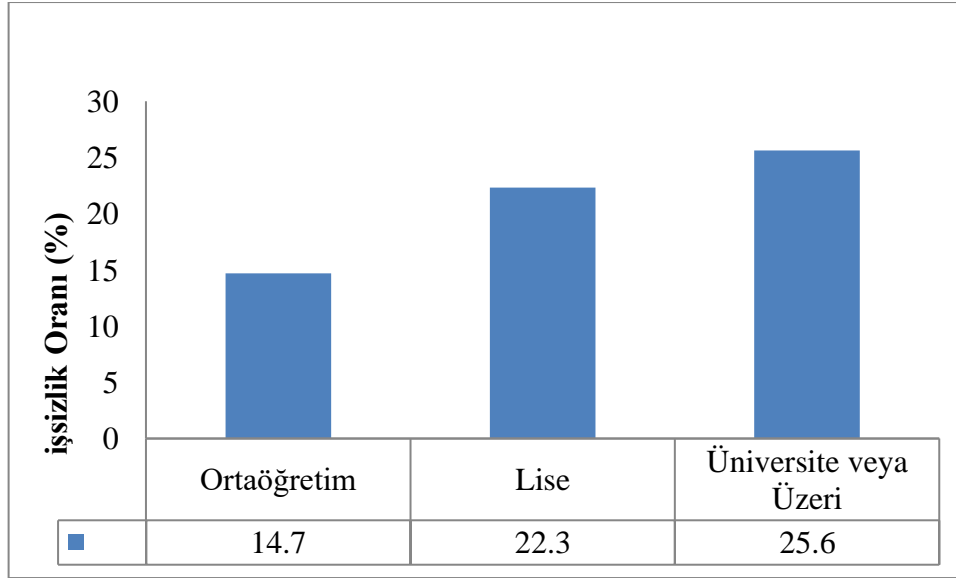
kullanılan sloganlardan biri olan 'Al-Karama' (onur ve gurur) ise halkın büyük bir bölümünün maruz kaldığı ekonomik ve siyasi haklardan yoksunluk ile muhaberat ve baskıcı polis devletinin tutumuna tepkisini yansıtmaktadır (Gerges, 2014: 27-28).

Arap Baharı'nın ekonomik boyutu incelendiğinde Arap vatandaşlarının son yirmi yılda kitleler halinde, IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı örgütlerin ülkelerinde eşit olmayan bir dağılıma yol açtığı, kimi ülkeler tarafından uygulanan hileli neoliberal reformlara karşı çıktığı, ülkelerinin içinde bulunduğu ekonomik durumun nedeninin egemen seçkinler olduğunu düşündükleri görülmektedir. Arap ülkelerinin dünya ekonomisine entegrasyonu ile birlikte ayaklanmaların önemli bir 'ekonomik' sebebi olduğuna dair şüphe olmadığı da belirtilmektedir. Hem otoriter esneklik hem de demokratikleşme çalışmaları paradigmaları, son on yıl boyunca uygulanan pazar reformlarına, özellikle de devletin neoliberal bir küreselleşme döneminde gücünün nasıl yeniden yapılandırıldığına ve devletin toplumdaki gelen ve dolayısıyla çoğulcu hale gelen çoklu etkilere nasıl açıldığına odaklanmıştır. Ancak burada eksik bırakılan; bu tür reformların topluma geniş ölçüde etki eden rejimden, politikadan ve genel olarak siyasetten ne tür grupların bağlantısını kestiğinin ve sosyal ağları nasıl dönüştürdüğünün düşünülmemesidir (Pace and Cavatorta, 2012: 130-131). Böylece, 1980'lerden itibaren uygulanan neoliberal reform politikaları toplumun küçük bir kesiminin zenginleşmesine ve çoğunluğun yoksullaşmasına sebep olmuştur (Gerges, 2014: 29).

Ekonominin gidişatı, 25 Ocak Devrimi'ni tetikleyen hoşnutsuzluğun itici güçlerinden biri olarak görülmektedir. Ekonomik performanstaki gelişme, Mısırlıların devrimden sonra serbest ve adil seçimler gibi siyasi hedefleri geride bırakan bir numaralı önceliği olarak lanse edilmektedir. Bu nedenle isyan sırasında kullanılan en popüler sloganlardan biri 'ekmek, özgürlük, sosyal adalet' olmuştur. Ekonomik faktörlerin önemini kanıtlayan göstergelerden biri de göstericilerin ilk olarak asgari ücretin artması yönündeki talepleridir. Ayrıca, protesto gösterilerinin mimarı olan 6 Nisan Gençlik Hareketi, faaliyetlerini Mısır işçi hareketi ile yakından koordine etmiş ve adını 2008 tekstil işçileri grevlerinden almıştır. Öte yandan, 25 Ocak Devrimi'nin sadece ekonomik açıdan motive olmuş bir ayaklanma olduğu iddiası, Mübarek dönemindeki ekonomik şartlarda genel iyileşme gösteren verileri görmezden gelecektir. Örneğin, 2000-2009 yılları arasında hem kişi başına düşen GSYİH hem de GSYİH büyüme oranlarına göre

Mısır, bölgedeki diğer gelişmekte olan ülkelerin performansı ile kıyaslandığında önemli oranda bir ekonomik büyüme kaydetmiştir.

Bununla birlikte, büyüme hızı sağlıklı bir ekonomiye işaret etse de, bu gösterge birçok Mısırlı tarafından hissedilen ekonomik güvensizliği maskelemektedir. Özellikle bu veriler, ekonomik büyümenin faydalarının büyük oranda az sayıda Mısırlı tarafından hissedildiğini ve iyi yaşam standartlarının ulaşılabilirliğini bir kesim için kısıtladığını göstermektedir (Miller vd., 2012: 85-86). Örneğin yaklaşık 16 milyonluk bir mega kent olan Kahire’de yaşayan şehirli ve köylü nüfusun yaklaşık yarısı kaçak gecekondularda yaşamaktadır (Gerges, 2014: 30). 2000-2010 yılları arasında en zengin yüzde 10'luk kesimin; milli servetten istifade etme oranı %25'ten %28'e yükselmiştir. Öte yandan, bir ABD dolarına göre ölçülen yoksulluk oranı; 2000 yılında %20 iken, 2009'da %25'e yükselmiştir. Resmi verilere göre 2000 yılında kısmen yönetilebilir olan %7,3 işsizlik, 2009'da %10'a ulaşmış ve işsizlik özellikle üniversitede eğitim görmüş gençler arasında artmıştır. **Şekil 2**'de görüldüğü üzere genç işsizlik, en çok üniversite mezunu gençler arasında görülmektedir.

Şekil 2. Mısır’da Eğitim Seviyelerine Göre Genç İşsizlik Oranları (2008-2009)

Kaynak: Miller vd., 2012: 87

Mısırlılar ayrıca enflasyondaki artış nedeniyle ekonomik durumlarında olumsuz etkiyi görmüşlerdir. 2000-2010 yıllarının ilk dört yıllık döneminde (2000-2003), Mısır'da tüketici fiyat endeksi ortalama %3,25 artarken, 2010 yılında bu rakam %10,5'e yükselmiştir. Bu enflasyonun büyük bir kısmı ise gıda maddelerinin fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. Örneğin; 2008 yılında Mısır halkının %80'nin temel gıda maddesi olan ekmekte yaşanan kıtlık dolayısıyla sıkıntılar yaşanmıştır. Kimi çatışmalara da sebep olan bu kıtlık, ordunun üretimi desteklemek ve dağıtımını düzenlemek için devreye girmesiyle aşılmıştır. Mısır Merkez Bankası tarafından 2009-2010 mali yılı için hazırlanan yıllık istatistikler, yiyecek ve içecek maliyetlerindeki yıllık bazda artışın %18,5 olduğunu göstermektedir. Gıda fiyatlarındaki yükseliş, Mısır'ın alım gücü kısıtlı popülasyonunun temel mallarını; örneğin pirinç, sebze ve sütün yanı sıra, nüfusun kapalı kesimlerinin sofralarının daha büyük bir parçası olan et ve meyvelerin kapsamını da içermektedir (Miller vd., 2012: 86-87).

Mısır halkı; kötü ekonomik şartlar ve hayat standartları, umutsuzluk, siyasi haklardan yoksunluk, gençler ve yeni sosyal gruplarla uyumu başaramayan siyasi sistemlerdeki tikanlıklar sebebiyle ayaklanmışlardır. Ayrıca, yoksulluk ile maruz kaldıkları sistemsel yolsuzluk ve siyasi baskı arasında bir bağ olduğunu düşünmektedirler. Liderlerin oğullarının babalarının yerini almaya hazırlanması, polis şiddeti ile azınlığın zenginleşmesi ve çoğunluğun yoksullaşması da birbiriyle bağlantılı olup, sosyoekonomik ve sosyopolitik sorunları yansıtmaktadır (Gerges, 2014: 27-33). Kısacası Arap Baharı'nın temel gerekçeleri kırsal toplumun parçalanması, işsizliğin artması, yoksulluğun zirveye çıkması ile insan ve devlet, insan ve toprak, insan ve gıda arasındaki bağların kopmasıyla sonuçlanan iç ve dış baskıların birleşimi olarak özetlenebilir (Zurayk ve Gough, 2014: 135).

3.1.2. Devrimde Yer Alan Aktörler

Aralık 2010'da başlayan Arap protestoları; siyasi ve ekonomik nedenlerle uzun süredir devam eden rejimlere olan tepkinin birleşerek, apolitik olduğu varsayılan pek çok genç insanın korkusunun üstesinden gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Pace and Cavatorta, 2012: 128). Rejimin hızla büyüyen orta sınıflarla bağlantı kurmada ve üniversiteden mezun olan kitlelere iş bulmada başarısız olması; 25 Ocak Ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Bu kitleler 2000-2010 yılları

arasında ekonomi %5 -6 oranında büyüye de; hükümetin bu gelişmede itici güç olmadığını ve ekonomideki iyileşmenin halka yansımadığını düşünmektedir (Cole, 2014: 96-97). Buna tepki gösteren Mısırlı erkekler ve kadınlar, Müslümanlar ve Hristiyanlar, genç devrimciler, yoksullar, zor durumdaki alt ve orta sınıflar, İslamcılar, solcular, milliyetçiler ve laiklerden oluşan çok fikirli bir kitle protestolara katılmıştır (Gerges, 2014: 23). Üniversite mezunu yeni orta sınıflar, bu protestoların organize edilmesinde ve gençlerin harekete geçirilmesinde kilit rol oynamıştır. (Cole, 2014: 97). Bu bağlamda sosyal medya aracılığıyla yatay olarak örgütlenen ve ayaklanmaları başlatan bu aktörler ile süreci devralan diğer aktörleri inceleyerek Arap Baharı'nın nasıl şekillendiği ve sonuçlarının ne olduğu daha açık anlaşılacaktır (Pace and Cavatorta, 2012: 128).

25 Ocak 2011 Ayaklanmalarını organize eden ve/veya daha sonrasında siyasi atmosferin şekillenmesinde etkin rol alan aktörler 'siyasi aktörler, sivil toplum ve ordu' şeklinde 3 grupta incelenebilir. Arap Baharı öncesi siyasi aktörlere bakıldığında Mısır'da, muhalefet partilerinin sayısı 24'ü bulmasına rağmen, gerçekte bu partilerin yalnızca dörtte birinin faaliyet gösterebildiği görülmektedir. Bu partilerin etkin olamamasının ve siyasi arenada karşılık bulamamasının sebebi, hükümetin 1976'dan itibaren çıkarmış olduğu siyasi partilerle ilgili kanunlar zinciridir. UDP'nin genel başkanının aynı zamanda cumhurbaşkanı olması da siyasi arenada tek parti olmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra siyasi partilerin kuruluşunu onaylayan Partiler Kurulu, iktidar partisine rakip olabilecek herhangi bir partinin kurulmasını da engellemiştir. Bu kurul, 2006 yılına kadar 75, 2008'e kadar ise 90 partinin kurulmasını reddetmiştir. Ayrıca hükümet, var olan bazı partileri MK'in etkinliğine karşı bir araya getirmeye çalışmıştır. Böylece bu siyasi partiler, hiçbir etkinliği ve tesiri olmayan bir siyasi muhalefete dönüşmüştür. 2005 parlamento seçimlerinde muhalefet partilerinin göstermiş olduğu 89 adayın hiçbirinin sandalye kazanamaması bunun göstergesidir (Abdulcelil, 2012: 95-96). Kısacası; 1976 yılında çok partili hayata geçilmesiyle 1978'de kurulan UDP, Mübarek karşıtı gösterilerin başladığı 2011 yılına kadar etkin olarak varlığını sürdürmüştür (Telci, 2013: 305). Dolayısıyla devrim öncesinde yalnızca iktidarın partisinin etkin olduğu bir siyasi atmosferden söz edilebilir.

Mübarek rejiminin düşmesiyle partileri düzenleyen yasal koşullardaki önemli değişiklikler sayesinde yeni siyasi partiler kurulmuş; daha önce yasaklanmış olan siyasi partiler

yeniden siyasette aktif rol alabilmiştir. Bu siyasi çeşitlilik olumlu bir gelişme olmasına rağmen, hızla alınan seçim kararı; önemli bir örgütlenmeye sahip olan MK'nin Hürriyet ve Adalet Partisi (FJP) gibi siyasi partilerin mutlak bir avantaj sağlamasına yol açmıştır (Hove and Ndawana, 2017: 37-38). Bu bağlamda İslamcı/laik bölünme ve klasik sol/sağ kesim olmak üzere iki eksen, Mısır'ın Arap Baharı'ndan sonra politik manzarasını şekillendirmiştir (Hove and Ndawana, 2017: 38). Aslında devrim öncesinde İslamcıların tek önemli muhalefet olduğuna inanılsa da; örgütlü gruplar ya da hareketler olarak Arap gösterilerinde büyük oranda yer almadığı ve bunlarda öncü bir rol almadıkları düşünülmektedir. İslamcılar yeni sosyal aktörlerin gerisinde kalmış ve birçok İslamcı aktör de nesiller arası önemli çatışmaların da etkisiyle ne yapılması gerektiği noktasında fikir birliği sağlayamamıştır. Mısır'da İslamcılık hareketin genelde iki grup arasında şekillendiği söylenebilir. Birinci grup daha ılımlı olarak adlandırılan MK ve onlara bağlı FJP; ikincisi daha radikal olan Selefiler ve onlara bağlı olan Nur Partisi'dir. Devrim sonrası MK'nın etkisi artsa da; Selefiler de dahil olmak üzere birçok farklı siyasi görüşle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Pace and Cavatorta, 2012: 132-133). Selefiler söylemleri ile laik ve liberal çoğunluğu korkutmuş; MK de bu durumdan etkilenmiştir. Mübarek'in düşmesinden sonra, İslamcı aktörlerin güçlendiğini gören birçok liberal genç, MK'nin güçlü ve temelde o kadar da demokratik olmadığını, temel liberal demokratik değerlerin ancak laik liberallerin demokratik olmayan bir güç kaynağı (ordu) ile bir anlaşma yapmaları halinde kurtarılabileceğini iddia etmeye başlamıştır. Her ne kadar Mısır, iyi bir sivil toplum alt yapısına sahip olsa da, siyasal toplumu ona göre nispeten az geliştirmiştir. Bu nedenle devrim sonrasında yaşanan gelişmeler; devrimde ortak tavır gösteren aktörlerin devrim sonrasında sağlanamadığını göstermektedir. Mübarek'in Şubat 2011'de istifasından dört ay sonra, ona karşı çıkan iki kilit sosyal grup, laik liberaller ve Müslüman Kardeşler, demokratik yönetim alternatiflerini tartışmak için bir araya bile gelememiştir. MK ile birlikte hareket etmek istemeyen birçok liberal, ordunun anayasayı hazırlamak için anayasa taslağını düzenlemeye yardım etmesi, hatta yazması ya da en azından MK'nın çoğunluğu teşkil etmemesi için bir komite ataması gerektiğini bile savunmuştur. Görüldüğü üzere Mısır'da devrimde yer alan generaller, MK ve liberallerin tümü, demokratik kurumların kamu politikası yapma haklarına sınırlar koyarak kendilerini belli alanlarda korumak istemişlerdir (Stepan and Linz, 2013: 21-23).

Mısır'daki sivil toplum 2000'li yılların ortalarından itibaren devlet üstünlüğüne itiraz etmek ve sınırsız katılım ile alan yaratmak için çeşitli platformlar oluşturmaya başlamışlardır. Bu sivil hareketler, sosyal sermayenin sağlanmasında ve politik hareketliliğe dönüştürülmesinde etkili olmuştur (Hove and Ndawana, 2017: 36). Örneğin; Hüsnü Mübarek'in toplumun büyük bir kesimi tarafından istenmeyen oğlu Cemal'i bir sonraki devlet başkanı yapma isteği ve buna bağlı olarak anayasada bir takım değişiklikler yapma girişimi Kefaya (Yeter) Hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Bu hareket, cumhuriyetin bir hanedanlığa dönüştürülmeye çalışılmasının anayasal ve yasal olarak kabul edilemez olduğunu açıklayarak; dilekçe imzalayıp toplantı ve gösteriler düzenlemiştir. Bu gösterilere katılanlar genellikle şehirli, eğitilmiş, özellikle Kahire'de yaşayan, laik ve nispeten yüksek statüdeki kişilerden (liberaler, sosyalistler, MK ve seküler gruplar da dahil olmak üzere) oluşmakta ve kendi içerisinde bir hiyerarşiyi reddetmektedir. Bu bağlamda Kefaya Hareketinin sürekli örgütlenmeden ziyade açık bir merkezi olmayan bir aktivizm ağı şeklinde hareket ettiği söylenebilir. Bu durum da Kefaya Hareketini güvenlik güçlerinin gözünde zayıf ve önemsiz hale getirmiştir. Aslında kapatılacak bir gazetesinin, hapsedilecek bir öncü kolu, kapatılacak bir merkezinin olmaması Kefaya'ya bir yandan belirli bir hareket alanı açmış; diğer yandan da güvenlik güçlerinin etkisinden uzak tutmuştur. Hareket 2007'de ivmesini kaybetse de temsil ettiği grupların taleplerini dile getirmesi bakımından önemlidir (Chalcraft, 2014: 191-192; Telci, 2013: 198). Bu bağlamda Kefaya, yeni bir siyasi aktivizmin temellerini atmış; başka grupların ve kesimlerin de örgütlenmesine yol açmıştır. Kefaya Hareketinin açmış olduğu bu muhalif yoldan ilerleyen gruplardan biri de 6 Nisan Gençlik Hareketi olmuştur.

Temelleri 2006'ya dayanan ancak 2008 yılında daha büyük çapta Mahalla Al-Kubra'da (Büyük Mahalle) gerçekleştirilen grevlerle birlikte 6 Nisan Gençlik Hareketi adında eğitilmiş ve laik gruplar içerisinde gelen, sosyal medyayı kullanan, bağımsız basını okuyan yeni bir siyasi aktivizm ortaya çıkmıştır. Bu harekete mensup yüzlerce kişi internetin vermiş olduğu nispeten güvenli alan içinde, İslamcılara uygulananlar da dahil olmak üzere rejimin insan hakları ihlallerini duyurmak için çalışmaya başlamıştır. Bu blog yazarları ve grupların çoğu 1980'lerde doğmuş olan kişilerden oluşmaktadır (Chalcraft, 2014: 194). 6 Nisan Gençlik Hareketi, 2008'den bu yana Mısırlı gençleri siyaset sahnesine sokmuş ve bu durum şimdiye kadar genellikle yetişkinlerin yönlendirdiği bir faaliyet olan siyasi aktivizm modelini değiştirmiştir. 6 Nisan

Gençlik Hareketi öncülerinden daha fazlasını başararak tüm Mısır gençliğini harekete geçirmiş ve diğer sivil grupların ulaşamadığı Kahire'nin ötesinde siyasi bir rol almıştır (Hove and Ndawana, 2017: 35). Ülkedeki en aktif muhalif gruplar arasında yer alan bu hareket, kuruluşunun yıl dönümü olan 6 Nisan 2009'da kitlesel gösterilerle düzenleyerek; asgari ücretin yükseltilmesi ve anayasa değişikliği için bir anayasa komisyonunun kurulmasını talep etmiştir (Telci, 2013: 331). Arap isyanlarında bu gençlik hareketi ile büro ve fabrika çalışanları, belirli zaman ve yerlerde yapılan gösterileri duyurmak için Facebook ve Twitter gibi sosyal medya araçlarını kullanmışlardır. Böylece toplantı için internet çağruları ile harekete geçirilen ve kendiliğinden bir araya gelen toplantılar düzenlenmişlerdir. Bir anda meydanlara dökülme tekniği, tahmin edilmemeleri ve internet ağları üzerinden haberleşmeleri nedeniyle güvenlik birimlerinin pek çok yöntemini devre dışı bırakmışlardır (Cole, 2014: 98-99). Askeri Konsey Yönetimi boyunca sivil yönetime çağrılarını sürdüren 6 Nisan Gençlik Hareketi; meclis seçimlerinde FJP'yi, cumhurbaşkanlığında da Mursiyi desteklemişlerdir. Ancak Kasım 2012'de Mursi'nin aldığı kararlarla birlikte bu hareketin muhalefet rolü de başlamıştır. Mursi'nin seçim sürecinde verdiği sözleri tutmadığı, harekete mensup kişilerin polis şiddetine ve tutuklamalara maruz kaldığını belirterek Mursi karşıtı bir pozisyona geçmişlerdir (Telci, 2013: 334-336).

Bir başka sivil örgütlenme ise İskenderiye kentinde Halid Said isimli bir gencin oturduğu kafede, kendisine kimlik soran polisler tarafından dövülmesi ve akabinde ölmesiyle 19 Temmuz 2010'da Hepimiz Halid Said'iz (We are All Khalid Said) isimli bir internet sitesinin kurulmasıyla başlamıştır. Sayfanın her geçen gün üye sayısı artmış ve on binlerce Mısırlının polise karşı olan tepkisinin merkezi haline gelmiştir. Grubun üyeleri 25 Ocak 2011'de başkent Kahire olmak üzere birçok şehirde protesto yürüyüşleri düzenlenmişlerdir. Grup devrimden sonra da varlığını sürdürmüş, özellikle YAK yönetimi sırasında ve Mursi yönetimi boyunca muhalif tutumunu devam ettirmiştir. Bir diğer hareket olan Devrimci Sosyalistler ise kökenleri Troçkist öğrenci gruplarının 1995 yılında sosyalist gençleri bir araya toplama düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Bu hareket, devrim sürecinin en tutkulu savunucularından olmuş ve Kefaya, 6 Nisan Gençlik Hareketi gibi grupların desteğini almıştır. Devrimci Sosyalist Harekete göre devrim; elitist bir hareket değildir ve hedefi diktatörlüğü yıkmaktır. Devrimin sahibi Mısırlı gençler, öğrenciler, işçiler ve fakir halktır. Bu nedenle Mübarek yönetiminin kalıntıları sistemden silinene kadar protestolara ve gösterilere devam etmişlerdir. Bu grup 2011 sonundaki parlamento

seçimlerine giden süreçte sol eğilimli diğer grupları da yanına alarak Sosyalist Halk Birliği Partisi'ni kurmuştur. Seçimlerde %2'ye yakın oy alan bu partinin üyeleri; özellikle 2012 Aralık ayındaki referanduma karşı ciddi bir mücadele vermiş, Mursi yönetimi karşısındaki tüm eylemlerde de yer almıştır (Telci, 2013: 91-97). 2010 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Başkanlığı görevi sona eren Muhammed El-Baradey'in öncülük ettiği Değişim için Ulusal Birlik (NAC) adlı hareket de tüm Mübarek karşıtı diğer örgütler gibi Cemal Mübarek'in olası adaylığına, baskı politikalarına ve seçimlerde yapılan usulsüzlüklere karşı çıkmıştır. Mısırlıları, kendi ülkelerindeki siyasi sürece katılmaya davet etmişlerdir. NAC ayrıca 1 milyon imzalı bir kampanya başlatmış, bilgilendirmeler yapmak için basılı materyallerle Mısır'daki kasabalara ve köylere kadar gitmiştir. 25 Ocak'taki ayaklanmalara ilk destek veren gruplardan biri olan NAC; askeri yönetimin gücünü sınırlı tutmak ve sivil siyasete geçişi hızlandırmak amacıyla YAK'a sürekli baskı yapmıştır. 'Bizi koruyan bir ordu, yöneten değil' sloganı ile yetki devri sürecini hızlandırmaya çalışmıştır (Telci, 2013: 77-80, Hove and Ndawana, 2017: 36). Ancak 30 Haziran 2013'te ülke çapında düzenlenen Muhammed Mursi karşıtı gösterilerde en önde yer almış ve 3 Temmuz'daki askeri darbesine destek vermiştir (Telci 2013: 81).

Bir diğer önemli aktör olan Mısır Ordusu ise açık bir biçimde içinde konumlanmış olduğu rejimin bekası için hükümeti gözden çıkarmıştır (Anderson, 2014: 75-76). Bu nedenle, Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda gösteriler başladığı zaman Hüseyin Tantavi liderliğindeki üst düzey generaller, kendi ayrıcalıklı konumlarını ve geniş ekonomik altyapılarını korumak amacıyla Cumhurbaşkanı Mübarek'i istifaya ve yetkilerini YAK'a devretmeye zorlamıştır. Bu kararın altında yatan birkaç önemli faktör bulunmaktadır (Owen, 2014: 302). Birincisi; Mısır'da ordu her zaman için siyasette aktif rol üstlenmiştir. Örneğin 2008 yılında Mübarek'in Başkanlığı döneminde atanan 28 validen 20'si asker kökenlidir. Emekli askerler de genellikle parlamento seçimlerine katılmış; özellikle askeri bütçe ile savunma ve ulusal güvenlik komisyonlarında görev almışlardır. Böylece siyasetin şekillenmesinde etkili olarak kendi imtiyazlarını koruma şansı bulmuşlardır. Bu imkanı kaybetmek istemeyen ordu halka ateş etme emrine karşı çıkmış; siyasi gücünü kaybedebileceği bir riskten kaçınmıştır. Mısır'daki askeri etkinin bir başka nedeni de ordunun çeşitli ticari teşebbüsleridir. Ordu; ulusal güvenlikle doğrudan bağlantılı olmayan inşaat, ulaşım, tarım ve turizm sektörlerinde ticari faaliyetler yürütmektedir. Bu tür karlı ekonomik çıkarlarını kamuoyunun denetiminden korumak için olası muhalif bir grubun iktidara

gelmesini engellemek adına bizzat kendisi duruma müdahale etmiştir. Ordunun kamuoyunda takdir görmesi ise 25 Ocak devriminde oynadığı role, özellikle de göstericilere yönelik şiddet kullanmayı reddetmesi ve göstericilerin meşru taleplerini kabul etmesine bağlı olarak artmıştır. Bu nedenle devrim sonrasındaki ilk dönemde Mısır halkının önceliği, orduyu sivil bir kontrol altına almak olmadığından ordunun yönetime el koyması sorun teşkil etmemiştir (Miller vd., 2012: 82-84).

Özünde, YAK'ın rolü, milletvekili seçimlerine hazırlık aşamasında anayasada değişiklik yaptığı dönemdeki geçici yönetimi sürdürmektir. Bu geçiş süreci; yeni bir anayasa oluşturarak sivil yönetime geçişin ardından cumhurbaşkanlığı seçimi yapılması sürecini kapsamaktadır (Hove and Ndawana, 2017: 39). Ancak YAK, kendisini 'devrimin ve anayasanın bekçisi ve sürecin kontrolünü almaya geçiş noktasından' 'tüm önemli güç ve yetkileri alma noktasına' taşıyan bir pozisyona çekmiştir. Mübarek'in yargılanması konusunda geri adım atma düşüncesi ve Mısır doğal gazının İsrail'e düşük fiyatlarla satılmasına yönelik anlaşma yapılması genç devrimcileri yeniden harekete geçirmiştir. Reformların yavaş seyretmesine tepki gösteren protestocular yine Tahrir Meydanı'na inmiş; bir an önce seçimlerin yapılmasını ve sivil yönetime geçilmesini istemiştir. Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesine kadar olan süreçte devam eden gösterilerin amacı; ordunun sivil yönetime geçişe izin vermesi iken; Mursi'nin seçilmesinden sonra aldığı kararlara yönelik bir tepki olarak değişmiştir. Böylece seçilmiş sivil yönetimin almış olduğu kararlara karşı olan kitlelerin protesto süreci başlamıştır. Bu protestoların sonucunda ordu yine kendi gücünü koruma pahasına 3 Temmuz 2013'te yönetime el koymuş; böylece 2-2.5 yıllık demokrasiye geçiş süreci sonlanmıştır. Özetle devrimde rol oynayan tüm aktörlere bakıldığında Mübarek sonrası Mısır'da, demokratik geçişin gerçekleşmesi beklentilerine odaklanması gereken siyaset, dört aktör arasında; yani ılımlı taraf olarak görülen MK İslamcılar, radikal Selefi İslamcılar, ordu ile laik ve liberal gruplar arasındaki güç mücadelesine sahne olmuştur (Hove and Ndawana, 2017: 38).

3.2. Yüksek Askeri Konsey Dönemi (11 Şubat 2011-30 Haziran 2012)

Bir devlet içinde meydana gelen devrimin, silahlı kuvvetlerin desteği veya malumatı olmadan başarılı olamayacağı düşünülmektedir. Bu, ordunun desteğinin başarılı bir devrim yapmak için yeterli olduğunu söylemek değildir. Aslında devrimler; çok sayıda politik, sosyal ve ekonomik sebebin tam olarak doğru zamanda bir araya gelmesiyle ortaya çıkmakta ve bundan dolayı devrimler nadiren başarılı olmaktadır. Ancak silahlı kuvvetlerin desteği, devrimci başarı için kesinlikle gerekli bir şart olarak görülmektedir. Diğer büyük kurumlar gibi, bir ordunun da korunmak ve ilerlemek için kurumsal çıkarları vardır. Ordu bu çıkarları doğrultusunda; rejimin kendisini mi yoksa düşmanlarını mı destekleyeceğine ya da olayların seyri netlik kazanıncaya kadar tarafsız kalıp kalmayacağına karar vermektedir. Mısır'daki ayaklanmanın ilk iki buçuk haftasında ordunun üst kademesi, hükümet içindeki konumunu ilerletmek için sessizce çalışmış, askerler de hiçbir zaman halka ateş etmemişlerdir. Polis güçleri ve Cumhurbaşkanı Mübarek'in yandaşları 2 Şubat'ta şiddetini artırdığında, rejiminin halkla olan bağları tamamıyla kopmuş ve askerler protestocuların yanında yer almıştır. Generaller, şiddetin ve düzensizliğin artmasının ordunun meşruiyetine ve etkisine zarar vereceği sonucuna vardığından 10 Şubat'ta ülkenin kontrolünü ele geçirmiş; ertesi gün de istifa için Mübarek'i ikna etmiştir (Barany, 2011: 28-32).

Eski rejim, ordunun ülkenin ekonomik ve politik sistemi ile 1952 yılına dayanan yürütme ve yasama organını fiili olarak kontrol altında tutmasına karışmamıştır. Bu durum siyasi istikrarsızlık, isyan ve şiddetin devam ettiği dönemde ordunun önemli bir rol oynamasıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle; Mısır Ordusu 25 Ocak Devrimi'ni desteklemiş ve devrimi koruma ve önderlik etme bahanesiyle başkanlık görevini yürütme yetkisini devralmıştır (Hove and Ndawana, 2017: 37-38). Mübarek'in istifasından sonra ülke yönetimini Şubat 2011 ve Haziran 2012 tarihleri arasında Muhammed Hüseyin Tantavi başkanlığındaki YAK üstlenmiştir. 13 Şubat 2011'de anayasayı kaldırarak, parlamentoyu fesheden YAK; yeni anayasa yapımı, parlamento ve başkanlık seçimi için gerekli referandumun altı ay ya da hazır olduklarına karar verdikleri süre içerisinde yapacaklarını bildirmişlerdir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 49).

14 Şubat'ta YAK, 1971 Anayasası'ndaki yedi maddede değişiklik yapmak üzere sekiz üyeli bir komite kurmuştur. Komite; yeni bir parlamento oluşturmak için seçimlerin yapılmasını,

seçilen parlamentonun Mısır'ın yeni anayasa taslağını hazırlamak için bir kurul oluşturmasını düzenleyen 11 maddelik bir değişiklik metni hazırlamıştır. Bu değişiklik, yeni parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu alacağını düşündükleri için MK tarafından geniş çapta desteklenmiş ve böylece MK yeni anayasa taslağının hazırlanmasında belirleyici unsur olmuştur. Anayasayı ilk olarak ulusal fikir birliği temelinde hazırlanmasını isteyen devrimci güçler ise değişikliklerin meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce yapılmasını eleştirmişlerdir (Selim, 2014: 22-23). 19 Mart'ta %77 çoğunluğun evet oyuyla sonuçlanan referandumda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Hristiyanların, devrimde büyük rolü olan gençlik hareketlerinin ve adaylardan El-Baradei ve Amr Musa'nın içinde yer aldığı gruplar; seçimlerden önce anayasanın tamamıyla yeniden hazırlanması gerektiğini savunarak referandumda 'hayır' oyu verilmesi yönünde tavır belirlediler. Müslüman Kardeşler ve Mübarek'in UDP'si ise mevcut 1971 Anayasası üzerinde başkanın yetkilerini kısıtlayacak hükümlerin getirilmesi gibi değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmesi üzerinde durarak 'evet' oyu verme konusunda karar almışlardır (Erdurmaz, 2014: 71). Dolayısıyla bu oylama; İslamcıların değişikliklere oy verdiğini, Kıptilerin ve liberal bloğun çoğunluğunun aleyhte oy kullandığını ve 25 Ocak'tan bu yana Mısır halkı arasındaki ilk bölünmeyi göstermektedir. Bu bölünmeyi fırsat olarak gören YAK, referandumla birlikte mevcut 1971 Anayasasının yürürlükte kalmasını istese de bunun yerine; 30 Mart'ta referandumda onaylanan değişikliklerin bir kısmının bırakıldığı yeni bir Anayasa Deklarasyon yayınlamıştır (Selim, 2014: 22-23). Bu Anayasa Deklarasyonu'na göre YAK; geçici anayasayı ilan etmiş, Eylül ayında parlamento seçimlerinin, Kasım ayında da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurmuştur. Yasama ile ilgili yetkilerini parlamento seçimlerinden sonra, yürütme ile ilgili yetkilerini ise cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra devredebileceğini duyurmuştur. YAK'ın geçiş döneminde ülkeyi yönetmesine ve seçimlere taşınmasına hukuki dayanak teşkil eden 30 Mart 2011 tarihli bu Anayasa Deklarasyonu; hızlı bir geçiş süreci, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerini içerdiğinden MK ve Selefilere tarafından desteklenmiştir. Buna karşın 2011 yılının başında gösterileri organize eden çok sayıda grup ise askeri yönetime karşı sokak gösterilerini tekrarlamayı tercih etmiştir (Brown, 2013: 47).

YAK; yeni görüntüsüne rağmen büyük ölçüde eski rejim Mübarek devrinin kalıntısı olarak görülmektedir. Bu durumun en önemli göstergesi ise aşağıda bahsedildiği gibi ordunun, özerkliğini tehdit edecek olan seçim sonuçlarına direnmesidir (Hove and Ndawana, 2017: 39). 28

Eylül 2011 tarihinde YAK, siyasi çevrelerden gelen eleştiriler nedeniyle parlamento seçimlerini düzenlemek için yeni bir seçim yasası çıkarmıştır. Halk Meclisi seçimleri, birincisi 28 Kasım'da yapılan üç aşamada; Şura Meclisi seçimleri ise 2012 yılı başlarında iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Mısır'daki seçim sürelerinin uzun olması ve seçimlerin her aşamasının sonuçlarının derhal ilan edilmesi, sonraki aşamaların sonuçlarını etkileyen bir unsur olmuştur (Selim, 2014: 26-27). 2011 yılının sonunda ve 2012'nin başlarında yapılan bu Halk ve Şura Meclisi seçimlerinde, İslamcılar olarak nitelendirilen MK'ya bağlı FJP ile Selefilerin Nur Partisi çoğunluğu elde etmiştir. Bu sonuçlar; hem laik kesimleri hem de eski rejimin kurumlarını rahatsız etmiştir (Brown, 2013: 47). Halk Meclisi'ndeki sandalyelerin üçte ikisinin İslamcılar (MK ve Selefiler) tarafından kazanılması, 25 Ocak devriminin lideri olan devrimci gençliğin doğrudan marjinalleşmesi anlamına gelmektedir. Çünkü MK, polis güçlerinin 28 Ocak'ta Tahrir Meydanı'ndan çekilmesiyle ayaklanmalara katılmış, kendini devrimin sahibi olarak gören gençlik hareketleri de risk almadığı halde seçimi kazanan MK'ya tepki göstermiştir. Selefiler ise devrimi İslam'a ters bulmalarına karşılık seçimlerde 123 sandalye kazanmıştır. Bu durum, Tahrir Meydanı gençliği ile İslamcıların hâkim olduğu parlamento arasında derin bir anlaşmazlık başlatmıştır. Tüm bunlarla birlikte 508 üyelik Halk Meclisi'nin 10 üyesinin direk YAK tarafından atanması da Tahrir Meydanı gençliğinin devrimin çalındığı duygusuna kapılmasına neden olmuştur (Selim, 2014: 28) . Bu bağlamda YAK; Halk Meclisi'nin sahip olacağı sorumluluklar üzerine gölge düşürmektedir. Anayasa; Halk Meclisi'ne kanun koyma ve yürütme organının çalışmalarını denetleme gücü vermektedir. Ancak diğer taraftan YAK; kanun yapmak veya yapılan kanunlara itiraz etmek, kamu politikalarını belirlemek, parlamentoyu toplayıp dağıtmak ve başbakan ile kabineyi seçmek ve görevden almak gibi, meclisinkilerle örtüşen yetkilerini bırakmak istememektedir (Aljazeera, 2011).

Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi YAK, Hüsnü Mübarek döneminde atanan hakimlerin ağırlıkta olduğu mahkemelerin yardımıyla cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandıracak önemli kararlar aldırtmıştır (Sharp, 2012: 1). 14 Haziran'da Anayasa Mahkemesi, daha önce bir mahkeme tarafından parlamento seçimlerine dayanak olan seçim kanununun anayasaya aykırı olduğu şeklindeki kararını destekleyerek parlamentonun üçte birinin yasa dışı seçildiğine hükmetmiştir. Bu durumu fırsat gören YAK; bir kararname çıkartarak parlamentoyu feshetmiştir (Selim, 2014: 28). 17 Haziran 2012 tarihinde YAK tarafından yayınlanan Anayasa

Deklarasyonu, Cumhurbaşkanı'nın ordu üzerindeki yetkilerini kısıtlamış ve feshedilen parlamentonun kanun yapma yetkisini YAK'a devretmiştir. Yayınlanan Ek Anayasaya Deklarasyonu ile de savunma bütçesinin denetimi, ordu komutanlarının atanması, savunma bakanının atanması ve savaş kararlarının onaylanmasında kendini yetkili kılmıştır (Sharp, 2012: 4).

Mısır'da ordu; ev eşyaları ve askeri teçhizat üretiminden turizme kadar her alanda ekonomik olarak gelir elde eden bir kurumdur. Bu girişimlerden elde edilen gelir doğrudan ordunun kasasına gitmekte ve devlet gözetiminden muaf tutulmaktadır. Askeri subaylar, ordunun ticari çabalarından görece yüksek maaşların yanı sıra tıbbi bakım, barınma ve ulaşımda ayrıcalıklı muamele yoluyla doğrudan kar etmektedir. Bunun yanı sıra silahlı kuvvetler ABD'den her yıl 1.3 milyar dolar askeri yardım almaktadır. Bu bağlamda Mısır Ordusu'nun Mübarek yönetimine destek çıkmamasının dört temel nedeni vardır. İlk olarak, askeri elitler, cumhurbaşkanının oğlu ve olası halefi olan Cemal Mübarek'i istememektedir. Devlet başkanının ordunun da başkomutanı olması sebebiyle generaller, ailesinin statüsünü ve iktidar partisindeki konumunu kötüye kullanarak liberal ekonomik reformlardan çıkar sağlayan bu iş insanının cumhurbaşkanı olmasına mesafelidir. İkincisi, ordu hem ülke menfaatleri hem de kendi çıkarları açısından büyüyen İslami hareketi, ekonominin kötüye gidişatını, gençlerin devlete yabancılaşmasını tehlike olarak görmektedir. Üçüncü olarak ordu, Mısır'da 1,4 milyona ulaşan büyük bir polis ve güvenlik aygıtından ve rejimin bu aygıtı yaslanmasından hoşnut değildir. Son olarak Mısır Ordusu, generaller göstericileri vurma emri verse dahi, birçok askerin muhtemelen böyle bir emre uymayı reddedeceğini düşündüğünden rejimin yanında yer almamıştır (Barany, 2011: 32-33).

Tüm bunlara bakıldığında özetle denilebilir ki YAK; ordunun Mısır sistemi içindeki ayrıcalıklı konumunu korumaya çalışmış; Mübarek rejimi dönemindeki kalıcı gücünü, devrim sonrası yeni dönemde oyunun kurallarını belirleme hakkına dönüştürmeye çalışmıştır. Siyasi aktörlerin fikri bölünmelerinden yararlanmaya çalışmış ve orduyu gölge bir veto makamı olarak gösteren siyasi bir söylemi uygulayarak Mübarek rejimi sonrasında da elindeki imtiyazları korumaya çalışmıştır (Vincent, 2014: 230-231). 11 Şubat 2011'de Mübarek'in istifasıyla sonuçlanan ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar olan 16 aylık süre içerisinde silahlı

kuvvetlerin oynadığı bu siyasi ve ekonomik rollere bakıldığında da demokratik geçişin Mısır'da gerçekleşme ihtimali azalmakta denebilir (Barany, 2011: 37). Bu durumun farkında olan devrimin aktörleri; zaman zaman Tahrir Meydanı'na giderek devrimin önünde engel gördükleri orduyu ve kararlarını protesto etmişlerdir. Protestocular, geçici yönetimin üzerindeki baskıyı artırmak, olağanüstü hal (OHAL) durumunu kaldırmak, geçiş sürecinde YAK'ın devrimin taleplerini karşılamaması, demokratikleşme için atılacak adımların gecikmesi gibi nedenlerle yeniden sokağa çıkmıştır. YAK; 24 Ocak 2012'de kısmi olarak OHAL'i kaldırıp, Mübarek'in yargılanmasının önünü açsa da kendi güç ve yetkisini korumaya yönelik hareket etmiştir (BBC, 2012). Ordunun siyasetten tam olarak çekilmesini ya da söz konusu çıkarlarını yönetebilecek herhangi bir siyasi güç kümesi sahnede bulunmadığını düşünmek, bu gelişmeler ışığında mümkün görünmemektedir (Barany, 2011: 37).

3.3. Muhammed Mursi Dönemi (30 Haziran 2012-3 Temmuz 2013)

Mısır'da sivil bir siyasi sistem ortaya çıkana kadar ordu; geçiş sürecinin yönetimini elinde tutmuştur. Ordu, her ne kadar yönetimi kendi inisiyatifinde istemiyor gözükse de; siyasi ortamın şekillenmesiyle birlikte kenara itilmeyi de göze alamamıştır. Kasım 2011-Ocak 2012'de yapılan seçimlerle oluşan parlamento yasama gücünü devretmiş; ancak aynı parlamento Anayasa Mahkemesi tarafından feshedildiğinde yetkiyi yeniden kendisi almıştır. YAK; yürütme gücünü ise 30 Haziran 2012'de seçilmiş sivil cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye devretmiş, ancak birkaç gün öncesinden devlet başkanının YAK'tan izin almadan savaş ilan edemeyeceği, ordu içindeki işleyişe karışamayacağı ve ordunun anayasa yazımı sürecinde söz sahibi olacağını içeren Anayasa Deklarasyonu metnini yayımlayarak Mursi'nin yürütme yetkilerinin çoğunu kısıtlamıştır. Bu bağlamda; ordunun değişime karşı direnç gösteren oyalama stratejileri izlediği ve 6 ay sonrası için planlanan seçimlerin ancak 16 ay sonra yapılabildiği görülmektedir (Vincent, 2014: 228-230)

16 ay sonra gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri Mayıs-Haziran 2012 arasında iki aşamada yapılmış; İlk etapta İhvanı temsil eden Muhammed Mursi ve Mübarek'in son başbakanı Ahmet Şefik de dahil olmak üzere 13 aday, cumhurbaşkanlığı için yarışmıştır (Selim, 2014: 28). Mursi oyların %26'sını alarak en çok oy alan aday olurken; Şerif %24'ünü alarak ikinci turda

yarışacak olan diğer isim olmuştur. Ahmet Şefik, Hüsnü Mübarek'in cumhurbaşkanlığı döneminde başbakanlık yapmış olmasından dolayı eski rejimin temsilcisi olarak görülmektedir. Şefik, desteğini İslamcıların iktidara gelmesinden endişe eden kesimlerle 16 aydır devam eden siyasi çalkantıdan sıkılan seçmenlerden almıştır. Mursi ise yıllardır Mübarek tarafından bastırılan İslamcıların desteğini alarak yarışı önde tamamlayan aday olmuştur (BBC, 2012). Mursi ve Şefik arasındaki %2-3'lük fark ise birtakım tartışmalara yol açmış; ancak Mursi'nin kazanan ilan edilmemesi durumunda İhvan'ın Mısır'ı ciddi bir siyasi gerilime sokacağını düşünen YAK; seçim sonucunu istemeyerek de olsa kabullenmiştir. İkinci turda MK'nın adayları olan Muhammed Mursi seçimleri kazanarak, Mısır'ın demokratik seçimlerle başa gelen ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

Mısır devriminde Mübarek'in düşüşüyle birlikte ülke; bölgesel güç dengelerinin belirleyici olacağı dış politikada da olası bir büyük değişimin mümkün olup olmadığı muğlak bir duruma gelmiştir. Bir yandan bağımsız bir dış politika izlenme yoluna gidilmiş; bir yandan da müttefiklerle uyum politikası sürdürülmeye çalışılmıştır. Örneğin devrim; ABD'den bağımsızlığını tekrar kazanması açısından Mısır için şans olarak görülmüştür. Bu nedenle Mısır bölgedeki rakiplerinden bağımsız bir dış politika izlemeye ve Arap dünyasındaki geleneksel liderliğini geri kazanma niyeti olduğuna işaret etmiştir. Özellikle Washington'un İsrail'e verdiği güçlü destek ile ABD'ye olan bağımlılık; Mısır halkı tarafından Mısır'ın özerkliğine karşı temel bir tehdit görülmüştür. Bu nedenle Kasım 2012'de yaşanan Gazze çatışması; Mursi'nin Mısır dış politikasını değiştirip değiştirmeyeceği konusunda bir turnusol kağıdı olmuştur. Mursi ise Hamas ve İsrail arasında Mübarek tarzı bir politika izleyerek arabuluculuk rolünü üstlenmeye çalışmış; Gazze'de ateşkes sağlama çabaları ve girişimleri daha çok sembolik olup yereli etkilemeye yönelik olmuştur. Mursi daha bağımsız bir dış politika uygulamak istiyor gibi görünse de; Washington ziyaretinde İsrail ile aralarında yapılan barış anlaşmalarına sadık kalacaklarını dile getirmiştir. Mısır'daki geniş beklentilere rağmen ne tehditlere karşı dengeleme ne de Arap liderliğine yönelik bir politika izlenmiştir. Bu nedenle de 'Mübareksiz Mübarek Politikası' uyguladığı için eleştirilmiştir (Raymond, 2014: 17-20).

1 Temmuz 2012'de Anayasa Mahkemesi'nde yemin ederek görevine başlayan Cumhurbaşkanı Mursi'nin ilk icraatlarından biri Halk Meclisi'ni göreve çağırmak olmuştur. (Selim, 2014: 28-29; Aljazeera, 2013). Mursi'nin normal şartlarda parlamentoda yemin etmesi

gerekirken; YAK'ın 17 Haziran'da aldığı kararla en yüksek sivil makam Anayasa Mahkemesi olduğundan burada yemin etmiştir. Bu durum özellikle askeri yönetim ve yargı başta olmak üzere, Mübarek rejimi kalıntılarının Mısır siyasetinde hala ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle; seçilmiş bir devlet başkanı kendisini seçen halkın iradesiyle var olan mecliste yemin edememiştir (Telci, 2013: 22). Mursi, ikinci olarak 2012 sonunda tamamlanması beklenen anayasa yazım sürecinin ardından 60 gün içerisinde yeni parlamento seçimlerinin yapılacağını duyurmuştur. Bu iki karar da hem yüksek mahkemeyi hem de YAK'ı rahatsız etmiş; her iki kurum da parlamentonun feshedilmesinin bir yargı kararı olduğu ve yeni bir yargı kararı olmadan meclisin yeniden açılmayacağını duyurmuştur. Yapılan bu açıklamaya rağmen 10 Temmuz'da parlamento yeniden toplanarak 15 dakikalık bir oturum gerçekleştirmiştir. Oturumda Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararına karşı hukuksal sürecin başlatılacağı kararı alınmasına karşın Anayasa Mahkemesi feshetme kararının temyize götürülemeyeceğini duyurmuştur (Telci, 2013: 22-23). Muhammed Mursi'nin göreve gelişinin ardından gerçekleştirdiği ve devrim bakımından büyük öneme sahip bir diğer hamle de Ağustos 2012'de üst düzey ordu hiyerarşisini değiştirerek orduyu sivil yönetime bağlı kılmaya çalışmasıdır (Vincent, 2014: 232). Mübarek döneminde uzun yıllar görev yapan ve devrimden sonra YAK lideri olarak görev yapan Tantavi'yi ve ordunun üst düzey kademesindeki bazı generalleri görevden almıştır. Mursi ayrıca YAK'ın cumhurbaşkanının bazı yetkilerini kısıtlayan düzenlemeleri de iptal ettiğini duyurarak Tantavi yerine Abdül Fettah El-Sisi'yi atamıştır (Telci, 2013: 23-24).

Mısır'da sivil-asker ilişkileri demokrasi için ciddi bir fay hattı oluşturmaktadır. Altmış yılın ardından Mısır Ordusu'nun sivil bir cumhurbaşkanını benimsemek ve kabullenmekte zorlandığı söylenebilir. Mısır'da sorun siyasi çatışmalar ile ordu hiyerarşisi ve MK liderliğindeki hükümet arasındaki anlaşmaların ötesinde; geçiş süreci ile Mısır'ın yeni siyasi sisteminde ordunun ve yargının rolünün yeniden tanımlanmasıdır (Vincent, 2014: 239). Mursi'nin birçok kararını engelleyen eski rejim kuvvetlerinden biri de yargıdır. Mursi, Kahire Ceza Mahkemesi'nin devrim protestoları sırasında yaşanan Deve Savaşı'nın düzenlenmesinde etkili olan görevlileri aklayan bir karar alan Başsavcı Abdül Meguid Mahmud'u görevden almıştır. Ancak ertesi gün Başsavcı'nın 3000 savcıyla yaptığı basın açıklamasına birçok yüksek yargı organından destek gelmiş ve Mursi, atama yetkisi kendisinde olan bir bürokratı görevden alamamıştır (Telci, 2013: 24).

Kasım ayına gelindiğinde ise Mısır devrimi, etkisi aylarca devam edecek olan ve sonunda askeri darbeye yol açan en büyük krizlerden birisini yaşamıştır. Haziran 2012’de parlamentonun her iki kanadından gelen üyelerle kurulan yüz üyeli Kurucu Meclis bir taslak metin hazırlamıştır. 22 Kasım’da yayınlanan bu Anayasa Taslağı ile özellikle yargının daha önce aldığı ve sistemin işlemlerini zorlaştıran bazı düzenlemeler geri çekilmek istenmiş, bu kararların da yargı denetimine tabii tutulamayacağı belirtilmiştir (Telci, 2013: 24-25; Erdurmaz, 2014: 80). Alınan bazı kararlar ise özetle şöyledir:

1. Başkanın devrimin hedeflerini korumak için her türlü önlemi alması yetkisinin tanınması,
2. Hiçbir yargı organının Halk Meclisi ve Şura Meclisi’ni feshedemeyeceği, eski rejimin devrim sırasında işlenen suçlardan sorumlu olan görevlilerinin yeniden yargılanması,
3. Mısır Başsavcısı’nın devlet başkanı tarafından yargı üyeleri içinden dört yıllık bir süre için seçilmesi ve bu kararın hemen yürürlüğe konması,
4. Göreve geldiği tarihten itibaren başkanın aldığı tüm kararların yeni bir anayasa kabul edilip ve yeni bir halk meclisi seçilene kadar geçerli olması, başkanın aldığı kararların hiçbir şekilde dava konusu edilememesi ve bunlara yönelik açılan davaların iptal edilmesi (Ahram, 2012).

Mursi’nin almış olduğu bu kararlar; hem ona başkanlık seçimlerinde destek veren kesimlerde hem de eski rejimin destekçileri ve muhalefette tepkiye yol açmıştır. Muhalefet özellikle güçler ayrılığı, hesap verilebilirlik ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik değerler açısından bu kararları kabul edilebilir bulmadığından eleştirmiştir. Mursi’nin özellikle yargının aldığı kararlarla siyasal karar alma mekanizmalarını engellemesinin önüne geçmek için yayınladığı bu kararlar; cumhurbaşkanının ülkede tek adam olmayı hedeflediği şeklinde yorumlanmış ve sonraki aylarda bu tepkiler meydanlarda yeniden başlayan protestolara yansımıştır (Telci, 2013: 25-27). Haziran 2012’de Kurucu Meclis’in hazırlayıp onaylamış olduğu ve 22 Kasım’da deklare edilen bu Anayasa Taslağı; Aralık 2012’de referanduma götürülmüştür. İki aşamada gerçekleştirilen referanduma katılım %30 oranında gerçekleşmiş; %64 oy oranıyla da kabul edilmiştir (Erdurmaz, 2014: 80; Aljazeera, 2013). 2012 Anayasası’nın geniş kapsamlı

bir uzlaşma olmadan referanduma sunulması ve kabul edilmesi ise Mısır'da ciddi bir siyasi krizi de beraberinde getirmiştir.

Muhafif gruplar, başta ekonomik kötü gidişattan, ülkedeki sağlık, temizlik ve trafik gibi sorunların çözülememesinden, elektrik, su, doğalgaz gibi kaynakların temini konusunda yaşanan sıkıntılardan Mursi yönetimini sorumlu tutmuşlardır. Bu hoşnutsuzlukların sonucunda başlatılan Temerrud (İsyan) Hareketi, hükümetin istifası için imza kampanyaları düzenlemiştir. Haziran ayı ortası itibariyle El-Baradey'in öncülük ettiği NAC, Kefaya ve 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin başını çektiği muhalif gruplar, Cumhurbaşkanı Mursi'yi istifaya zorlamak amacıyla görevine başlamasının yıldönümü olan 30 Haziran 2013'te sokağa inme kararı almışlardır. Gösterilerin en yoğun yaşandığı 30 Haziran günü Mısır'da en geniş katılımlı siyasi protesto hareketinin gerçekleştiği iddia edilmiştir. 30 Haziran'daki protesto gösterileri ve ardından yaşanan siyasi çalkantılar Mısır Ordusu'nu harekete geçirmiştir. Genelkurmay Başkanı El-Sisi; 1 Temmuz'da bir açıklama yayımlayarak taraflara uzlaşmaları için 48 saat mülhet vermiştir (Miş ve Telci, 2013: 23-24). Bu 48 saatlik süre içinde çıkan çatışmalarda birçok kişi hayatını kaybetmiş; ancak ordu gösterilere müdahale edilmeyeceğini, sadece kamu binalarının ve stratejik yerlerin korunacağını açıklamıştır (Aljazeera, 2013: 4). Böylece tüm bu süreci ve çatışmaları gerekçe göstererek Mursi tarafının uzlaşmaya yanaşmadığı iddiasıyla 3 Temmuz akşamı yönetime el koymuştur (Miş ve Telci, 2013: 24). Sonuç olarak ülkede demokratik yöntemlerle seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi iktidarı, antidemokratik yollarla son bulmuştur (Telci, 2013: 32).

Askeri darbe sonrası açıklama yapan Savunma Bakanı El-Sisi parlamentonun feshedildiğini, anayasanın askıya alındığını ve Mursi'nin görevinden uzaklaştırıldığını duyurmuştur. Darbe sonra Anayasa Mahkemesi başkanı Adli Mansur geçici cumhurbaşkanı seçilmiş ve sivil bir başbakan atanmıştır. Selefî Nur Partisi, UKC'den Muhammed Baradey, Temerrud Hareketi, El-Ezher Üniversitesi büyük imamı, Kıpti Kilisesi ve üst düzey generaller askeri darbeye destek verdiklerini açıklamışlardır. Askeri yönetim her ne kadar demokrasiye geri dönüleceği, ulusal uzlaşımın sağlanacağı, tüm siyasi fikirlere ve partilere müsaade edileceği sözünü verse de beklenen olmamıştır. Darbeden sonra istifa etmeyi reddeden Mursi ve çok sayıda yardımcısı tutuklanmıştır (Aljazeera, 2013: 6-7). Darbenin ardından İhvan Hareketi, Rabiätül Adeviyye ve Nahda Meydanı'nda kamplar kurmuş ve 'Darbeye Hayır' diyerek askeri yönetimi

protesto etmiştir (Miş ve Telci, 2013: 26). Ancak meydanlardan ayrılmayan birçok Mursi taraftarı ve MK üst düzey yöneticileri güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştır. Asker ve polis, 14 Ağustos'a kadar birçok göstericinin ölmesi ve yaralanmasına yol açan şiddet yöntemleriyle her iki meydanın boşaltılması için uğraşmıştır (Aljazeera, 2013: 8). Kısacası demokratik yollarla seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi'nin 3 Temmuz 2013 tarihinde askeri bir darbeyle devrilmesi; otoriter Mübarek yönetimine karşı 2011 yılında cereyan eden halk hareketi sonrasındaki 2,5 yıllık demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması anlamına gelmektedir (Brown, 2013: 45)

Rejim değişikliğinden sonra geçişin doğası ve rotası bir kez daha büyük ölçüde orduya bağımlı hale gelmiştir (Vincent, 2014: 212). Eski rejimin siyasi, bürokratik elitleri ile medya ve iş çevrelerindeki aktörleri bu süreçte etkin olsa da Mısır'da ordu; gücü eline geçirmiş ve uzatmalı bir geçiş sürecinde en güçlü paydaş olarak kalmıştır (Vincent, 2014: 215). Bu bağlamda Mısır'da yaşanan bu gelişmelerin perde arkasında ülkenin devrim sonrası süreçte halkın iradesine uygun bir yönetimin iktidara gelmesi karşısında eski rejimin aktörlerinin ellerindeki iktidarı bırakmak istememesinden kaynaklanan bir güç mücadelesi olduğu söylenebilir (Telci, 2013: 26). Çeşitliliğin kurumsallaşması ve siyasetin parlamenterleşmesi zaman aldığından, devrimden sonra yaşanan güç mücadelesi normal kabul edilse de; devrimi gerçekleştiren aktörlerin ayrışması demokratik geçişin sağlanmasına engel olmuştur. Mübarek rejimine karşı olan gruplar, demokrasi söylemi etrafında birleşerek devrimi gerçekleştirse de bu gruplar önce İslamcı ve diğerleri (liberaller, Hristiyanlar ve Sosyalistler) olarak ayrıştırılmış; ardından da İslamcı gruplar da kendi aralarında farklılaştırılarak Mursi iktidarı yalnız bırakılmıştır (Miş ve Telci, 2013: 25). Bu nedenle siyasi aktörler arasında güven yetersiz olduğundan eski rejimin aktörleri, bu farklı siyasi gruplar arasındaki bölünmeyi ve güvensizliği derinleştirmeye çalışmışlardır. Otoriter yönetimlerden sonra kurulan düzenlerin karşısındaki temel mesele de, farklılıkların kurumsallaştırılması, geniş bir seçmen koalisyonunun kurulması, uzun süreli ve karmaşık bir görev olan siyasi güvenin yeniden inşa edilmesidir. Bu nedenle dönüşümün karşı karşıya kaldığı kırılma noktalarının kaynakları ve hakim gruplar arasındaki siyasi ve ideolojik mücadelelerin nedenleri çözüme kavuşturulmadığından geçiş de mümkün olmamıştır (Gerges, 2014: 26-27).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUMLAR

Mısır'ın demokrasiye geçiş çabalarının analiz edildiği bu tezin ilk bölümünde; tezin problem edindiği soru, amacı, varsayımları ve sınırlılıkları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde demokrasi, demokratikleşme ve demokratikleşme teorileri; tezin amacı bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Arap Baharı'nın Mısır'a ulaşması, YAK dönemi, Mursi Dönemi, devrimi başlatan etkenler ile aktörler incelenmiştir. Bu bölümde ise ikinci bölümde açıklanan teorik bilgiler ile üçüncü bölümde anlatılan Mısır'daki gelişmeler birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Böylece tezin problemi olan 'Mısır'ın 2011 yılında yaşadığı devrim sonrasında içine girdiği sürecin demokratikleşme ile bağlantısı var mıdır?' sorusuna cevap aranarak Mısır'ın demokratikleşme çabalarını ve bu süreçte rol alan aktörlerin demokratikleşmeye etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Arap Baharı'nın etkilediği ülkelerde demokratikleşmenin doğasının belirsiz olduğu söylenebilir. Huntington kesin bir tutumla demokratik konsolidasyonu gerekli görür ve bu durumu ülkelerin kapanması olarak adlandırır. Nihai demokrasiye ulaşarak kurumsallaşan demokrasiler artık kapanmış sayılır. Whitehead ise daha ihtiyatlı davranarak demokratikleşmenin temelde tartışmalı bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Huntington'ın 'kapanma' terimine karşılık Whitehead, kendi 'açık uçlu' demokrasiye geçiş anlayışına dayanan savlar öne sürmektedir. Mısır'da yaşananlar, Huntington'ın önerdiği senaryodan çok Whitehead'in yazdığı senaryoya daha yakındır. Dolayısıyla Mısır'da demokratikleşme, Whitehead'in dediği gibi karmaşık, uzun vadeli, dinamik ve açık uçlu bir süreç şeklinde tanımlanabilir (Sadiki, 2018: 41-45).

Kurumsallaşmış bir demokrasi; geçiş dönemi, iyi bir ekonomik sistem, demokratik kurumları ve demokrasiyi savunan bir siyasi toplum ile anayasal düzenlemeleri kapsamaktadır. Demokratikleşme için en gerekli aşama olan geçiş dönemi; toplumu daha sonraki siyasi gelişmeleri şekillendirecek olan bir sürece girdiğinde önemlidir. Mısır da devrimle beraber böyle bir yola girmiş; ancak sonrasında yaşanan gelişmeler, bu geçiş yolunun tam olarak kurumsallaşmış bir demokrasiye ulaşmasına izin vermemiştir. Demokratik olmayan bir rejimin demokrasiye geçiş ihtimalini ve yollarını belirleyen unsurlardan biri de rejimin otoriter ya da totaliter olup olmadığıdır. Mısır'da otoriter Mübarek rejiminin yıkılması ile başlayan bu geçiş

süreci, Schmidt'in otoriter rejimden demokrasiye geçiş için belirlediği altı geçiş yolundan üçüncüsü ile açıklanabilir. Buna göre eski rejimin sivil ve askeri tarafları arasında sağlanan, demokratik bir rejim için temel oluşturacak bir pakt ile geçiş mümkün olabilmiştir. 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı'nı dolduran 'Hepimiz Halid Said'iz, Kefaya, Devrimci Sosyalist Hareket, MK, NAC ve 6 Nisan Gençlik Hareketi' gibi sivil unsurlar; Mısır Ordusu'nun çatışmama kararı ile 18 gün boyunca protestolarına devam etmiştir. Bu kararlılığı gören Mübarek; ordunun muhalefetten yana tavır almasıyla istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece otoriter rejim devrilmiş ve demokrasiye geçiş süreci başlamıştır.

Mısır'da demokrasiye geçiş çabalarının demokratik kurumsallaşma ile sonuçlanmamasını; ikinci bölümde Linz ve Stepan'dan aktarılan davranışsal, tutumsal ve anayasal olmak üzere üç boyutta incelemek mümkündür. Davranışsal olarak; özellikle kurumsal aktörlerin kendi avantajlı konumlarını ve imtiyazlarını korumak adına süreci tıkadığı söylenebilir. Mübarek döneminde atanan yargı mensuplarının meclisi feshetmesi, ordunun yasama yetkisini elinde tutması bu duruma örnek gösterilebilir. Tutumsal olarak; ekonomik ve siyasi krizler baş gösterdiğinde, devrimi başlatan aktörlerin demokratik kurumları değil de orduyu sorun çözücü olarak gördüğü bilinmektedir. Darbeye giden süreçte Tahrir Meydanı'nda başlayan devrimin MK hariç bütün sivil aktörleri; ordunun müdahalesini normal karşılamıştır. Anayasal normlar ve kanunlar incelendiğinde ise siyasi karışıklıkların evrensel ve demokratik normlara göre çözülmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak Mısır'da hem devrim sonrası YAK döneminde hem de Mursi döneminde anayasa yazım süreci sorunlu olmuştur. Ordu, önceki dönemde sahip olduğu özerkliğin devamı için anayasa yazımında etkin rol almak isterken; Mursi kendi yetki sınırlarını genişletmek ve aldığı kararlara yargı yolunu kapatmak istemiştir. Her iki aktör de anayasa yazım sürecinde demokratik geçişin sağlanması adına değil; kendi hareket alanları için çabalamıştır.

İkinci bölümde demokratikleşme teorileri başlığı altında açıklanan modernleşme teorisi, geçiş teorisi ve yapısal teoriye göre Mısır'daki gelişmeler incelendiğinde; en uygun teorinin geçiş teorisi olduğu görülmektedir. Modernleşme teorisine göre; demokrasi yalnızca eğitilmiş ve zengin toplumlarda mümkün görünmektedir. Mısır'da çoğunluğunu eğitilmiş ve işsiz gençlerin oluşturduğu hareketlerin, demokratik taleplerle devrimi başlattığı görülmektedir. Dolayısıyla zenginliğin belirli bir azınlık tarafından paylaşıldığı Mısır'da; demokrasi beklentileri genellikle yoksul çoğunluk tarafından dillendirilmiştir. Ancak bu yoksul çoğunluk, demokratikleşmeyle

birlikte iktisadi bir refahın geleceğinin ve adaletli bir gelir dağılımının sağlanacağı farkındadır. Dolayısıyla devrime giden ve devamında yaşanan süreçte ekonomik boyutun etkisi, yadsınamaz bir gerçektir. Modernleşme teorisinin savunduğu, ülkenin zenginlik düzeyinin demokrasiyi sürdürmede etkin olduğu iddiası bu bakımdan önemlidir. Buna göre; Mursi döneminde ekonomik şartlarda görece bir iyileşmenin, darbenin gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldıracabileceği söylenebilir. Yapısal teori ise siyasal temsilin ve egemenlik paylaşımının hangi kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini, siyasal aktörler arasındaki çatışmanın önüne geçilmesi gibi uzun vadeli tarihsel değişim süreçlerini ele almaktadır. Mısır’da devrimle başlayan egemenlik paylaşımı sorunu, süreci tıkayan problemlerden birisi olmuştur. Her bir aktör ve kurum, kendisini devrimin sahibi görerek gücü elinde toplamak istemiş; bu durum da uzlaşmanın önünü tıkamıştır. Bu bağlamda; devrim esnasında aktörler arasındaki uzlaşımın, sonraki süreçte yerini çatışmaya bıraktığı söylenebilir.

Tablo 2. Mısır’da Geçiş Döneminde Temel Aktörler

	Rejim Elitleri	Muhalefet
Katı/Radikal	Mübarek’in Yakın Çevresi Yüksek Bürokrasi (Yargı) Güvenlik Güçleri	Hepimiz Halid Said’iz, Kefaya, Devrimci Sosyalistler, Ulusal Birlik için Değişim.
İlmlı	Ordu	Müslüman Kardeşler, 6 Nisan Gençlik Hareketi.
Fırsatçılar		Selefiler

Kaynak: Mercan ve Kılavuz, 2017: 80; Potter, 1997: 15.

Przeworski’nin makro ve mikro olmak üzere iki türde incelediği rejim dönüşüm çalışmalarından mikro odaklı çalışmaların Mısır’da yaşanan süreci açıklamaya yardımcı olduğu

görülmüştür. Mikro odaklı çalışmalara göre; rejim dönüşümleri temel aktörlere, bu aktörlerin stratejilerine ve seçimlere odaklanmaktadır. Mısır'da devrimden darbeye kadar olan süreç incelendiğinde de temel aktörlerin etkin olduğu görülmektedir. **Tablo.2**'de geçişi başlatan aktörlerin, Potter'ın çalışmasında yer alan 'otoriter koalisyonda yer alanlar' ve 'muhalefette yer alanlar' olarak yaptığı sınıflandırmaya göre Mısır'a uyarlandığı görülmektedir. Demokratikleşme yönündeki geçiş süreçlerinin karşısındaki en büyük engel de eski rejimin katı elitlerinin ya da radikal muhalefetin süreci sekteye uğratmaya yönelik eylemleridir (Mercan ve Kılavuz, 2017: 85). Çünkü dönüşümler ancak bu aktörlerden ılımlı olanlarının, katı/radikal olanlardan daha güçlü olduklarında gerçekleşebilmektedir. Buna göre; Mısır'da muhalefet kanadında yer alan MK; seçim sonrası diğer aktörlerin desteğini kaybettiğinden dolayı geçiş sürecini devam ettirememiştir. Demokrasilerde temel sorun siyasi elitlerin varlığı değil; aksine bu temsilcilerin nasıl seçildiği ve eylemlerinden sorumlu tutulup tutulmadığıdır. Bu bağlamda Mursi dönemi, Mursi'nin seçilmiş olması bakımından YAK döneminden ayrılır. Ancak eylemlerinden sorumlu tutulması konusunda tartışmalar mevcuttur. Mursi döneminde alınan kararlar; demokratik normlara uymadığı gerekçesiyle diğer aktörlerin tepkisine yol açmıştır. Dolayısıyla desteğini kaybeden Mursi ve MK, demokrasiye geçiş sürecinde yalnız kalmıştır.

Demokrasinin kendine has biçiminin; hem bir ülkenin sosyoekonomik şartlarına hem de var olan devletin yapısı ve siyasi pratiklerine bağlı olduğu bilinmektedir. Mısır'ın 30 yıllık Mübarek döneminde devlet yapısındaki işleyişin, iktidara yakın çevreye ya da ordunun üst düzey kademesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu dönemin siyasi pratikleri de iktidarın izin verdiği çerçeveye sınırlı kalmıştır. YAK döneminde de bu durum çok değişmemiştir. Mursi'nin eski rejimin kurumlarını ötelemek ve bağımsız hareket etmek için aldığı kararlar da hayata geçirilememiştir. Ordu kendinden bağımsız hareket etmek isteyen, kendini saf dışı bırakarak karar almaya çalışan, ordunun işleyişine dokunacak kararlara imza atan seçilmişlere bu fırsatı vermemiştir. Mübarek dönemindeki sosyoekonomik koşullar, YAK ve Mursi döneminde de çok fazla değişmemiştir. Ancak ekonomik iyileşmenin ve bu iyileşmenin topluma yansımalarının zamana ihtiyaç duyduğu unutulmamalıdır.

Demokrasiye geçişlerin tek tip bir modelinin olmadığı, her zaman aynı siyasi ve sosyal sorunlarla ortaya çıkmadığı, aynı çözüm yöntemlerini içermediği bilinmektedir. Dolayısıyla demokratikleşme süreci, istikrarlı bir süreç değildir. Ancak, bazı aşamaları belirleyerek

demokratikleşme sürecine yönelik bir rota oluşturup inceleyebilmek mümkün olabilir. Rustow'un ulusal birliğin sağlanması, hazırlık aşaması, karar aşaması ve alıştıırma aşaması olarak belirlediği bu rotaya göre Mısır; karar aşamasından ileriye gidememiştir. Devrim öncesi Mısır'da bir ulusal birlik olduğu görölmektedir. Yaşanan grevler, protestolar ve gösterilerle demokrasi taleplerini dillendiren birçok aktörün ortaya çıktığı bir ülke olan Mısır; ikinci adım olan hazırlık aşamasını da geçmiştir. Devrimin 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı'nda başlamasıyla bu süreç pekişmiştir. Birinci geçiş olarak da adlandırılan karar aşaması; ilk iki aşama gerçekleşmeden ortaya çıkmaz. Devrim sonrasında yapılan seçimlerle başlayan Mursi dönemi; birinci geçiş aşamasına dahil olsa da tam olarak bu süreci karşılamamaktadır. Karar aşamasında tarafların tümünün demokratik değerleri benimsemesi ve rıza göstermesi gerekmektedir. Mursi döneminde yaşanan gelişmeler bu durumun Mısır'da gerçekleşmediğini göstermektedir. Ordu ve radikal muhalif gruplarla Mursi iktidarı arasında demokratik bir uzlaşşı sağlanamamıştır. Ordu kendi imtiyazlı konumunu korumaya çalışmış; muhalif gruplar ise kendilerini devrimin sahibi gördüklerinden alınan kararların devrime ihanet olduğunu dile getirmişlerdir. Bu nedenle yeniden meydanlara inen muhalif gruplar, ordu ile birlikte hareket etmiş ve darbeye giden süreç başlamıştır. Dolayısıyla Mısır'da demokratik kuralların bütün taraflarca benimsendiği alıştıırma aşamasına geçilememiş ve demokrasiye geçiş, 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen darbe ile sonlanmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

‘Mısır’ın 2011 yılında yaşadığı devrim sonrasında içine girdiği sürecin demokratikleşme ile bağlantısı var mıdır?’ sorusunu sorarak Mısır’ın demokrasiye geçiş çabalarını ve bu süreçte rol alan aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini analiz ederek demokratikleşmenin başarıya ulaşip ulaşmadığını problem edinen bu çalışmada; halk ayaklanmasının ilk evresinden itibaren Mübarek karşıtı muhalefetin ve ordunun işbirliği ile demokrasiye geçişi başlattıkları görülmüştür. Ülkedeki demokratikleşme süreci, farklı ideolojik ve sosyoekonomik yapılardan gelen eski rejimin bazı aktörleri ve muhalif kesimlerin uzlaşısı sayesinde sağlanmıştır. Bir yandan demokratikleşme sürecinin ilk aşaması olan demokrasiye geçiş inşa edilirken, bir yandan da devrimle beraber elde edilen kazanımlar korunmaya çalışılmıştır. Ancak demokratikleşme sürecinin geçiş aşaması; hem ordu ve eski rejimin kurumlarının hem de radikal kesimlerin müdahaleleriyle sekteye uğramıştır.

Devrimden hemen sonraki süreçte ülkedeki aktörler arasında geçici bir dönem uzlaşısı sağlanmış ve demokrasiye geçiş umudu doğmuştur. Meclis seçimleri yapılmış, yazım aşaması her ne kadar geniş katılımlı bir komisyon tarafından yapılmasa da anayasa yazılmıştır. Devrimi başlatan aktörler; kendilerini devrimin sahibi görerek demokrasiye geçişin sağlanması, YAK’ın yetkilerini sivil bir yönetime devretmesi için mücadele etmiştir. YAK’ın ordunun özerk durumunu korumak için aldığı kararlar ile eski rejimin güçlü kurumlarından olan yargının aldığı kararlar; bu geçiş sürecinin uzamasına neden olmuştur. Seçimlerle beraber sivil bir idarenin yönetimi almasıyla da başka sorunlar baş göstermiştir. Devrimde bir araya gelerek ‘adalet, özgürlük ve ekmek’ için birlikte mücadele eden muhalif gruplar; sivil idare döneminde uzlaşmamışlardır. Devrimlerin kurulu ekonomik ve sosyal güçlerin çıkarlarını tehdit etmeye başladığı an, bu güçlerin devrimleri sonlandırmayı amaçladıkları görülmektedir. Mısır’da da demokratikleşmeyi kendi varlığına tehdit görmeye başlayan eski rejim güçleri, bu ayrışmayı tetiklemiş ve darbeye giden süreç başlamıştır. Devrime giden süreç; demokratik muhalifler rejim kanadından kendilerine müttefikler bulduğundan dolayı başarıya ulaşmıştır. Sonraki süreçte ise rejim kanadından edindiği müttefikleri dışarda bırakarak demokratikleşmeyi devam ettirmeye çalışan aktörler başarılı olamamıştır.

Mısır'da demokrasiye geçiş, demokratikleşme dalgaları sırasında gerçekleşmemiştir. Demokratik istekleri kabul eden bir siyasi toplumun varlığı ile başlayan bu geçişin; aktörler arasındaki ideoloji ve siyasi statüler üştü bir uzlaşı sağlanamaması nedeniyle sekteye uğradığı, bu nedenle her otoriter rejimin çöküşünün demokrasiye geçişin tamamlanması anlamına gelmediği sonucuna varılmıştır. Kısacası demokratikleşme sürecinin başarısı farklı muhalif grupların ittifakına ve bu ittifakın sürekliliğine bağlıdır denilebilir. Farklı ideolojik ve sosyoekonomik altyapılardan gelen muhalif grupların rekabet etmesi ve yarışması normal görünmektedir. Ancak rejimin demokratik geçişi başarması ve demokratikleşmeyi sürdürmesi açısından ittifak ve birlikte hareket etmek zorunludur. Ayrıca bu ittifakın; eski rejimin aktörlerine diktatörlüğün yeniden dönüşünü sağlayacak imkanlar vermemesi gerektiği düşünölmektedir. Aktörler arasındaki bu ittifak ve ayrışma halinin; zorlu demokrasi sürecinin başarıya ulaşmasına ya da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğu görölmektedir. Mısır'da aktörler arasındaki bu ayrışma; darbeyle neticelenmiş ve demokrasiye geçiş çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulcelil, T. (2012). *Mısır'da devrimin ayak sesleri*. İstanbul: Yarın yayınları.
- Acemoğlu, D. and Robinson J. A. (2001). A theory of political transitions. *The American Economic Review*, 91(4). 938-963. JSTOR.
- Acemoğlu, D. ve Robinson J. A. (2016). *Diktatörlük ve demokrasinin ekonomik kökenleri*. (E. Tutu, S. Kurdoğlu ve Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ahram Online. (2012). English text of Morsi's constitutional declaration. <http://english.ahram.org.eg/News/58947.aspx> . (19.06.2019)
- Akgün, B. ve Özşahin, C. (2011). Soğuk savaş sonrası dünyada demokratik konsolidasyon sorunu: teorik bir çerçeve arayışı. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28). 31-57. <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2013/02/soguk-savas-sonrasi.pdf>
- Albertus, M. and Menaldo, V. (2012). Coercive capacity and the prospects for democratization. *Comparative Politics*, 44(2). 151-169. JSTOR.
- Aljazeera Center for Studies. (2013). Egypt: Analysis of an Arab military coup in the twenty first century. <http://studies.aljazeera.net/en/positionpapers/2013/09/20139993140252668.html> . (19.06.2019)
- Aljazeera. (2011). *Halk Meclisi'nin rolü*. <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/halk-meclisinin-rolu> . (18.06.2019)
- Aljazeera. (2013). *Kronoloji: Mübarek sonrası Mısır*. <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir> . (19.06.2019)
- Aljazeera. (2014). *Kronoloji: Mısır Devrimi*. <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> . (01.05.2019)
- Anderson, L. (2014). Otoriter miraslar ve rejim değişikliği: Arap dünyasında siyasi geçişi anlamaya doğru F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 61-80). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Arat, Z. F. (1998). Democracy and economic development: Modernization theory revisited. *Comparative Politics*, 21(1). 21-36. JSTOR.
- Arendt, H. (2017). *Devrim üzerine*. (O. E. Kara, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arnson, C. J. and Lowenthal, A. F. (2013). Foreword. In O'Donnell, G. and Schmitter, P. C. (Eds.), *Transition from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies* (pp. vii- xiv). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Barany, Z. (2011). Comparing the Arab revolts: The role of the military. *Journal of Democracy*, 22(4). 28-39.
- BBC. (2012). *Mısır'da cumhurbaşkanlığı seçimleri*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120525_egypt_election_friday. (19.06.2019)
- BBC. (2012). *Mısır'da olağanüstü hale kısmen son veriliyor*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/01/120124_egypt. (19.06.2019)
- Beetham, D. (1994). Conditions for democratic consolidation. *Review of African Political Economy*, 21(60). 157-172. Taylor&Francis Online.
- Bingöl, Y. (2009). Bilgi çağında demokrasiye geçiş tartışmaları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(2). 109-126. Dergipark.
- Brown, N. J. (2013). Tracking the Arab spring: Egypt's failed transition. *Journal of Democracy*, 24(4). 45-58. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/tracking-the-arab-spring-egypts-failed-transition/>.
- Bryce, J. (1939). *Demokrasi ne demektir?*. (S. Zekeriya, Çev.). İstanbul: Tan Evi.
- Carothers, T. (2002). The end of the transition paradigm. *Journal of Democracy*, 11(1). 5-21. doi: 10.1353/jod.2002.0003
- Chacraft, J. (2014). Mısır'da 25 Ocak ayaklanması, hegemonya yarışı ve yoksulların patlaması. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 183-210). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Charles, T. (2014). Direniş siyaseti ve Arap isyanları. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 161-181). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Cole, J. (2014). Mısır'ın modern devrimleri ve Mübarek'in düşüşü. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 81-101). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Çınar, M. (2016). Demokrasi. Y. Taşkın. (Ed.), *Siyaset: kavramlar, kurumlar, süreçler* (ss. 203-245). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dabaşı, H. (2015). *Arap baharı postkolonyalizmin sonu*. (A. T. Esen, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: participation and opposition* (1.st. Ed). New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl, R. (2015). *Demokrasi üzerine*. (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Diamond, L. J. (1990). Three paradoxes of democracy. *Journal of Democracy*, 1(3), 48-60. Project MUSE.
- Diamond, L. J. (2002). Thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35. doi: 10.1353/jod.2002.0025
- Erdurmaz, A. S. (2014). The impact of international dynamics in Egypt post-Hosni Mubarak and Muhammad Morsi periods. *A Quarterly Journal of the Foreign Policy Institute*, 41. 67-86.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history?. *The National Interest*, (16), 3-18.
- Gerges, F. A. (2014). Bir kırılma. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 19-60). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Göze, N. (2016). *Siyasal düşünceler ve yönetimler* (16. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Grimm, S. and Leininger, J. (2012). Not all good things go together: conflicting objectives in democracy promotion. *Democratization*, 19(3), 391-414. doi: 10.1080/13510347.2012.674355
- Guo, S. (1999). Democratic transition: A critical overview. *Issues&Studies* 35(4), 133-148. <http://online.sfsu.edu/sguo/Renmin/June%2029%20transition/Democratic%20Transition%20Transition%20Guo.pdf>
- Gürsoy, Y. (2014). Rejim değişiklikleri: Otoriterleşme ve demokratikleşme. Sayarı, S. ve Bilgin, H. (Ed), *Karşılaştırmalı siyaset: Temel konular ve yaklaşımlar* (ss. 75-99). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hawkins, D. (2001). Democratization theory and nontransitions: Insights from Cuba. *Comparative Politics*, 33(4). 441-461. JSTOR.
- Holden, B. (2007). *Liberal demokrasiyi anlamak*. (H. Bal, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hood, S. J. (2015). *Political development and democratic theory: rethinking comparative politics* (2.nd. Ed.). London and New York: Routledge.
- Horowitz, D. L. (1990). Presidents vs. parliaments: Comparing democratic systems. *Journal of Democracy*, 1(4). 73-79. doi:10.1353/jod.1990.0056
- Hove, M. and Ndawana, E. (2017). Regime change agenda: the Egyptian experience from 2011 to 2015. *Contemporary Arab Affairs*, 10(1). 32-50. doi: 10.1080/17550912.2017.1279386.
- Huntington, S. P. (1991). Democracy's third wave. *Journal of Democracy*, 2(2), 12-34.
- Huntington, S. P. (1996). *Üçüncü dalga: yirminci yüzyıl sonralarında demokratlaşma*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.

- Hyland, J. L. (1995). *Democratic theory: the philosophical foundations* (1.st. Ed). Manchester and New York: Manchester University Press.
- Inglehart, R. and Welzel, C. (2009). How development leads to democracy. *Foreign Affairs*, 88(2). 33-48. JSTOR.
- Kapani, M. (2016). *Politika bilimine giriş*. (52. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Kolakowski, L. (1990). Uncertainties of democratic age. *Journal of Democracy*, 1(1). 47-50.
- Linz, J. (1990). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1). 51-69. doi:10.1353/jod.1990.0011
- Linz, J. J. (2017). *Totaliter ve otoriter rejimler*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Lİberte Yayınları.
- Linz, J. J. and Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Lipset, S. M. (1964). *Siyasi insan*. (M. Tunçay, Çev.) Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- May, T. (2016). *Şiddetsiz direniş: Felsefi bir giriş*. (C. Kayaş, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Miller, E. L., Martini, J., Larrabee, F. S., Rabasa, A., Pezard, S., Taylor, J. E., and Mengistu, T. (2012). *Democratization in the Arab World: Prospects and lessons from around the globe*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Moore, B. (1966). *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world*. Boston: Beacon Press.
- Munck, G. L. (1994). Democratic transitions in comparative perspective. *Comparative Politics* 26(3), 355-375. JSTOR.
- Munck, G. L. and Leff, C. S. (1997). Modes of transition and democratization: South America and Eastern Europe in comparative perspective. *Comparative Politics* 29(3), 343-362. JSTOR.
- O'Donnell, G. and Schmitter, P. C. (2013). *Transition from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Owen, R. (2014). Mısır ve Tunus: Diktatörlerin devrim yoluyla düşürülmesinden yeni bir anayasal düzen kurma mücadelesine. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 295-312). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye geçiş sürecinde anayasa yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Pace, M. and Cavatorta, F. (2012). The Arab uprisings in theoretical perspective-an introduction. *Mediterranean Politics*, 17(2). 125-138. doi: 10.1080/13629395.2012.694040.
- Pevehouse, J. C. (2002). With a little help from my friends? Regional organizations and the consolidation of democracy. *American Journal of Political Science*, 3(46). 611-626. JSTOR.
- Potter, D. (1997). Explaining democratization. In D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.), *Democratization* (pp. 1-40). Cambridge: Polity Press.
- Pridham, G. (2000). *The dynamics of democratization: a comparative approach* (1.st. Ed.). London & New York: Continuum.
- Przeworski, A. (1986). Some problems in the study of transition to democracy. In O'Donnell, G., Schmitter, P. and Whitehead, L. (Eds), *Transitions from authoritarian rule: Comparative perspective* (pp. 47-63). Baltimore: John Hopkins University Press.
- Przeworski, A. (1995). *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America* (5.th. Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, A. and Limongi, F. (1997). Modernization theories and facts. *World Politics*, 49(2). 155-183. JSTOR.
- Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J. A. and Limongi, F. (1996). What makes democracy endure?. *Journal of Democracy*, 7(1). 39-55.
- Raymond, H. (2014). The Arab uprisings and the MENA regional states system. *Uluslararası İlişkiler* 11(42). 7-27.
- Rustow, D. A. (1970). Transition to democracy: toward a dynamic model. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363. JSTOR.
- Sadiki, L. (2018). *Arap demokratikleşmesi: Demokrasi olmadan yapılan seçimler*. (Ü. H. Yolsal, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş*. (T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Çev.). İstanbul: Kayhan Matbaacılık.
- Sartori, G. *Demokrasi kuramı*. (D. Baykal, Çev.). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Schedler, A. (1998). What is democratic consolidation?. *Journal of Democracy*, 9(2). 91- 107. Project MUSE.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi kuramlarına giriş*. (M. E. Köktaş, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.

- Schmitter, P. C. and Karl, T. L. (1991). What democracy is and is not?. *Journal of Democracy*, 2(3), 75-88. doi: 10.1353/jod.1991.0033
- Schneider, C. Q. and Schmitter, P. C. (2007). Liberalization, transition and consolidation: measuring the components of democratization. *Democratization*, 11(5), 59-90. doi:10.1080/13510340412000287271
- Schumpeter, J. A. (2007). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. (H. İlhan, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Selim, M. (2014). Where have all the democratic expectations gone? Tunisia and Egypt in comparative perspective. A. Saikal and A. Acharya (Eds.), *Democracy and reform in the Middle East and Asia: Social protest and authoritarian rule after the Arab Spring* (pp. 15-41). London: I.B. Tauris.
- Sen, A. (1999). Democracy as a universal value. *Journal of Democracy*, 10(3). 3-17. <https://scholar.harvard.edu/sen/publications/democracy-universal-value>
- Sharp, J. M. (2012). Egypt: Transition under military rule. *Congressional Research Service Report*. https://www.everycrsreport.com/files/20120621_RL33003_fbcc57cc2e470cca3db5c8319660f3ed0a98bd32.pdf
- Stepan, A. and Linz, J. J. (2013). Democratization theory and the Arab Spring. *Journal of Democracy*, 24(2). 15-30. <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2013/04/Stepan-24-2.pdf>
- Stradiotto, G. A. and Guo, S. (2010). Transitional modes of democratization and democratic outcomes. *International Journal on World Peace* 27(4), 5-40. http://online.sfsu.edu/sguo/My%20articles/Democratic%20transition_proofs_IJWP.pdf
- Suleiman, E. (1999). Bureaucracy and democratic consolidation: lessons from Eastern Europe. In L. Anderson. (Eds.), *Transition to democracy* (pp. 141-167). New York: Columbia University Press.
- Telci, İ. N. (2013). *Mısır devrimi sözlüğü*. İstanbul: Açılımkitap.
- Teorell, J. (2010). *Determinants of democratization: explaining in the World, 1972-2006* (1.st. Ed). Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2014). *Demokrasi*. (E. Arıcan, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Vincent, P. D. (2014). Arap dünyasında ayaklanmalar ve geçiş döneminin ortasında ordu. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 211-241). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.

Whitehead, L. *Democratization: theory and experience* (1.st. Ed). New York: Oxford University Press.

Yavuz, C. ve Erdurmaz, S. (2012). *Arap Baharı ve Türkiye: Orta Doğu'da kırılan fay hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Zengin, G. (17.12. 2015). Buazizi'nin yaktığı ateş sönmez. *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/buazizinin-yaktigi-ates-sonmez>

Zurayk, R. ve Gough, A. (2014). Ekmek ve zeytinyağı: Arap isyanlarının tarımsal kökenleri. F. A. Gerges (Ed). *Yeni Ortadoğu* (ss. 133-160). İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.

